

ISSN 2181-8738

ВОДИЙНОМА

АПРЕЛЬ-ИЮНЬ

2024-ЙИЛ

№2 (35)

Андижон жаҳидларидан бир гуруҳи

Андижон жаҳидларидан яна бир гуруҳи

«ВОДИЙНОМА»

(Тарихий мерос)

Ижтимоий-тарихий, илмий ва оммабоп журнал
2024 йил №2 (35)

Муассис: «Мерос» халқаро илмий-амалий
экспедиция жамоат фонди

Ҳамкоримиз: Андижон давлат университети

Бош муҳаррир:

Рустамбек Шамсутдинов

Бош муҳаррир ўринбосари:

Абдулла Шаропов

Таҳрир ҳайъати:

Акромжон Юлдашев – б.ф.д., профессор

Абдулла Расулов – т.ф.д., профессор

Анвармирзо Ҳусайнов – Халқаро экология, инсон
ва табиат ҳавфсизлиги фанлар академияси муҳбир
аъзоси

Алишер Кудияров – т.ф.н., доцент

Бахтиёр Расулов – т.ф.д., профессор

Фарҳод Набиев – т.ф.д., профессор

Мамбет Қойгелдиев – т.ф.д., академик

Мамуржон Саидхонов – ф.ф.д.

Мирсодиқ Исҳоқов – т.ф.д., профессор

Назиржон Турсунов – т.ф.д., профессор

Ҳошимов Соибжон – т.ф.д.

Шухрат Ризаев – ф.ф.н., доцент

Масъул котиб:

Азизбек Маҳкамов

Техник муҳаррир:

Дилшодбек Хомидов

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
томонидан 2018 йил 5 июнда № 0975 рақам
билан рўйхатга олинган.

Нашр индекси: 170112

Нашр учун масъул: Р.Т.Шамсутдинов

Таҳририят манзили: 170100, Андижон шаҳри
Университет кўчаси 129-уй.

Телефон: (99890) 253-26-32

Факс: (99874) 223-83-52.

Почта: vodiynoma@mail.ru

Босишга рухсат этилди: 25.05.2024 й
Қоғоз бичими 60x84 ¹/₈ Босма тобоғи: 13,5
Офсет босма. Офсет қоғози. Адади: 500 дона.

Баҳоси келишилган нарҳда. Буюртма № 83

Чоп этилган мақолаларда билдирилган фикр-
мулоҳазалар таҳририят нуктаи назарига мос
келмаслиги мумкин. Келтирилган факт ва
рақамларнинг аниқ ва ҳолислиги учун муаллиф
жавобгар ҳисобланади.

Муқова дизайни ва оригинал макет «Akademnashr
NMM» МЧЖ томонидан тайёрланган.

«Akademnashr» МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани, Сўғалли ота
кўчаси 5-уй.

Журнал Ўзбекистон Республикаси Вазирлар
Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация
Комиссияси раёсатининг 2017 йил 29 мартдаги
239/5-сонли қарори билан Тарих фанлари бўйича
илмий журналлар рўйхатига киритилган.

МУНДАРИЖА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ ҚАРОРИ

Сиёсий қатағон қурбони бўлган юртдошларимиз ҳаёти ва
фаолиятини ўрганиш, тарғиб этиш ҳамда уларнинг хотирасини
абадийлаштириш борасидаги ишларни кенгайтириш тўғрисида.....2

ЎЗБЕК – ҚИРҒИЗ ХАЛҚЛАРИ ДЎСТЛИГИ ТАРИХИДАН

Абдураупов Отабек

Ўзбекистон қирғизларига оид тарихий-этнографик маълумотлар 6

Мухторжон Худоёров, Жасурбек Иминов, Азизбек Маҳкамов

Қирғиз халқи тарихига бағишланган халқаро анжуман 11

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ҲАЁТИДАН

Акромжон Юлдашев

Таълим бор жойда тарбия бўлиши шарт 14

ЖАДИДЧИЛИК ҲАРАКАТИ МЕРОСИДАН

Рустамбек Шамсутдинов, Азизбек Маҳкамов, Нигорахон Акбарова

Андижонлик жадидлар – қатағон қурбонлари.....18

Рустамбек Шамсутдинов

«Катта террор»да қатағон қилинган миллий раҳбар ходимлар.....55

Рустамбек Шамсутдинов, Нигорахон Акбарова

Жадид Абдурахмон Абдуллахонов – қатағон қурбони.....59

Муҳаммад Одилий.....63

Ҳодиев Маҳмуд (Боту) 66

Рустамбек Шамсутдинов, Шухратбек Қаҳҳоров

«ДАРХОН» газетаси, 1923 йил 10 август 13-сон.....68

Азизбек Маҳкамов

Ўзбекистонда фуқаролик авиацияси вужудга келиши тарихидан.....76

31 АВГУСТ – ҚАТАҒОН ҚУРБОНЛАРИНИ ЁД ЭТИШ КУНИ

Р.Р.Шамситдинов

Место и роль силовых органов Центра и республики в
проведении «кулацкой» операции в Узбекистане (1937 – 1938 гг.).....81

Рустамбек Шамсутдинов

Файзулла Султонов – «Катта террор» қурбони.....94

ИЛМИЙ ҲАЁТ

М.М.Исҳоқов, Р.Р.Алимова

Таълим ва фан интеграциясининг ёрқин ифодаси 97

Д.Ж.Раҳматова

Туркистон маърифатпарвар зиёлиларига эҳтиром 99

ТАНҚИД ВА ТАҚРИЗ

Ҳошимов Соибжон

Баҳодир Жўраевич Эшов 60 ёшда!.....103

Бахтиёржон Расулов, Музробжон Абдуллаев

Жадидчилик тарихига оид асар ҳақида мулоҳазалар 108

Ҳошимова Фаридахон Тоҳиржоновна

«Жадидлар» 112

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИНИНГ ҚАРОРИ

СИЁСИЙ ҚАТАҒОН ҚУРБОНИ БЎЛГАН ЮРТДОШЛАРИМИЗ ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШ, ТАРҒИБ ЭТИШ ҲАМДА УЛАРНИНГ ХОТИРАСИНИ АБАДИЙЛАШТИРИШ БОРАСИДАГИ ИШЛАРНИ КЕНГАЙТИРИШ ТЎҒРИСИДА

Маълумки, 1937–1953 йилларда мустабид тузум томонидан 100 мингдан зиёд халқимиз вакиллари қатағон сиёсатининг қурбони бўлган. Бу юртдошларимизнинг 13 минг нафари отиб ташланган, минглаб кишилар ноҳақ қулоқ қилинган, сургунларга жўнатилган. Улар орасида атоқли давлат ва сиёсат арбоблари, илм-фан намояндалари, ижодкор зиёлилар, диний уламолар, ҳарбий соҳа ва суд-ҳуқуқ тизими ходимлари, ишчи-деҳқонлар ва уларнинг оила аъзолари бўлган.

Ватанимизнинг миллий истиқлоли, халқимиз озодлиги учун курашиб, шу йўлда жонини фидо этган, сиёсий қатағон қурбонлари бўлган ота-боболаримизнинг ҳаёти ва фаолиятини атрофлича ўрганиш ва тадқиқ этиш, уларнинг номлари ва хотирасини абадийлаштириш бўйича кейинги йилларда юртимизда кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Жумладан, 2021–2024 йиллар давомида Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан 1 минг 200 дан зиёд сиёсий қатағон қурбонларининг номлари оқланганини алоҳида қайд этиш лозим.

Ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда мустақиллигимизни ҳар томонлама мустаҳкамлаш, тарихимизнинг номаълум саҳифаларини тиклаш ва илмий нуқтаи назардан

чуқур ўрганиш, инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини олий қадрият сифатида эътироф этиш, шу асосда юртдошларимиз, айниқса, ёш авлоднинг Ватан тақдири ва келажагига дахлдорлик туйғусини, фуқаролик позициясини кучайтириш, уларни бугунги тинч, эркин ва озод ҳаётнинг қадрига етиш руҳида тарбиялаш мақсадида:

1. Сиёсий қатағон қурбони бўлган юртдошларимизнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш ҳамда уларнинг хотирасини абадийлаштириш ишларини мувофиқлаштириш бўйича республика комиссияси (кейинги ўринларда – Республика комиссияси) 1-иловага мувофиқ таркибда ташкил этилсин.

2. Қуйидагилар Республика комиссиясининг асосий вазифалари этиб белгилансин:

қатағон қурбони бўлган шахсларнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш, уларни номма-ном аниқлаш, тарихий хизматлари ҳақидаги маълумотларни, архив ва музейлар, кутубхоналар ва турли фондларда сақланаётган ҳужжатларни тўплаш ва тадқиқ этиш, оммалаштириш учун ишчи гуруҳлар фаолиятини ташкил этиш;

қатағон қурбонларининг авлодлари ва яқинлари, ўша давр воқеаларига гувоҳ бўлган инсонларнинг хотираларини ёзиб олиш, оилавий архив ва кутубхоналарда сақланаётган

тарихий манбаларни, ноёб суратларни тўплаш бўйича ишларни мувофиқлаштириш;

Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи, унинг ҳудудлардаги бўлимлари ҳамда Жаҳидлар мероси давлат музейининг мавзуга доир маълумотлар, ашёвий далил ва ҳужжатлар, бошқа тегишли экспонатлар билан мунтазам равишда бойитиб борилишини таъминлаш;

қатағон қилинган юртдошларимиз ҳақидаги тарихий ҳақиқатни тиклаш ва келгуси авлодларга етказиш мақсадида кўп жылдлик «Қатағон қурбонлари» китобини чоп этиш ҳамда уларнинг номларини Тошкент шаҳридаги «Шаҳидлар хотираси» ёдгорлик мажмуасида барпо этиладиган рамзий китоб саҳифаларига киритиш ишларини давом эттириш;

чет элдаги турли фондлар, архив, музей, кутубхона ва бошқа илмий-маърифий муассасалар ҳамда тегишли мутахассислар билан ҳамкорлик ўрнатган ҳолда, мавзуга оид илмий экспедициялар ташкил этиш;

ёш авлодни Ватанимиз озодлиги йўлида жонини фидо қилган буюк аجدодларимиз хотирасига ҳурмат руҳида тарбиялаш, уларнинг жасорати ва ибратли фаолиятини тарғиб этишга қаратилган маънавий-маърифий ишларни йўлга қўйиш.

Республика комиссиясининг ишчи органи этиб Мудофаа вазирлигининг умумий раҳбарлигида Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи, Фанлар академияси Тарих институти, Мудофаа вазирлиги ҳузуридаги Жамоатчилик кенгаши, Қуrollи Кучлар академияси, Мудофаа ва ҳарбий хавфсизлик муаммоларини ўрганиш институти, «Ғалаба боғи» ёдгорлик мажмуаси, «Шон-шараф» давлат музейи масъул ходимлари ва етакчи мутахассисларидан иборат гуруҳ белгилансин.

3. Республика Маънавият ва маърифат маркази, Фанлар академияси, Ёзувчилар уюшмаси, Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейининг ҳар йили октябрь ойининг биринчи ҳафтасини мамлакатимизда Сиёсий қатағон қурбонларини ёд этиш ҳафталиги сифатида нишонлаш тўғрисидаги таклифи маъқуллансин.

Республика комиссияси Қатағон қурбонларини ёд этиш ҳафталигини муносиб даражада ўтказиш бўйича тегишли чора-тадбирларни ишлаб чиқсин ва уларнинг амалга оширилишини таъминласин.

4. Қатағон қурбонлари, жумладан, жаҳидлик ҳаракати намояндаларининг ибратли ҳаёти ва фаолиятини халқимиз, айниқса, ёшлар орасида янада кенг тарғиб этиш мақсадида:

«Нуроний» жамғармаси, Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси «Шаҳидлар хотираси» жамоат фонди, Республика Маънавият ва маърифат маркази, Ёшлар ишлари агентлиги халқимизнинг мустақилликка эришиш йўлидаги кўп асрлик мардона кураши, бу йўлда сиёсий қатағонга учраган юртдошларимизнинг ҳаёти ва фаолияти ҳамда уларнинг хотирасига бағишланган маънавий-маърифий тарғибот тадбирлари, давра суҳбатлари, таълим муассасалари ва маҳаллаларда уч авлод учрашувларини ташкил этиб борсин;

Маданият вазирлиги давлат буюртмаси асосида спектакллар, бадиий ва ҳужжатли фильмлар яратсин;

Ёшлар ишлари агентлиги аудиовизуал маҳсулотлар тайёрлаб, уларни интернет тармоғида оммалаштирсин, шунингдек, фойдаланувчилар ўртасида турли танлов, мусобақа ва акциялар ўтказсин;

Фанлар академияси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги билан биргаликда Фанлар академияси Тарих институтининг «Jadidlar.uz» электрон платформасини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш ва платформани янги электрон адабиётлар, тарихий манбалар, жаҳид матбуоти намуналари ва аудиовизуал маҳсулотлар билан бойитиш чораларини кўрсин;

Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги таълим ташкилотларида ўтказиладиган «Мустақиллик дарслари» доирасида қатағон қурбонлари, жумладан, жаҳидлик ҳаракати намояндаларига бағишланган ўқув машғулотларини ташкил этсин;

Туризм қўмитаси қатағон қурбонларининг номлари билан боғлиқ музей ва объектларни

сайёҳлик йўналишларига киритиш чора-тадбирларини кўрсин.

5. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги, Ёшлар ишлари агентлиги, Ўзбекистон маҳаллалари уюшмаси, «Нуроний» жамғармаси, «Шаҳидлар хотираси» жамоат фонди билан биргаликда Республика комиссиясининг қарори асосида:

қатағон қурбонлари ва жаҳидлик ҳаракати вакиллари бўлган шахслар туғилиб ўсган, яшган хонадонларни аниқласин ва уларда эсдалик лавҳаларини ўрнатсин;

маҳаллаларда ва умумтаълим мактабларида тегишли тарзда «Қатағон қурбонлари хотираси бурчаклари»ни, стендлар ва бошқа кўргазмали воситаларни ташкил этсин.

Мазкур бандда белгиланган вазифалар маҳаллий бюджетлар маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.

6. Қатағон қурбонлари, жумладан, жаҳидлик ҳаракати намояндаларининг ҳаёти ва фаолияти, илмий-ижодий мероси, шунингдек, ўша даврдаги сиёсий-ижтимоий жараёнлар бўйича тадқиқотлар олиб бориш мақсадида:

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги мавзуга оид илмий тадқиқот ишларига давлат буюртмасининг танловлар асосида шакллантирилиши ҳамда илмий лойиҳаларнинг амалга оширилишини таъминласин;

Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, «Ўзархив» агентлиги, Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Маданий мерос агентлиги, Фанлар академияси қатағон қурбонлари ва жаҳидлик ҳаракати намояндаларининг илмий-ижодий фаолиятига тегишли нодир китоблар, қўлёзма асарлар, тарихий ҳужжатлар ва бошқа материалларни таъмирласин ҳамда рақамлаштирсин;

«Ўзархив» агентлиги Давлат хавфсизлик хизмати билан биргаликда давлат архивларида сақланаётган қатағон қурбонлари ва жаҳидлик ҳаракати намояндаларига оид муайян архив ҳужжатларини белгиланган тартибда махфийликдан чиқариш чораларини кўрсин;

вазирлик ва идоралар қатағон қурбонлари ва жаҳидлик ҳаракати намояндаларининг номларини аниқлаш борасида изланишлар олиб бориш учун Республика комиссияси тавсиясига асосан, тегишли идоравий архивлардан фойдаланиш имкониятини яратсин;

Ташқи ишлар вазирлиги қатағон қурбонларининг ҳаёти ва фаолиятига доир чет эллардаги мавжуд манбаларни излаб топиш ва ўрганишда хориждаги илмий-тадқиқот марказлари, нуфузли университет ва фондлар ҳамда соҳа мутахассислари билан яқиндан ҳамкорликни йўлга қўйишда амалий ёрдам кўрсатсин.

7. Маданий мерос агентлиги Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда шахсий ва оилавий архивларда сақлаб келинаётган қатағон қурбонлари фаолиятига бевосита дахлдор бўлган қўлёзма, китоб, сурат ва буюм шаклидаги тарихий-маданий ашёларнинг давлат музейлари фондларига қабул қилиб олинишини ташкил этсин.

8. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи Рақамли технологиялар вазирлиги, Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари билан биргаликда Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи ва унинг ҳудудлардаги бўлимлари фондларини мунтазам бойитиб бориш, уларда янги экспозиция ва кўргазмалар ташкил этиш ҳамда бу борада замонавий рақамли технологиялар ва мультимедиа воситаларидан кенг фойдаланишни йўлга қўйсин.

9. Мудофаа вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги, Миллий гвардия, Давлат хавфсизлик хизмати, Бош прокуратура, Божхона қўмитаси ушбу қарор билан белгиланган вазифаларни бажаришда дахлдор вазирлик, идора ва ташкилотларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатилишини таъминласин.

10. Адлия вазирлиги Бош прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Олий суд, Ички ишлар вазирлиги, Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи, Фанлар академияси ҳамда Республика Маънавият ва маърифат маркази билан биргаликда икки ой муддатда мустабид тузум даври-

да сиёсий қатағонга учраган шахсларни реабилитация қилиш тартибини назарда тутадиган норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқсин ва белгиланган тартибда киритсин.

11. Иқтисодиёт ва молия вазирлиги:

2025 йилдан бошлаб қатағон қурбонлари ва жаҳидлик ҳаракати намояндаларига бағишланган тадбирларни ўтказиш, «Қатағон қурбонлари» хотира китобларини, китоб ва альбомлар, йўл кўрсаткичларини тайёрлаш, шунингдек, кўргазмалар ташкил этиш билан боғлиқ харажатларни Давлат бюджети параметрларини шакллантиришда инобатга олсин;

манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейининг тузилмасини такомиллаштириш, жумладан, унинг таркибида мультимедиа, нашриёт ва матбаа бўлинмаларини ташкил этиш ҳамда музей ва унинг ҳудудий бўлимларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш бўйича Вазирлар Маҳкамасига таклиф киритсин.

12. Сиёсий қатағон қурбони бўлган юртдошларимизнинг ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш ҳамда уларнинг хотирасини абадийлаштириш борасидаги ишларни кенгайтириш бўйича чора-тадбирлар дастури 2-иловага мувофиқ тасдиқлансин.

13. Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги, Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси, Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги ва бошқа оммавий ахборот воситаларига қатағон қурбонларининг ҳаёти ва фаолияти, уларнинг илмий-иждодий меросининг моҳияти ва тарбиявий аҳамиятини тарғиб қилишга қаратилган тадбирларни кенг ёритиш, мавзуга оид телекўрсатув ва радиоэшиттиришларни мунтазам эфирга узатиш ҳамда матбуот нашрлари ва интернет саҳифаларида мақолалар эълон қилиб бориш тавсия этилсин.

14. Адлия вазирлиги манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда икки ой муддатда қонунчиликка ушбу қарордан келиб чиқадиган ўзгартириш ва қўшимчалар тўғрисида Вазирлар Маҳкамасига таклифлар киритсин.

15. Ушбу қарор ижросини муҳокама қилиб бориш, ижро учун масъул вазирлик ва идоралар фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазири А.Н. Арипов зиммасига юклансин.

Ўзбекистон Республикаси Президенти
Ш.МИРЗИЁЕВ

Тошкент шаҳри, 2024 йил 19 июль¹

¹ Янги Ўзбекистон газетаси, № 145 (1206), 2024-йил 20-iyul, shanba.

ЎЗБЕКИСТОН ҚИРҒИЗЛАРИГА ОИД ТАРИХИЙ-ЭТНОГРАФИК МАЪЛУМОТЛАР

Абдураупов Отабек, Андижон давлат университети
Ўзбекистон тарихи кафедраси

*Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев
ва Қирғизистон Республикаси Президенти С.Н.Жапаров*

Маълумки, бугунги Ўзбекистон ҳудудида қадим замонларданоқ турли этник гуруҳлар, миллат ва элатлар ёнма-ён яшаб келганлар, тарихий тараққиёт давомида уларнинг ҳар бири ўзининг миллий қадриятлари – тили, маданияти, урф-одат ва анъаналарини яратган. Ушбу қадриятлар муайян этник гуруҳларнинг алоҳида миллат эканини белгилаб берувчи асосий хусусият ҳисобланади. Ўзбекистон ҳудудида истиқомат қилаётган халқлар ичида қирғизлар ўзига хос ўринга эга.

Қирғизлар Қирғизистон Республикасининг асосий аҳолиси ҳисобланади. Уларнинг сони бугунги кунда етти миллионга етди. Қирғизистондан ташқарида ҳам қирғиз миллатига мансуб аҳоли кўп. Хусусан, уларнинг Ўзбекистондаги сони 300 минг нафарга яқин. Ўзбекистон қирғизларининг асосий қисми Андижон, Фарғона, Наманган, Жиззах ва Сирдарё вилоятларида истиқомат қилади. Улар мазкур ҳудудларда тарихан ўз қишлоқларини ташкил этганлар.

Статистик маълумотларга кўра, 2021 йилда юртимизда 292000 га яқин қирғиз миллатига мансуб аҳоли вакиллари мавжуд бўлган. Шундан 107650 нафари Андижон вилоятида, 75483 нафари Фарғона вилоятида, 43722 нафари Жиззах вилоятида, 22932 нафари Наманган вилоятида, 18169 нафари Сирдарё вилоятида ва 17438 нафари Тошкент вилоятида яшайди.¹ 6606 нафари эса республиканинг бошқа ҳудудларида жойлашган.

Қирғизларнинг келиб чиқиши ҳақида турли қарашлар мавжуд, хусусан, уларнинг Енисей қирғизлари деб аталмиш халқдан тарқалгани масаласи мунозарали.² Қирғизларнинг илк этник тарихи қадимги қабила иттифоқлари (хунлар, динлинлар, саклар ва усунлар) билан боғлиқ. Турк хоқонлиги ва кўчманчи давлат

Қўқон хонлиги қирғизлари (XIX аср охирлари)

¹ <http://www.cisstat.com/rus/indexcis.htm>

² Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Фрунзе, 1990. – С.20; Аристов Н.А. Усуни и кыргызы или кара кыргызы. – Бишкек, 2001. – С.76; Валиханов Ч.Ч. Киргизское родословие. Собр. соч.: в 5 т. – Алма-Ата, 1985. Т.II. – С.57 – 59; Петров К.И. К истории движения киргизов на Тянь-Шань и их взаимоотношения с ойратами. – Фрунзе, 1961. – С.88 – 91.

Қирғиз оиласи

уюшмалари даврида (VI – X асрлар) кейинчалик қирғизлар таркибига кирган қабилалар Саян-Олтой, Иртишбўйи, Шарқий Тяньшаньнинг туркий аҳолиси орасида шаклланган. Қирғизларнинг бир қисми IX – XII асрларда, катта қисми эса ўрта асрлар давомида ғарбга кўчиб, Иссиқкўл атрофлари, Еттисув ҳавзаси, Тяньшань (Тангритоғ) ёнбағирлари, Фарғона водийсининг тоғолди ҳудудлари ва Дашти Қипчоқ ўлкаларига бориб жойлашган.¹

Қирғизларнинг асосий қисми Тяньшань ва Иссиқкўл оралиғини макон тутиб, бу ердаги бир неча туркий қабилалар билан биргаликда ҳозирги қирғиз халқини ташкил қилган. Қирғиз халқи таркибига, шунингдек, Еттисув ва Мовароуннаҳрнинг туркий қабилалари, жумладан, қарлуқлар ва уйғурлар, кейинроқ мўғул қабилалари, XVI – XVII асрларда эса келиб чиқиши қозоқ-нўғайлар билан боғлиқ қабилалар кирган. Қирғизларнинг бир қисми бошқа туркий халқларнинг этногенезида қатнашган.

¹ Иванов П.П. Очерки по истории Средней Азии (XVI – середина XIX в.). – М.: Восточная литература, 1958. – С.66.

Хусусан, 92 ўзбек уруғига оид шажараномаларнинг барчасида қирғиз этноними қайд қилинган. Шунингдек, Ўзбекистоннинг бир қанча вилоятларида қирғиз номи этнотопоним сифатида сақланиб қолган.

Тяньшань туманларидан қирғизларнинг Фарғона водийсига кириш учун дастлабки ҳаракатлари XVI асрдаёқ бошланган эди. Қирғизларнинг водийга кейинги кўчиши қалмоқлар сикуви оқибатида юз бериб, XVII ва XVIII асрларга тўғри келади. Уларнинг бир қисми аввал яшаган ҳудудларига қайтган бўлса, қолган қисмининг авлодлари ҳозирга қадар водийда яшамокда.

Наливкин ўзининг «Қўқон хонлигининг қисқача тарихи» асарида қипчоқ уруғлари Фарғона водийсига унинг ғарбий чегараларидан кириб келган бўлса, қирғизларнинг бағиш уруғи шарқий чегаралари орқали кириб келганлигини таъкидлайди. Шунингдек, уларнинг йўлда қолиб кетган қисми Қашғарнинг шимоли-ғарбий қисмига ўрнашган, уларнинг Фарғонага келган яна бир қисми эса Олойга ўрнашиб, кейинчалик ҳозирги Лайлаккача (Фарғона водийсининг шимоли-шарқида, Тожикистон билан чегарада жойлашган ҳудуд) бўлган ерларга ёйилган. XVI – XVII асрларда Олойдаги қирғизларнинг бағиш қабиласи (қанотлари: чўнбағиш, бағринбағиш, кутай, чуткара ва бошқалар) ҳозирги Наманган вилоятидаги тоғ ва тоғолди ҳудудларига келиб ўрнашган.²

Қирғиз ўтовининг ички кўриниши (XX аср бошлари)

XVI – XVIII асрлар давомида Ўрта Осиёнинг, жумладан, ҳозирги Ўзбекистоннинг тоғолди

² Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. – С.12 – 13.

Қирғиз миллий либослари

туманларида адир ва даштларга келиб жойлашган кўчманчи туркий қабилалар, хусусан, қирғизлар ҳам ўзларининг анъанавий чорва ҳўжаликлари билан шуғулланишда давом этадилар. Уларнинг ҳаёт тарзи ярим ўтроқликда ўтган. Улар воҳа ва водийга туташ адир ҳамда чўлларда қапа ва қора уйларда яшаганлар. Эрта баҳор чорва молларини ҳайдаб дашт-адирларга чиқиб кетиб, кузда дон ва полиз экинлари йиғиштириб олинганидан кейин чорва билан қишлоқ жойларига қайтиб, куз ва қишни ўтказганлар.¹

Қирғизларнинг яйловларга кўчишлари ҳақида тарихий асарларда шундай ёзилган: «Эрта баҳорданоқ... ҳали дарахт куртак чиқармасидан ва ерлар майсалар билан қопланмасидан андижонлик, ўшлик ва марғилонлик қирғизлар ўз қишлоқ жойларидан чиқишиб, подалари ва уй-рўзғор буюмлари билан биринкетин тоғ томон жўнайдилар. Бу кунни улар узоқ қиш давомида бетоқатлик билан кутадилар. Хоҳ эркак, хоҳ аёл бўлсин, қирғизлар йўлга ясаниб оладилар».²

Қирғизлар водий ҳудудида уруғ-уруғ бўлиб ўрнашганлар. Масалан, Қўқон хонлиги даврида қирғиз қабилаларидан адигин ва монгуш Фарғона водийсининг шарқий қисмига ўрнашган, гульчи Ўзган ва Ўш атрофларида яшаб, ёзда юқори Олой яйловларида чорва ҳайвонларини боққан. Жануби-шарқда Марғилон, Минг-

Яйловга кўчиш (XX аср бошлари)

тепа қишлоғидан то қуйи Олой ва Кичик Олой ҳудудларигача кўп сонли ичкилик қабиласи кўчиб юрган. Наманган ва Андижон атрофларида қирғизларнинг кичик қабилаларидан китай жойлашган. Шимоли-шарқ ва жануби-шарқдан то Андижонгача базис қабиласи кўчиб юрган.³

Фарғона водийси Россия империяси томонидан босиб олинганидан сўнг содир бўлган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар қирғизларнинг ўтроқлашув жараёнини тезлаштирди.

Статистик маълумотларга кўра, XIX асрнинг 90-йилларида Фарғона вилоятида яшаётган қирғизларнинг 65 фоизи ўтроқлашган бўлиб, асосан деҳқончилик билан шуғулланганлар.⁴ Қирғизлар водий ҳудудида ўтроқлашар эканлар, бир қанча қишлоқларни ташкил қилганлар. Фарғона водийсидаги кўплаб қишлоқлар қирғиз уруғлари номлари билан аталгани бежиз эмас.

Мавжуд илмий адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатадики, Фарғона водийсининг шимолий қисмида асосан қирғизларнинг «ўнг» («он») қанот гуруҳига кирувчи *сайёқ, жедигер, бағиш, монголдор*, «сўл» («сол») гуруҳига кирувчи *сари, басиз, қишчи, чўнгбағиш, хитой, мундуз* каби уруғлари жойлашган.

Водийнинг жанубий қисмида асосан «ичкилик» гуруҳига кирувчи *қипчоқ, найман, тайит, кесак, жоокесак, қанди, бўстон, найгут, авот*,

¹ Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи... – Б.270.

² Қаранг: Грум-Гржимайло Г.Е. Очерки припамирских стран // ИРГО. Т. XXII. 1886. – С.97 – 98.

³ Усенбаев К. Общественно-экономические отношения киргизов в период господства Кокандского ханства. – Фрунзе, 1961. – С.10.

⁴ Губаева С.С. Население Ферганской долины в конце XIX века. – Ташкент, 1990. – С.76 – 77.

Кигиз тайёрлаш жараёни (XX аср ўрталари)

Қирғиз ўтови (замонавий расм)

теелес каби уруғлари, жануби-шарқий қисмида, Ўш ва Аравон атрофларида адиген ва мунгуш уруғлари яшаган.

Фарғонанинг шарқий ҳудудларида «ичкилик» гуруҳига кирувчи бўстон, қипчоқ, тайит, найман, мунгуш, кесак, «ўнг» («он») ва «сўл» («сол») гуруҳига кирувчи бағиш, могол, мундуз, басиз каби уруғлар жойлашган эди.¹

Ўтмишда асосан чорвачилик билан шуғулланган қирғиз халқи тарихнинг кейинги даврларидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар натижасида ўтроқлаша бориб, водийнинг ўтроқ аҳолиси каби деҳқончилик билан шуғуллана бошлади. Бунда ўтроқ ўзбекларнинг таъсири катта бўлган, албатта. Ҳолбуки, қирғизлар ўтроқ аҳолидан деҳқончилик маданиятининг сир-асрорларини ўзлаштирганлар.

Қирғиз халқининг узоқ тарихи бор, шу билан бирга, бу халқ ўзига хос маданият ҳам яратган. Унинг этномаданий ўзига хослиги миллий кийим ва таомларида, урф-одат ва маросимларида, байрам ва сайилларида ўз ифодасини топган.

Қирғизлар томонидан тикланган ўтовлар ўзининг қулайлиги ва кўркемлиги билан

киши эътиборини тортади. Шунинг ҳам айтиш жоизки, қирғизларнинг кўчма уйлари номлашида этноҳудудий хусусият ҳам кузатилади. Масалан, кўчма уй, яъни ўтовнинг бундай тури Фарғона водийсининг тоғолди аҳолисида «қирғиз уй» деб аталган. Бундай кўчма уйлар қирғиз халқининг ўзига хос анъаналари сақлаиб келишининг ифодаси сифатида изоҳланади. К.И. Антипина эса қирғизлар маданиятига бағишланган асарида «қирғиз уй» деган ном уни қирғизлардан харид қилган этнослар томонидан берилган бўлиши мумкин² деб ҳисоблайди. Лекин бундай турдаги кўчма уйларни қирғизларнинг ўзлари бир неча номлар билан атаганлар.

Қирғиз халқининг асрлар давомида шаклланган анъанавий кийимлари XIX аср охири – XX аср бошида ҳам тури, бичими, жинсга ва ёшга мўлжаллангани билан ажралиб туради ва мавсумийлиги билан Ўрта Осиёнинг бошқа халқлари кийимларидан кам фарқ қилади. Фарқли томони эса кийинишдаги этник анъаналарда ва кийим тайёрлашда ишлатиладиган матоларда намоён бўлади. Қирғизларнинг анъанавий миллий кийимларида ушбу халқнинг бой моддий ва маънавий маданияти намоён бўлади. Барча яримкўчманчи ва яримўтроқ халқлардаги каби қирғизларнинг кийимларида анъанавий чорвачилик ҳўжалиги билан боғлиқ кўплаб жиҳатлар ўз аксини топган

¹ Қирғизларнинг уруғ-қабилавий тузилиши, этник таркиби ва Фарғона водийси бўйлаб жойлашуви ҳақида батафсил қаранг: Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи... – С.36 – 81; Винников Я.Р. Родо-племенной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии // ТХАЭЭ. 1956. Т.I. – С.136 – 170; Ситняков Н.Ф. Перечисление некоторых родов киргизов обитавших в восточной части Ферганской области // ИТОРГО. Вып.1. Ч. II. – Ташкент, 1900. – С.92 – 100; Сыдыков А.С. Родовое деление киргиз // В.В.Бартольд. Туркестанские друзья, ученики и почитатели. – Ташкент, 1927; Губаева С.С. Этнический состав населения Ферганы... – С.84 – 85.

² Антипина К.И. Особенности материальной культуры и прикладного искусства... – С.156.

эди. Масалан, қирғизлар ўз кийимларининг аксариятини чорвачилик хўжалигининг асосий маҳсулоти ҳисобланган жун ва теридан тайёрлаганлар.

XIX аср охири – XX аср бошида қирғиз халқининг таомлари чорвачилик хўжалиги билан бевосита боғланган эди. Уларнинг таомлари асосан сут ва гўштдан тайёрланган. Тўғри, бу даврда уларнинг таомномасидан маълум даражада дон ва бошқа ўсимликлардан тайёрланган таомлар ҳам ўрин олган. Бироқ таомлардаги асосий ўринни гўшт ва сут маҳсулотлари эгаллаган.

Қирғизлар бошқа чорвадор этнослар каби сут маҳсулотларидан ажодлари тажрибалари асосида хилма-хил таомлар тайёрлаш маҳоратига эга бўлганлар. Улар бундай таомларни мунтазам ва турли-туман кўринишда тайёрлаганлар. Барча қирғизлар сутдан *қатик* (*айрон*), *жуурат* (қўй сутидан), *сузма*, *қурут*, *эжигей*, *көөрчек* (*кўврчек*), *каймак*, *мой*, *кимиз*, *быштак* (*пишлоқ*) каби озиқ-овқат маҳсулотларини тайёрлаганлар.

Барча қирғизлар каби Ўзбекистондаги қирғизлар ҳам гўштдан турли хил қуюқ ҳамда суюқ таомлар тайёрлаганлар. Айниқса, ёш тойчоқ ва қўзичоқ гўшти севиб истеъмол қилинган. Қўй ва мол гўшти сақлангани сари лаззатли бўлса, от гўшти кўп турса лаззатини йўқотиб боради.

От гўшти узоқ сақланмасдан истеъмол қилинган сабабли қуйидаги қирғиз халқ мақоли кенг ёйилган: «Жылқи сойсаң, уч кун уйден чыкпай жегин, мол сойсаң, бир жумаден кейин келиб же», яъни «Йилқи (от) сўйсанг, уч кун уйдан чиқмасдан егин, мол сўйсанг, бир жумадан кейин келиб егин».¹ Қирғиз таомлари ҳеч кимни эътиборсиз қолдирмайди. Қирғизлар ажодларидан мерос бўлиб келаётган урф-одат ва маросимларни қадрлайдилар.

Марказий Осиё халқлари – ўзбек, қирғиз, қозоқ, туркман, қорақалпоқ ва тожиклардаги кўп-лаб урф-одат, расм-русум, удум, анъана, тўй ва оммавий томоша, кўнгилочар маросимларнинг муштарак қисми бўлган халқ ўйинларида минтақавий-этниқ умумийлик билан биргаликда ўзига хос маҳаллий хусусиятлар кузатилади. Шундай оммавий ўйинлардан улоқ-кўпкари, қиз қувди кабилар қирғиз халқининг этномаданиятини ифода этади.

Ўзбекистон ҳудудида, шунингдек, Фарғона водийси ҳудудларида истиқомат қилаётган қардош қирғиз халқи асрлар давомида ўзбеклар билан ёнма-ён яшаб қуда-андачилик, дўсту биродарлик ришталарини маҳкам боғлаганлар. Бу алоқалар мустақиллик даврида янада мустаҳкамланди. Улар ватанимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиётига муносиб ҳисса қўшиб келмоқдалар.

¹ Дала ёзувлари. Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани Нов қишлоғи. 2023 йил.

ҚИРҒИЗ ХАЛҚИ ТАРИХИГА БАҒИШЛАНГАН ХАЛҚАРО АНЖУМАН

Мухторжон Худоёров, Жасурбек Иминов, Азизбек Маҳкамов,
Бобур номидаги Андижон давлат университети ҳузуридаги
Қатағон қурбонлари хотираси музейи илмий ходимлари

2024 йил 17 май куни Қирғизистон Республикасининг Ўш давлат университетида 1873 – 1876 йилларда Фарғона водийсидаги халқ ҳаракатининг етакчиси Исҳоқ Ҳасан ўғли Пулатхон таваллудининг 180 йиллигига ҳамда тарих

фанлари доктори, профессор Ташманбет Кененсариев таваллудининг 75 йиллигига бағишланган халқаро илмий конференция бўлиб ўтди.

Мазкур халқаро илмий анжуман «Манас» қирғиз-турк университети профессори, тарих фанлари доктори, профессор Ж.Б.Алимбаев ҳамда

Б.Т.Турусбеков номидаги Қирғизистон давлат жисмоний тарбия ва спорт академиясининг доценти Ф.Баитова ташаббуси билан, шу академиянинг «Ижтимоий-гуманитар фанлар» кафедраси мудири З.Садилова раҳбарлигида ҳамда Ўш давлат университетининг С.Арстанов етакчилигидаги тарих ва ижтимоий фанлар факультетининг профессор-ўқитувчилари томонидан ташкил этилди.

Анжуманни Ўш давлат университети ректори, профессор К.Г.Кожобеков кириш сўзи билан очиб, маз-

Медеткан Шеримкулов,
Қирғизистон халқ қаҳрамони,
давлат ва жамоат арбоби

Б.Т.Турусбеков номидаги
Қирғизистон давлат
жисмоний тарбия ва спорт
академиясининг доценти
Ф.Баитова

Жусуп Баласағин номидаги
Қирғизистон миллий
университети профессори,
тарих фанлари доктори
Т.Қ.Чоротегин

Андижон давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Рустам Темирович Шамсутдинов бошчилиқ қилди.

Тадбирда Исҳоқ Ҳасан ўғли Пўлатхон авлодлари ҳамда проф. Т.Кененсариевнинг яқинлари ҳам қатнашдилар.

Анжуманда ҳозир бўлган қирғиз халқи қаҳрамони, давлат ва жамоат арбоби Медеткан Шеримқулов ҳамда Қирғизистон давлат жисмоний тарбия ва спорт академиясининг илмий ишлар бўйича проректори Н.А.Абдибекова конференция мавзуси бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини билдирдилар.

кур конференция йўналишига батафсил тўхталиб ўтди ҳамда иштирокчилар ва меҳмонларга чуқур миннатдорлик билдирди.

Конференцияда Андижон ва Наманган олий ўқув юртлари олимлари иштирок этдилар. Ўзбекистон делегациясига Марказий Осиё фан, маданият ва санъат академияси академиги,

Қирғизистон Республикаси Президенти маслаҳатчиси, ёзувчи Арслан Қўйчиев Қўқон хонлиги тарихи ва 1924 йилги миллий-ҳудудий чегараланиш масалалари юзасидан, Жусуп Баласағин номидаги Қирғизистон миллий университети профессори, тарих фанлари доктори Т.Қ.Чоротегин «Исҳоқ Ҳасан ўғли (Пўлатхон) – Фарғонадаги давлат мустақиллиги учун курашнинг рамзи», «Манас» қирғиз-турк университети профессори, тарих фанлари доктори Ж.Б.Алимбаев «Профессор Т.Кененсариевнинг Қирғизистон тарихини тадқиқ этишга қўшган ҳиссаси», Ўш давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Б.К.Абитов «Пўлатхон ва Абдилдабек Алимбек ўғли: икки қарама-қарши сиймонинг 1875 – 1876 йиллардаги қўзғолон вақтидаги ўзаро муносабатлари» каби мавзуларда маърузалар қилдилар.

Марказий Осиё фан, маданият ва санъат академияси академиги, Андижон давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Р.Т.Шамсутдинов ўз нутқида Исҳоқ Ҳасан ўғли Пўлатхоннинг чор Россияси қўшинлари босқинига қарши олиб борилган курашлардаги роли ва ўрни, профессор Т.Кененсариевнинг Қирғизистонда тарих фани ривожига улкан ҳисса бўлиб қўшилган йирик илмий тадқиқотлари, бу атоқли қирғиз муаррихи билан ўза-

ро танишуви, турли илмий масалалар бўйича қилган мунозаралари, фан равнақи йўлидаги ҳамкорлиги хусусида тўхталиб ўтди. Ўрта Осиёдаги жадиличлик ҳаракати тарихини ўрганиш муаммоларига доир яқинда нашрдан чиққан китобини конференция ташкилотчиларига тақдим қилди.

Б.Осмонов номидаги Жалолобод давлат университети профессори, проф. Т.Кененсариевнинг дўсти Э.Ж.Сулайманов, Қадамжой туманидаги Ўрозбеков қишлоқ ҳукумати етакчиси З.Н.Мақсutow ҳамда проф. Т.Кененсариевнинг укаси Э.Кененсариев ҳам анжуманда сўзга чиқдилар.

Куннинг иккинчи ярмида конференция иши шуъбаларда давом этди. «Қўқон хонлиги тарихини ўрганишнинг долзарб масалалари» деб номланган 3.1-шуъбада Андижон давлат университети профессори, тарих фанлари доктори М.Ғ.Абдуллаев Қўқон хонлигидаги ирригация тармоқлари қурилиши тарихига оид қизиқарли маърузаси билан қатнашди. 3.2-шуъбада Андижон давлат университетининг «Ўзбекистон тарихи» кафедраси мудир, тарих фанлари доктори С.Ҳошимовнинг миллий тарихчилар асарларида Қўқон хонлиги ўтмишининг ёритилишига доир маърузаси иштирокчилар томонидан юқори баҳоланди.

Мазкур шуъба мажлисида Андижон давлат университети ҳузуридаги Қатағон қурбонлари хотираси музейи илмий ходими М.Худоёров 1876 – 1917 йилларда Андижонда мустамлака тизимининг ўрнатилиши мавзусида чиқиш қилди.

Пировардида анжуман ялпи йиғилишида ва шуъбалардаги илмий мажлисларда конференция мавзуси доирасида қилинган илмий маърузалар ва чиқишларнинг якунлари умумлаштирилиб, конференция Фарғона водийсида 1873 – 1876 йиллардаги халқ қўзғолонининг бориши ва Исҳоқ Ҳасан ўғли Пўлатхоннинг сиёсий фаолиятини янги топилган тарихий манбалар асосида ўрганишни давом эттириш, бугунги кунда қирғиз тарихшунослигида ёзма ва оғзаки генеалогик манбаларга таянган ҳолда бир-бирига қарама-қарши фикрлар кўп бўлганлиги боис бу йўналишда чуқур изланишлар олиб бориш; атоқли қирғиз олими, тарих фанлари доктори, профессор Т.Кененсариевнинг илмий асарлари чуқур ўрганилишини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилди. Ўш давлат университети раҳбариятига янги институт мақомини олаётган тарих ва ижтимоий ишлар факультетига профессор Ташманбет Кененсариев номини бериш таклиф этилди.

ТАЪЛИМ БОР ЖОЙДА ТАРБИЯ БЎЛИШИ ШАРТ

Акромжон Юлдашев, биология фанлари доктори, профессор

Акромжон Юлдашев

Жаҳоннинг турли минтақаларидаги инқирозлар оқибатида миллионлаб ёшлар мактаб остонасини ҳатламай кўчада катта бўлмоқда. Ваҳоланки, уларнинг бирортасини иқтидордан – нимагадир қодирликдан мосуво дея олмаймиз. Чунки ҳар бир бола қалбида бир даҳо яшайди. Бироқ иқтидорнинг шаклланиши, истеъдод сифатида намоён бўлиши, аввало, ўша мамлакатда ёшларнинг камол топиши учун қай даражада имконият ва шароит яратилганига боғлиқ.

Шу маънода айтсак, юртимизда кечаётган ўзгаришлар жараёнида мактаб таълимига доир ислохотлар алоҳида ўрин эгаллайди. Шавкат Мирзиёев Президентлик фаолиятининг дастлабки кунларидан бошлаб юртимизда инновацион ва креатив фикрлайдиган замонавий кадрлар тайёрлаш, ёшларни ватанпарварлик руҳида, юксак маънавият эгалари этиб тарбиялаш, таълим тизимини такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда.

Замон ва макон танламайдиган масала

Мактаб таълими тизимини ислоҳ қилиш бўйича амалга оширилаётган ислохотлар ҳақида сўз юритар эканмиз, улуғ маърифатпарвар бобомиз Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг «Дунё иморатлари ичида энг улуғи мактабдир» деган фикри эсга тушади. «Тилда, фикрда, ишда бирлик» деган эзгу ғоя билан майдонга чиққан жадид боболаримиз доимо таълим-тарбияга алоҳида эътибор қаратишган.

Аслида, жаҳондаги ривожланган давлатлар тарихига назар ташласак, уларда жамият ҳаётини ўзгартиришга қаратилган ислохотлар, аввало, таълим тизимидан бошланганини кўрамиз. Чунки мактабни ўзгартирмасдан туриб одамни, жамиятни ўзгартириб бўлмайди. Таълим ва тарбиянинг асоси, пойдевори бу – мактаб. Мактабни мактаб қиладиган куч эса ўқитувчилардир.

Маълумки, мураккаб ўтиш йилларида мактаблардаги маънавий-маърифий муҳит, ўқитувчи касбининг обрўи, нуфузи пасайиб кетгани, янги давр педагоглари тарбиялаш, педагогика фанини ривожлантириш, инновацион таълим технологияларини жорий этишга етарли эътибор берилмагани соҳада қатор жиддий муаммоларни келтириб чиқарди. Кейинги йилларда ана шу муаммоларни самарали ҳал этиш, кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича улкан ишлар амалга оширилмоқда. Президентимиз томонидан халқ таълими тизимига оид кўплаб фармон ва қарорлар қабул қилиниб, бу соҳадаги ислохотларнинг ҳуқуқий-меъёрий асослари мустаҳкамланди.

Аммо амалга оширилаётган ижобий ўзгаришларга қарамасдан, таълим тизимида ҳамон муаммолар борлиги ҳақиқат. Соҳада замонавий ва оқилона тизим яратиш, ўқитиш методлари,

таълим стандартлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларини янгилаш зарурлиги, ўғил-қизларга билим беришда чет элдаги илғор тажрибалардан фойдаланиш, тарбияда эса миллий анъана ва қадриятларга суяниш муҳимлигини ёддан чиқармаслик лозим. Давлатимиз раҳбари мактаб таълимига эътиборни қаратар экан, «Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари» деган тамойилга асосланган ҳолда миллий ғоя ва унинг мафкуравий негизларини пухта ишлаб чиқиш, ёш авлодни болаликдан миллий ғурур ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш долзарб аҳамиятга эга эканини кўп бора таъкидлайди. Мактаблардаги камчиликларни тuzатиш, таълим сифатини назорат қилиш учун ота-оналар, кенг жамоатчиликнинг иштироки зарурлигига алоҳида эътибор қаратади. Чунки Президентимиз таъкидлаганидек, мактаб – бу ҳаёт-мамот масаласи, келажак масаласи. Уни давлат, ҳукумат ва ҳокимларнинг ўзи ҳал қилолмайди. Бу бутун жамиятнинг иши, бурчига айланиши керак.

Эркаласа отаси, талтаяди боласи

Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 5 февраль куни ижтимоий соҳалардаги устувор вазифалар муҳокамаси юзасидан ўтказилган видеоселектор йиғилишида ҳам халқ таълими тизимини тубдан такомиллаштириш, муаммоларни комплекс ҳал этиш масалалари чуқур таҳлил қилиниб, келгусидаги вазифалар муҳокама этилди. Давлатимиз раҳбари мактаблардаги тарбия ва маънавият масаласига алоҳида тўхталди. Ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш орқали уларда «ҳуқуқбузарликка қарши иммунитет» ҳосил қилиш зарурлиги таъкидланди. Мактаблардаги 2 мингта инспектор-психолог штати Ички ишлар вазирлигидан Миллий гвардия тизимига ўтказилиши белгиланди.

Эндиликда дарслардаги давоматга, тарбияси оғир ўқувчиларга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ота-оналар ва маҳалла раисларининг бу борадаги масъулияти оширилди. «Мактаб – ота-она – маҳалла» занжири асосида электрон мулоқот платформаси ишга туширилади. Ёшлар ўртасида оммалашган ижтимоий тармоқлар

таҳлил қилиниб, уларнинг зарарли таъсиридан ҳимояланиш ва ижобий томонидан фойдаланиш чоралари кўрилади. Шунингдек, ота-оналар учун фарзанд таълим-тарбияси бўйича халқчил тилда қўлланмалар тайёрланади.

– Бу ташаббуслар йўлга қўйилса, мактаб таълими бўйича ота-онада масъулият, ўқитувчида мажбурият, ўқувчида ишонч, таълим ва тарбияда сифат, маҳаллада эса назорат бўлади, – деди Президент.

Дарҳақиқат, бу қоидалар жамият учун жуда муҳим. Чунки ёшлар тарбияси мавзуси жамиятда доимо долзарб. Зеро, мамлакат келажаги ёш авлод қўлида. Шу нуқтаи назардан, муаллим ҳам, жамият ҳам, ота-она, оила, маҳалла ҳам мактабга нисбатан қарашларини ўзгартириши шарт.

Бугун мактабларда барча шароит муҳайё, бироқ таълим сифати паст. Бунда фақат ўқитувчиларни айблаймиз. Гўё жамоатчилик ва ота-оналар айбсиздек. Кўпчилик ота-оналар учун мактаб бу болалари маълум бир вақтгача олиб ўтириладиган жой ҳисобланиб қолган. Баъзилар фарзандларининг билими билан иши йўқ. Ўтган дарслар бўйича савол-жавоб қилмайди. Натижа кундай равшан: талаб ва таклиф йўқ жойда интилиш ҳам бўлмайди. Ва буларнинг ҳаммаси йиғилиб, халқнинг саводхонлик даражаси пасайишига, билимсизлик, фикрсизлик ортишига олиб келади. Агар уйда ота-она, мактаб ва университетда ўқитувчи ўғил-қизлар таълим-тарбиясига виждонан ёндашганда эди, ҳаётимиз бутунлай бошқача бўларди.

Яна бир гап. Кимдир дўкон ёки масжид қуришга борини сарфлайди. Мактаб қуришга келганда юзимизни бурамыз. Ахир эртанги кунимиз эгалари мактаб партасидан чиқади-ку! Тадбиркор юртдошларимиз мактаб учун ҳам қайишса, бунинг мевасини бугун бўлмаса, эртага кўришимиз аниқ.

Бугун халқимизнинг оёғига тушов бўлаётган қусурлардан тезроқ қутулишимиз керак. Ўз даврида жадид боболаримизни ўйлантирган масалалар – ортиқча исрофгарчилик, тўйлардаги дабдабозлик, лоқайдлик, танбаллик каби иллатлар бугун ҳам кун тартибиди. Шоҳона тўйлар, ҳашаматли иморатлар, кераксиз орзу-

ҳаваслар ўрнига болаларимизга таълим-тарбия бериш муҳим эканини унутмайлик.

Ватанпарварлик – тўғри ва ҳақ иш

Халқимизнинг букилмас иродаси, маънавий-руҳий қудрати, ватанпарварлиги барча замонларда муваффақиятларнинг муҳим кафолати бўлган. Шу боис аجدодларимиз фарзандларини болалигидан оқ ва қорани ажратишга, ҳаётга теран назар ташлашга ўргатган, уларнинг қалб кўзини очишга интилган.

Ватанпарварлик – давлат ва жамиятнинг стратегик вазифаси. Чунки айнан ватанпарварлик, ўз юртини севадиган кенг халқ оммаси давлат ва жамият хавфсизлиги ва барқарорлигининг гаровидир. Шундай экан, ҳозир болаларда ватанпарварлик туйғулари, асослари ва ўзини тутиш маданиятини тарбиялашга катта эҳтиёж мавжуд, шунинг учун ҳам мактабданоқ бунга кучли эътибор берилиши лозим. Ватанпарварлик тарбияси жараёнини она заминни ўрганмасдан тасаввур этиб бўлмайди. Худудлардаги турли музейларга экскурсиялар, саёҳатлар, юртимиз тарихи, фольклор мероси, табиат бойлигини ўрганиш – буларнинг барчаси қизиқувчан боланинг онги учун жуда зарур. Айни чоғда, уларнинг Ватани Ер юзидаги энг яхши жой экани, бу ерда туғилганлигидан чинакам фахрланишини англашга имкон беради.

Демак, маънавий-руҳий, ватанпарварлик тарбиясини кучайтириш борасида ёзувчи ва шоирлар, кино, театр, телевидение ижодкорлари, маънавий-маърифий жабҳаларда фаолият юритувчи ташкилотлар олдида вазифалар турибди. Бугун ёзувчиларимиз ўқувчилар учун замонамиз қаҳрамонларини кўрсатиб берадиган асарларни, образларни яратиши керак. Ваҳоланки, болаларимиз бошқа миллатларнинг қаҳрамонлари моҳирона тасвирланган сериалларни кўриб катта бўляпти. Уларга ҳавас қиляпти. Ҳолбуки, ўзимизда ўрناк қилиб кўрсатса бўладиган аждодларимиз етарли. Улар ҳақида юзлаб кинофильм ва сериаллар яратиш мумкин. Бунинг учун миллатпарвар, юртпарвар бўлишимиз, эртанги кунимиз учун куюнишимиз керак, холос.

Ватанимиз тарихида айнан ватанпарварлиги боис сон жиҳатдан бир неча ўн баробар кўп бўлган қудратли лашкарларни енгган қанчадан-қанча жасур аждодларимиз ўтган. Тўмарис, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Маҳмуд Торобий, Амир Темур, Бобур Мирзо – булар маънавий руҳ, мардлик ва шижоат, миллатпарварлик туйғуси билан аскарларини қудратли кучга айлантира олган юрт қалқонлари. Дейлик, жасур аждодларимизнинг жанг санъати ёки маърифий меросини янада кенг ўргансак, уларни кино тасмаларига, экранларга олиб чиқсак, бундан фақат ютамиз.

Ватан тарихини билган, улуғ аждодлар меросини чуқур ўрганган ҳар бир инсон қалбида миллий ғурур-ифтихор туйғулари янада жўш уриб, эл-юртга садоқати ортиб бораверади. Мана шундай фазилатларга эга инсонларда курашчанлик, ташаббускорлик, ўз-ўзини англаш, миллат, Ватан шаъни ва манфаатини ҳимоя қилишдек муқаддас туйғулар шаклланади. Демак, Ватан шаъни, ор-номусини жон-жаҳди билан ҳимоя қиладиган, жамият мақсад ва манфаатларини тушуниб етадиган, ҳар томонлама комил инсонни тарбиялаш зиёлилар олдидаги энг устувор масала бўлиб қолаверади.

Албатта, булар оддий гаплар эмас. Бизнингча, мактабларга ватанпарвар, фидойи, тажрибали педагогларни, олимлар, ёзувчи ва шоирлар, таниқли спортчилар ҳамда санъаткорларни кўпроқ жалб қилишимиз, ўқувчиларни уларнинг ибратли ҳаёт йўли билан таништиришимиз ҳам фойдадан холи бўлмайди. Айтмоқчиманки, ҳар қандай мамлакат учун мактаб – бош мақсад, биринчи масала ва нажот қалъаси. Мактабни ўзгартирмасдан туриб мамлакатни тараққий эттириб бўлмайди.

Бефарқлик – ғайриижтимоий хатти-ҳаракатга замин

Тарихга назар ташланг, мамлакатлар қачон қудратли бўлган? Қачон тараққий этган? Албатта, илм-фан ва таълим ривожланганда!

Аччиқ бўлса-да, яна бир бор такрорлаймиз, мактабни янгилаш керак. Унга янги руҳ кири-

тиш шарт. Бунинг учун фарзандларимизни фикрлашга ўргатайлик. Бугунги дунёда ҳам илм-фан ва таълим ривожланган давлатлар ҳар томонлама устуворлик қилмоқда. Бошқа мамлакатлардан истеъдодли ёшларни, иқтидорли олимларни яхши ҳаёт эвазига чақириб олмоқда ва улардан ўз мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бунинг натижасида давлатлари янада зиёда бўлиб, халқи яхши яшамоқда.

Яна бир мулоҳаза. Мактабда тартиб-интизом бўлиши керак. Юртимизда мактабга сабабсиз келмаган фарзандларнинг ота-оналарига нисбатан Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига биноан жарима жазоси қўлланилиши белгилангани бежиз эмас. Маълумотларга кўра, судлар томонидан жорий йилнинг январь ойи мобайнида Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 47-моддаси (болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш борасидаги мажбуриятларни бажармаслик) 2- ва 4-қисмлари билан 52 нафар шахс маъмурий жавобгарликка тортилиб, уларнинг барчасига жарима жазоси қўлланилган.

Эътибор беринг, болаларнинг мактабга бормагани ёки юборилмагани ҳолатлари бўйича хорижий давлатларда ҳам ота-оналарга нисбатан турли жазо чоралари қўлланилади. Масалан, Ирландияда 2000 йилда қабул қилинган «Таълим (фаровонлик) тўғрисида»ги Қонунга биноан агар фарзанд мактабга бормайдиган бўлса, (касалиги ва бошқа сабаблар) ота-оналар бу ҳақда мактаб маъмуриятига хабар бериши (имкон қадар ёзма тарзда) лозимлиги белгиланган. Ушбу қонунга кўра ота-оналар ёки қонуний вакиллар ўз фарзандининг мактабга бориши ва таълим олишини таъминлаши учун талай мажбуриятларга эга. Фарзанди мактабга бормайдиган бўлса, ота-онага, аввало, огоҳлантириш юборилади. Унда фарзанди мактабга келмаётгани ва бу ҳолат яна давом этадиган бўлса, қонуний чоралар кўрилиши кўрсатиб ўтилади. Агар ота-она огоҳлантиришга риоя қилмаса, уларга нисбатан жазо чоралари, жумладан, жарима ёки бир ойгача қамоқ жазоси қўлланилиши мумкин. Жарима миқдори фарзанди мактабга келмаган ҳар бир кун учун ошиб боради.

Канадада ҳам фарзандлари мактабга бормаган ота-оналарга нисбатан жарима жазоси мавжуд. Хусусан, жазо тариқасида ота-оналар мажбурий тарбиялаш ва оилавий маслаҳат курсларига жалб қилиниши мумкин.

Таълим тизими билан дунёга ўрناк бўлаётган Сингапур давлатида эса ота-оналар ўз фарзандларининг мактабга боришига эътиборсизлик қиладиган бўлса, улар болалари билан биргаликда Мажбурий таълим кенгашига чақиртирилади. Ундан кейин ҳам бундай ҳолат давом этса, уларга нисбатан қонуний тартибда жарима жазоси қўлланилади.

Бундай мисолларни бошқа мамлакатлар қонунчилигидан ҳам кўплаб келтириш мумкин.

Албатта, ҳар биримиз фарзандларимизнинг ўқимишли, маърифатли бўлишини хоҳлаймиз. Шундай экан, мактаблардаги таълим-тарбия ва давомат масалалари, шунингдек, тарбияси ва ўқишида муаммоси бўлган ўқувчиларни ота-оналар ва маҳалла фаоллари билан бирга ечимини топиш борасида саъй-ҳаракатларга хайрихоҳлик билан қарайлик. Худди шундай, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги ҳамда Миллий гвардия ҳамкорлигида амалга оширилаётган ишлар ижобий натижа бераётганини кўряпмиз.

Миллий гвардия томонидан мактабларга масъул қилинган ходимларнинг таълим муассасаси директорлари ва уларнинг ўринбосарлари ҳамда маҳалла фаоллари билан «Мактаб – ота-она – маҳалла» занжирини мустаҳкамлаш борасида ҳамкорликда йўлга қўйилган ишлар натижасида қисқа вақтда ўқувчиларнинг давоматида ижобий ўзгаришлар кузатилди. Бу борадаги ҳамкорлик мактаб таълими бўйича ота-онада масъулият, ўқитувчида мажбурият, ўқувчида ишонч, таълим ва тарбияда сифат, маҳаллада эса назорат бўлишини кафолатлайди.

Тарбиянинг асосий қисми – намуна кўрсатиш, ибрат бўлиш. Шундай экан, фарзандимизни гап-сўзимиздан ҳам кўра ҳаракатларимиз тарбиялашини унутмасак бўлгани.

(«Халқ сўзи» газетасининг 2024 йил 30 апрелдаги 83-сонидан олинди).

АНДИЖОНЛИК ЖАДИДЛАР – ҚАТАҒОН ҚУРБОНЛАРИ

Рустамбек Шамсутдинов, Марказий Осиё фан, маданият ва санъат академияси академиги.

Азизбек Маҳкамов, Бобур номидаги Андижон давлат университети докторанти.

Нигорахон Акбарова, Андижон давлат университети тузилмасидаги Қатағон қурбонлари музейи ходимаси

Ўрта Осиё халқларининг XIX аср охири – XX аср бошидаги ижтимоий-сиёсий, маънавий тарихида жадидчилик муҳим ўринга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига йўллаган Мурожаатномасида: **«Биз жадидчилик ҳаракати, маърифатпарвар боболаримиз меросини чуқур ўрганишимиз керак. Бу маънавий хазинани қанча кўп ўргансак, бугунги кунда ҳам бизни ташвишга солаётган жуда кўп саволларга тўғри жавоб топамиз. Бу бебаҳо бойликни қанча фаол тарғиб этсак, халқимиз, айниқса, ёшларимиз бугунги тинч ва эркин ҳаётнинг қадрини англаб етати»,** – деб қайд этилган.

«Афсуски, – деб таъкидлайди Ш.М.Мирзиёев, – мустабид тузум уларнинг эзгу ғоя ва амалий ҳаракатларини тўла рўёбга чиқаришга имкон бермади. Биз бугун мамлакатимизда эркин фуқаролик жамияти, ҳуқуқий-демократик давлат барпо этар эканмиз, жадид боболаримизнинг гуманистик қарашларига таянамиз, уларнинг меросидан маънавий куч-қувват оламиз».¹

Жадидчилик даставвал Туркия, Қрим, Қозон, Уфа, Туркистон, Бухоро, Хивада маърифатчилик ҳаракати сифатида юзага келди. Бухорода маърифатпарвар мусулмон руҳонийлари ҳамда зиёлилари мадраса ва мактабни, шу-

нингдек, ислом динига кейинроқ кириб қолган бидъатларни ислоҳ қилиш ғояси билан чиққанлар. Динга онгли, тушунган ҳолда итоат этиш, кишиларнинг бировга кўр-кўрона эргашишини ман қилиш, мадрасаларда Қуръони карим, ҳадиси шариф, уларнинг таржималарини, ислом тарихини, арифметика, тарих, жуғрофия, табобат, ҳандаса, мантиқ, фалсафа ва бошқа дунёвий илмларни ўрганиш, мусулмончиликни пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам давридаги ҳолатига қайтариш, саводхонлик усулларини осонлаштириш, ўқувчиларни ўз она тилларида кўпроқ ўқитиш каби ғоялар учун курашганлар. Миллий матбуотни яратиш ва бу орқали халқни маърифатли қилиш масалаларига ҳам катта эътибор берганлар.

Ўрта Осиёда жадидлар фаолияти маърифатчиликдан аста-секин мафкуравий ва сиёсий ҳаракатга ўсиб чиқди. Минтақада эндигина шаклланиб келаётган миллий буржуазия ўз сиёсати, ўз мафкурасига эга бўлиши қонуний эди. Миллий буржуазиянинг сиёсати ва мафкураси жадидчилик ҳаракатида ўз ифодасини топди. Биринчи рус инқилоби таъсири остида Ўрта Осиёда ҳам мусулмон миллий буржуазия мафкурачилари орасида «ёш турклар», «ёш хиваликлар», «ёш сартлар» (ўзбеклар) ташкилотлари юзага келди.

Бу ташкилотлар Ўрта Осиёда жуда катта маърифатпарварлик фаолиятини ва ижтимоий-сиёсий ишларни олиб борди. Шаклланиб келаётган миллий буржуазиянинг интилиш ва манфаатларини ифода этган жадидчилик ҳара-

¹ Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2023 йил 22 декабрда ўтказилган Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган йиғилиши. <https://uz.uz/uz/posts/ol> – bayrogingni-qalbing-uuyonsin_554468

кати Туркистон халқини саводли, маърифатли, озод, тўқ ва фаровон этиш, юртни обод қилиш, мустақил давлатчиликка эришиш, мустамлакачиликка барҳам бериш, миллий истиқлолни қўлга киритиш учун курашган. Жадидчилик меҳнаткаш Русияга эмас, мустамлакачи Русияга қарши кураш олиб борди. Бу мақсад йўлида рус социал-демократларига суяниб иш тутилди.

Жадидлар Февраль инқилоби ва Октябрь тўнтаришига ижобий муносабатда бўлдилар. Улар 1916 йилги озодлик ҳаракатини қўллаб-қувватладилар, инқилоб берган ҳақ-хуққдан фойдаланиб «Қўқон мухторияти» деб аталмиш биринчи Туркистон халқ мухтор жумҳуриятини барпо этдилар. Аммо большевикларнинг қуролли тажовузи билан бу қонуний ҳукумат мажаклаб ташланди. Бу жадидларда норозилик уйғотди. Уларнинг бир гуруҳи хорижга кетишга, бошқа гуруҳи «босмачилик» деб аталмиш миллий-озодлик ҳаракатига қўшилишга, учинчи гуруҳи эса большевиклар томонига ўтишга мажбур бўлди.

Туркистон, Бухоро ва Хивада бўлиб ўтган инқилобий ҳаракатларда озми-кўпми иштирок этган маҳаллий аҳоли вакиллари, бу минтақада совет ҳокимиятини ўрнатиш ва мустақамлашда хизмат қилган кўплаб маҳаллий сийёсӣ арбобларнинг, ҳатто Туркистон мухторияти ҳукумати аксар ташкилотчиларининг таржимаи ҳолига жадидчилик ўз муҳрини босган. Ўтган асрнинг 20 – 30-йилларида социализм қуриш учун астойдил курашган, оммага етакчилик қилган, партия, совет, хўжалик ташкилотларига раҳбар бўлган, мамлакатимизнинг маданий-мафкуравий ҳаётида катта роль ўйнаган кўплаб сиймолар ҳам жадидчилик бешигида катта бўлганлар.

Бу каби мулоҳазалар жадидчиликнинг 20 – 30-йиллар ҳаётига ҳам маълум даражада таъсир кўрсатганини англатади. Шу боис XIX аср охиридан XX асрнинг 20 – 30-йилларигача бўлган даврдаги Ўрта Осиё халқлари тарихидаги жуда кўп мавзу ва масалалар жадидчиликка ё бевосита, ё билвосита боғлиқдир. Жадидчилик ҳаракатини, унинг майдонга келиш ва ривожланиш босқичларини эътиборсиз қолдирган ҳолда бу давр тарихини тўлақонли яратиб бўлмайди.

Биз мазкур мақолада Андижондаги жадидчилик ҳаракати тарихидан айрим лавҳаларни келтиришни лозим билдик.

1919 йил 9 май. Андижон. Туркистон Автоном Совет Социалистик Республикаси Марказий Ижроия Қўмитаси ва Халқ Комиссарлари Совети йиғилишининг «Босмачилар тўдасида қатнашган Фарғона меҳнаткаш аҳолисига афв бериш тўғрисида»ги мурожаати эълон қилинган. Андижонлик вакиллар талабига кўра Туркистон АССР Халқ Комиссарлари Совети раиси К.Е.Сорокин (комиссия раиси), миллатлар иши бўйича халқ комиссари С.Турсунхўжаев, РКП(б) Ўлка Мусулмонлар бюроси раиси Т.Рисқулов, Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси аъзолари Ҳ.Ҳусанбоев, В.Билик, Аббосхўжаевдан иборат фавқулодда комиссия аъзолари Андижонга ташриф буюришган.

Комиссия Фарғона водийсида партия, совет ва ҳарбий муассасаларни ёт унсурлардан тозалаш, арман дашноқларига зарба бериш, мусулмон аҳоли билан расмий ҳукумат ташкилотлари муносабатларини яхшилаш, миллий кадрларни бошқарув ишига кенг жалб этиш борасида бир қанча ишларни амалга оширди. Унинг аъзолари Қўқон, Марғилон, Скобелев, Андижон, Наманган, Ўшда бўлишиб, митинглар, мусулмон коммунистлари йиғилишларини ўтказиб, партия-совет қурилишида, «босмачилар» ва дашноқларга қарши кураш борасида катта ташкилотчилик ишлари олиб боришди.

Аммо халқнинг адолатни қарор топтириш йўлидаги кураши шу билан тўхтаб қолган эмас. 1919 йил 12 майда Андижон шаҳар мусулмон коммунистларининг умумий йиғилиши бўлиб, унинг кун таркибига: 1. Марказий – ўлка ҳукумат вакиллари маърузаси. 2. Мусулмон советини ташкил этиш. 3. Партия дружинаси ташкил этиш. 4. Коммунист мусулмонлар фракциясига Марказ назоратсиз ва телеграф орқали боғланишга эришиш. 5. Қароқчи тўдаларни тугатиш борасида чоралар кўриш. 6. Вилоят конференциясига вакиллар сайлаш. 7. Митингни белгилаш тўғрисидаги масалалар қўйилган эди. Йиғилишда нотиклар водийдаги, жумладан, Андижондаги оғир аҳвол сабабларини очишга ҳаракат қилдилар. Саъдулла Турсунхўжаев со-

вет ҳокимияти ғояси, большевизм мезонларини тушунтириб, Фарғонада советлар таркибида порахўрлар ўрнашиб олгани, оддий мусулмон омма большевикларни босқинчилар, талончилар деб билаётганини айтган. Большевизм ниқобини кийиб олиб, амалда аҳолини талаётганлар совет идораларидан қувилмоғи зарурлигини таъкидлаган. У шундай деган: **«Сизларнинг вакилларингиз Тошкентга келиб, Фарғонадаги аҳвол масаласини чизиб бердилар, мусулмон пролетариати билан маҳаллий ҳукуматнинг ўзаро муносабатларидан хабар топгач биз бу ерда рисоладагидек ҳаёт ўрнатиш учун етиб келдик. Вакилларингиз нима айтган бўлса, ҳаммаси тўла ҳақиқат эканлигига гувоҳ бўлдик, токи Фарғона мусулмон пролетариати учун муносиб шарт-шароит яратмагунимизча биз бу ердан кетмаймиз. Сизлар коммунистлар ташкилоти сифатида аллақачон безорилар билан курашиш чорасини кўришингиз лозим эди, амалда эса сизлар қоғоздаги ташкилотгина бўлиб қолгансиз».**

Акбар Ўрозалиев
(1890 – 1937)

Саъдуллаҳўжа
Турсунхўжаев
(1891 – 1938)

Таниқли жадид, Андижон уезд-шаҳар совети раисининг ўринбосари Акбар Ўрозалиев Саъдулла Турсунхўжаевнинг «Коммунистлар фракцияси йўлтўсар, қароқчиларни тугатишда ҳеч қандай иштирок этмаяпти» деган фикрини маъқуллаган. Лекин С.Турсунхўжаевнинг «Мусулмон большевиклари босқинчилик ҳаракатини тугатиш учун чоралар кўрмаяпти» деган фикрига қўшилмасдан, шундай деган: «Янги шаҳардаги большевиклар мусулмон большевикларига ишонмаслигидан умумий офатга қарши курашдан тўлалигича четлаштириб қўйилдик,

шу боисдан ўлка комиссарининг бизга билдирган таънаси ўринсиздир». Иброҳимов ҳам бу фикрни маъқуллайди: «Турсунхўжаевнинг бизга қилган таънаси ўринсиздир, биз ҳукуматга бир неча бор мурожаат этиб, шаклланиб келаётган босқинчилик ҳаракатларини тугатиш учун чоралар кўришни талаб қилдик. Аммо номаълум сабабларга кўра ҳукуматдагилар бирон чора кўрмадилар. Янги шаҳардаги ўртоқларнинг бизга ишонмаганлигини исботлаш учун бир воқеани келтираман. Андижон шаҳрининг катта оқсоқоли Мирали Умарбоев митингларнинг бирида Қўқонқишлоқда босқинчилар томонидан ўлдирилган 170 кишининг мурдасини топиб келишини айтиб, ҳукуматдан ўз йигитларини қуроллантиришни илтимос қилди. Бунга ҳам ҳукуматдагилар ишонмадилар, таклиф амалга оширилмади. Большевикларни байналмилалчилар деб атайдилар, агар бу тўғри бўлса, уни озиқ-овқат бўлимида текшириб кўриш керак, шундагина байналмилалликка риоя қилиняптими ёки йўқми, билиш мумкин». «Большевиклар босқинчи, талончи ва улар сафида жуда кўп инсофсиз, ярамас одамлар бор, улар совет ҳокимиятини ҳимоя қилиш байроғи остида қабиҳ ишлар қилмоқда», – деб айтади Султонбек Тўхтабеков. У қайтадан мусулмон совети ёки инқилобий қўмита (революцион комитет) ташкил этиш зарурлигини таъкидлаб, ахир Андижон уезди қишлоқларидаги аҳоли на босқинчиларга, на совет ҳокимиятига бўйсунити билмаяпти деб айтади.¹ Талон-торож, зўравонликни ўз кўзи билан кўраётган халқ большевикларга ишонмай қўйган эди.

Совет қўшинлари штатлари таркиби мутлақ европаликлардан иборат бўлган. 1919 йил 4 апрель ҳолатига кўра Андижон штаби бошлиғи В.Н.Сидоров, шаҳарни мудофаа қилиш бошлиғи Александровский, коммунист-большевиклар фракцияси раиси А.П.Салаев, штаб аъзолари эса Гроссман, Айдинов, Козлов, Корсанов, Виссоновлар эди. Ўз-ўзидан савол туғилади: Туркистон кимники бўлган ўзи?

Советлар ҳокимияти ўз ҳукмронлигининг дастлабки кунлариданоқ иккиюзламачилик

¹ Андижон вилоят давлат архиви, 196-фонд, 2-руйхат, 189-иш, 191 – 195-варақлар.

билан рус бўлмаган мазлум халқларнинг оғизда ўз тақдирини ўзи белгилашини таъминлаш учун, амалда эса бу халқларни чор мустамлакачиларидан ҳам бешбаттар қарамликда сақлаб қолиш учун курашади, ғирт мустамлакачилик, шовинистик сиёсат олиб боради. Андижонда ҳам советлар, компартия, қизил гвардиячилар, арман дашноқлари инқилобни ҳимоялаш, аксилинқилобчиларга қарши курашиш ниқоби остида маҳаллий аҳолини қирғин қилишгача бориб етдилар. Айниқса, «босмачилар»га қарши кураш ниқоби остида мусулмон аҳолига мислсиз жабр-зулм ўтказилди, миллий ходимларга паст назар билан қаралди, ишончсизлик билдирилди, улар ҳар жиҳатдан камситилди, асосан мусулмон аҳоли яшайдиган Андижоннинг Эски шаҳар қисми мунтазам талатўп, босқин остида қолди. Очарчилик авжига чиқди. Янги шаҳарда яшайдиган европалик аҳолига иқтисодий ёрдам кўрсатилгани ҳолда, Эски шаҳарлик маҳаллий халқ ўз ҳолига ташлаб қўйилди. Шундай оғир бир пайтда – 1919 йил апрель ойи бошларида Андижоннинг Жоме масжидида мусулмон аҳолининг катта йиғини бўлди. Унда Эски шаҳар ва уезд қишлоқларидаги мусулмон аҳолининг оғир аҳволи, қизил аскарларнинг ёвузликлари, дашноқларнинг хунрезликлари, Янги шаҳардаги европалик раҳбар ходимларнинг миллатчилик сиёсати нотиклар, жумладан, Акбар Ўрозалиев, Ёқубжон Исақулов, Султонмасъуд Холботиров нутқларида очиб ташланди. Кўп минг кишилик йиғин Акбар Ўрозалиев, Ёқубжон Исақулов, Маҳмудбек Битбеков, С.Шарифхўжаев, Мухтор Олимовдан иборат ҳайъатни сайлаб, унга Тошкентга бориб, Андижондаги оғир аҳволни ёзма ва оғзаки тарзда ўлка Компартиясининг Мусулмон бюросига етказиш вазифасини қўйди. Бу ҳайъат Тошкентга бориб, Мусбюро раиси Турор Рисқуловга ёзма ахборот бериб, оғзаки маъруза топширади.

Туркистонда миллий сиёсат бузилиши, маҳаллий аҳолининг ҳар жиҳатдан камситилиши, кадрлар масаласида европаликлар ва маҳаллий аҳоли ўртасида мутаносиблик йўқлиги Туркистон миллий раҳбар кадрлари томонидан бир неча бор марказий партия ва ҳукумат

раҳбарларига етказилган. Афсуски, ҳеч қандай чора кўрилмаган.

1919 йил 7 май куни В.И.Ленин ҳинд миллий озодлик ҳаракати арбоби, профессор Муҳаммад Баракатуллони қабул қилади. У Москвага афғон амири топшириғига кўра норасмий ташриф билан келган эди. Суҳбатда РСФСР ва Афғонистон ўртасида дўстона муносабатлар ўрнатиш имкониятлари масаласи ҳам кўтарилган. Чунки М.Баракатулло Москвага бораётиб Тошкент ва бошқа шаҳарларда бўлган, Туркистонда рўй бераётган воқеаларга қизиққан. Шу боисдан М.Баракатулло 9 майда «Туркистондаги кенг мусулмон оммани совет ҳокимияти томонига оғдириш мақсадида бажарилиши зарур бўлган ишлар ҳақида мулоҳазалар»ини В.И.Ленинга тақдим этган. Уни айнан келтириш жоиздир: «Ўртоқ Ленин билан учрашган пайтда мен унга Шарқ бўлимининг мудирини ўртоқ Вознесенский ҳамда Туркистон мухтор вакили ўртоқ Юсупов (Собиржон – Р.Ш.) иштирокида Марказий Осиёнинг кенг мусулмон оммасини совет ҳокимияти томонига оғдириш, мусулмонларнинг Туркистондаги рус ҳокимиятига азалий ишончсизлиги ва совет бошқарувининг моҳияти юксак вазифаларини тушунмаслик оқибатида келиб чиқадиган қайғули воқеалардан ўзимизни асраш учун нималар қилиш кераклиги борасидаги самимий фикрларимни билдирдим. Комил ишонч билан айтаманки, тавсияларим орқа томонни мустаҳкамлаш учун Афғонистон, Ҳиндистон ҳамда Эронда инглизларга қарши фаол ҳаракатлар бошлангунга қадар амалга оширилиши зарур:

1. Туркистонда этнографик асосда ҳақиқий мухторият ўрнатиш зарур. Туркистон Республикаси тўққизта ички мухтор вилоятдан иборат бўлиши керак: Самарқанд Амударё бўлими, Сирдарё, Фарғона, Еттисув, Тўрғай, Оқмулла, Семипалатинск, Кавказорти, Қуйи Ўрал, Букеев ўрдаси билан.

2. Мусулмон аҳолининг руслардан анча кўплиги туфайли мазкур вилоятлар советлари таркибига ҳеч бўлмаганда мусулмонларнинг руслар билан тенг даражада киришига йўл қўйиш; комиссарларнинг ҳам ярми мусулмонлардан бўлиши керак.

3. Ҳар бир вилоят ўзининг ички бошқарувида мухтор бўлиши лозим.

4. Туркистоннинг марказий бошқаруви ва Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси тенг таркибда тузилади: ярми – рус, ярми – мусулмон.

5. Ҳозирги пайтда тузилган Туркистон ишлари бўйича комиссия беш кишидан эмас, ўн кишидан иборат бўлиши керак, айти пайтда, вакиллик нисбати ҳам сақланиши зарур: беш рус ва беш мусулмон кириши лозим.

6. Шу йилнинг бошида нодонлик туфайли ёки ёвуз ташвиқот оқибатида аксилинқилобий ҳаракатларда иштирок этган Қўқон аҳолиси ва туркистонлик ерли аҳолига афв эълон қилиш зарур. Қўқонга мазкур афвдан аҳолини ҳабардор этиш ҳамда сўнгги бошпанасидан ҳам айрилган жабрдийдалар ўртасида тарқатиш, вайрон қилинган хўжаликни тиклаш учун бир оз пул маблағини (бунинг учун зарур маблағ, фикримча, ўн миллион сўмни ташкил қилади) тақсимлагани махсус шахс юборилиши керак.

7. Юқорида тилга олинган барча тадбирларни, иложи бўлса, ўртоқ Ленин ҳамда Сталиннинг Марказий Осиё мусулмонларига мурожаати тарзида эълон қилиш зарур. Бу улкан таассурот уйғотади ва мусулмонларда қўрқинч туғдирадиган, уларнинг қалбида совет сиёсатининг самимийлигига ишончсизлик уруғини сочадиган империалистик фитналарга бутунлай барҳам беради. Юқорида баён этилганларни қараб чиқшингиз ва умумий иш манфаати йўлида чоратадбирлар белгилашингизни илтимос қиламан. М.Баракатулло, 1919 йил, 9 май, Москва». Аммо В.И.Ленин бу хатга деярли эътибор бермаган.

Элиава Шалва
Зурабович
(1883 – 1937)

Андижондаги аҳвол ҳамон оғир ва ачинарли эди. 1919 йилнинг октябрида Андижон мусулмон йўқсиллари номидан жадидлардан Ёқубжон Исакулов, Султонмасъуд Холботиров, Латифжон Содикбоев ва Андижон уезди ижроия қўмитаси раиси, Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси раиси

Илья Григорьевич Смирнов ва бошқалардан иборат вакиллар Тошкентга келиб, Андижон уездидаги ғоятда оғир сиёсий, ҳарбий, миллий аҳвол ҳақида республика партия ва совет ҳукумати раҳбариятига ёзма баённома топширадилар. 1 ноябрда Туркистон Компартияси Марказий Қўмитаси Ижроия бюроси ва Туркистон ўлка мусулмон коммунистлари бюросининг андижонлик вакиллар иштирокидаги йиғилиши бўлади ва унда баённома кенг муҳокама этилади. Бу кенгаш Турор Рискулов раислигида ўтади. Йиғилишда Фарғонадаги аҳвол кўриб чиқилади. Бу ерда мустаҳкам сиёсий ҳукумат йўқлиги, ҳарбий ҳокимият шароитни, миллий муҳитни ҳисобга олмасдан ўзича салбий ишлар қилаётгани очиб ташланади. Фарғона область инқилобий қўмитаси ташкил этилади ва у областда ўтказиладиган барча тадбирларга раҳбарлик қилади. Бу қўмита совет ташкилотларини назорат ва тафтиш этиш, советларга қарши турган аксилинқилобий унсурларга қарши кураш олиб бориш, шароит тақозо этса, жойлардаги советларни тарқатиб юбориш, ҳарбий мансабдор шахслар билан биргаликда Фарғона фронтини тезроқ тугатиш, айбдор, бўйсунмайдиган шахслар, муассасаларни ҳарбий судга, инқилобий трибуналга бериш ҳуқуқига эга эди. Афсуски, Фавқулудда инқилобий қўмита ҳам ўз ваколатларидан етарли даражада фойдалана билмади. Амалий натижа кўплар кутгани каби бўлмади.¹

1919 йил октябрида Москвада Туркистон ишлари билан шуғулланувчи махсус комиссия ташкил этилган. Унинг раиси Ш.З.Элиава, аъзолари Туркистон fronti қўмондони Фрунзе, Ф.И.Голошчёкин ва бошқалар бўлишган. Турккомиссия ўз қўлида чекланмаган ҳокимиятни мужассамлаштириб, Туркистоннинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ҳарбий соҳаларига раҳбарлик қилган.

РСФСР Халқ Комиссарлари Совети ва Бутунроссия Марказий Ижроия Комитетининг Туркистон иши билан шуғулланувчи комиссия аъзоси Ф.И.Голошчёкин 1919 йил 24 ноябрда Скобелев шаҳрида Фарғона областидаги аҳвол

¹ Рыскулов Т. Революция и коренное население Туркестана. Част I. 1917 – 1918 гг. – Ташкент, 1925. – С.109 – 110.

Филипп Исаевич
Голошчѣкин (1876 – 1941)

тўғрисида маъруза ёзган. Унда Фарғона водийсидаги аҳолининг ижтимоий ва миллий таркиби таҳлил этилган. Жумладан, маърузада шундай жумлалар бор: Европаликлар: –

а) синфидан тамоман узилиб қолган типик аҳоли; савдогарлар, чайқовчилар, ўқитувчилар, техниклар, амалдорлар, майда хизматчилар – чор мустамлакачилигидан қолган ҳамма унсурлар (совет ходимларининг асосий элементи шулар орасидан олинмоқда);

б) мустамлакачилик даврида ўрнашиб қолган, маданий жиҳатдан маҳаллий аҳолидан юқори турадиган ва бир неча йил мобайнида ўз уйчаларига, жиҳоз-ускуналарга эга бўлиб олган, фақат иш ҳақи эвазигагина эмас, балки майда эксплуатация, чайқовчилик орқасидан кун кўраётган ишчилар; Пахта тозалаш заводларининг ишчилари ва темирйўлчилар ўзларини европаликлар деб, мусулмонларга нисбатан ўзларини олий ирқ деб ҳисоблашади. Шуниси ажабланарлики, улар мусулмонлардан нафратланишади, ўзлари қуроллангани ҳолда мусулмонлар эксплуатация қилинишни хоҳлашмаса, уларга қарши қуролларини қўллашади. Кон ишчилари бирмунча яхши унсурлар бўлиб, уларнинг энг яхши тарафи – иш ҳақи эвазига кун кўришади, мусулмонларга нисбатан имтиёзлардан фойдаланишади, аммо уларда мусулмонларга нисбатан илтифотсизлик асари, кейинги вақтларда эса босмачилик ҳаракати туфайли хусумат кучли. Сўнгги тадқиқотларга кўра конлардаги оғир ишлар ерли кишилар ва хорижликлар томонидан бажарилади, руслар эса анча енгил ишлар билан банд;

в) Кўгарт ва Ўзган водийларида яшайдиган рус деҳқонлари. Уларнинг қарийб ҳаммаси Россиянинг жанубий губернияларидан кўчириб келтирилганлар, асосан 1905 йилдан бошлаб келиб ўрнашган, энг яхши водийларни эгаллаган ва қирғизларнинг деярли ҳамма ерларини тортиб олган, қисқа вақт ичида бойларга, йи-

рик қулоқларга айланиб, маҳаллий аҳолини эксплуатация қилаётган украинлар. Эксплуаторлар эксплуатация қилинувчиларни ёмон кўришганидек улар ҳам маҳаллий аҳолидан нафратланишади, эксплуатация қилиш имкониятидан маҳрум бўлиб қолишдан қўрқишади. Маҳаллий аҳолига нисбатан раҳмсиз ва бешафқат. Биз кучли бўлганимиз учун бизга таянишди, лекин хоҳлаган вақтда душманларимизга қўшилиб кетишга тайёр. 300 киши оқғвардиячиларга қўшилган ва, шубҳасиз, Ғулжа билан доимий алоқаси бор.

г) арманилар – улар Фарғона водийсининг жоҳил «даҳо»лари, илгари қовоқхоналарга ва фоҳишахоналарга эгалик қилишган. Улар аввалида дашноқлар сингари, кейин эса ҳар қандай байроқ остида сартларни сўйиш билан ҳам машғул бўлишган.

д) юқоридагиларга Туркистонда ўзларига иссиққина ин қуриб олишган турли-туман авантюристларни, фирибгарлар ва жиноятчиларни қўшиш керак.

Мана булар – европаликлардир!!!

Маҳаллий аҳоли: асосий омма сартлардан иборат. Шунинг эътирофи этиш керакки, Туркистоннинг бу анча бой вилоятида сартлар буржуазияси кучли ривожланган, бошланғич капитал жамғариш шароитида маҳаллий аҳолининг бутун оммаси бешафқат эксплуатация қилинган.

Сартлар – шаҳарлардаги савдогарлар, қишлоқларда жуда кўп оммаси ўз бойлари томонидан эксплуатация қилинаётган деҳқонлар, пахтакорлар ва бошқалар ёки ўз ерларидан маҳрум бўлганлар – бир томондан, хонавайрон бўлган ва европаликлар нафратландиганлар – бошқа томондан. Ниҳоят, қизил армия отрядлари томонидан қишлоқларни шафқатсиз талаш ва уларга ўт қўйиш, минглаб аҳолисини ўлдириш шароитида 1) ҳамма нарсаси аҳамиятсиз бўлган – иши бугун талаб, бугун сотишдан иборат бўлган бир қатор майда шайкалар тузилди; 2) Стенка Разин сингари оммани қишлоқларнинг бойларига қарши ва варварларга, ваҳший кўппаклар – европаликларга қарши бошлайдиган бир қатор етакчилар шаклланди ва 3) ҳар кун бошлиқларимиз ва отрядларимизнинг хатти-ҳаракатлари ту-

файли ғазабланган қашшоқларга айланаётган ҳамда ҳужум қилувчилар шайкаларига бориб қўшилишдан бошқа иложи қолмаётган юзлаб ва яна юзлаб кишилар.

Мана бу - босмачиликдир!!!

Совет ҳокимияти икки йилдан бери мавжуд экан, маҳаллий аҳолининг аҳволида нафақат ҳолатнинг яхши томонга ўзгариши юз берди, аксинча, уларнинг аҳволи анча ёмонлашди, ваҳоланки, чоризм даврида европаликлар ҳар ҳолда маданият олиб кирганлар, темир йўллар курганлар, сунъий суғоришга эътибор берилган, буларнинг ҳаммаси Совет ҳокимияти томонидан йўқ қилинди.

«Европаликлар» ва «туземецлар» орасида турган яна бир гуруҳни қайд этиш жоизки, собиқ ҳарбий асирлар бўлиб, икки йил давомида уларнинг аҳволида кам ўзгариш юз берди. Бу ҳарбий асирлар лагерларда ва бошқа жойларда сақланмоқда. Шунини эътироф этиш керакки, бу ўлкада маданият яратадиган бирдан-бир элементдир.

Мана шу – умумий асос, унда партия ва совет иши, иқтисодий ва ҳарбий сиёсат ўз аксини топомқда.

Партия иши: аслида ҳеч қандай партиявий иш йўқ. Аъзолар таркиби сифат жиҳатдан паст даражада, ташкилий алоқалар ўта заиф. Майда адоват ва сепаратизм.

Совет иши: бамисоли умумий қониқишни қайд этишни яхши кўришади. Қанчалик ғалати бўлмасин, шикоятлар деярли йўқ, тушганлари фақат мусулмонлардан тушган. Европаликлар қониқиш ҳосил қилишмоқда. Ким эътибордан четда қолган бўлса, ҳамма нарсани бозордан топиш мумкин. Тор фикрли кишилар (обивателлар) каби ҳамма мамнун, обивателлар сингари кимнидир ўзгартиришни, лекин тузумда ҳеч нарсани ўзгартирмасликни хоҳлашади.

Ҳарбий қисм: кўмондонлик органларидан тортиб то қизил армиячиларгача – бутун ҳарбий ташкилотларда батамом тартибсизлик, жиноий унсурнинг оммага қўшилган ҳолидаги бошбошдоқлик. Энг йирик қисм – Қозон полки, сиёсий комиссар маълумотида кўра, ичкиликбозлик, безорилик, зўравонлик қиляпти, ташқи кўриниши жирканч. Ҳамма нарсачун

курашишга тайёр бўлган, аммо совет ҳокимияти учун курашмайдиган деҳқон-қулоқлардан иборат 4-полк янада ёмон аҳволда. Майда отрядлар – байналмилалчилар энг яхши таассурот уйғотмоқда.

Шубҳасиз, шу нарсача аниқланмоқдаки, Инқилобий-ҳарбий кенгаш ва айрим қисмлар фронтларни манфаатли машғулотдек ташкил қилишаётганига шубҳача қолмаяпти.

Менинг ишим:

а) кенг доирадаги йиғилишларда, тор доирадаги партия мажлисларида ва советларда, турли гуруҳлар вакиллари билан ўтказилган йиғилишларда менинг ташвиқот чиқишларим европаликлар психологиясида маълум бурилиш ясади, айниқса мусулмон оммаси ҳаракатга тушиб қолди. Уларнинг мустақил фаолияти бошланаётгани яққол сезиляпти, қўрқувлар йўқоляпти, совет ҳокимияти теварагида сиёсий мавқеини аниқлаб олиш бошланмоқда.

Охунжон ва Холхўжанинг совет томонига ўтгани, ҳужумлар ва бошқаларнинг сусайгани, менимча, фақат сиёсий ишларнинг натижаси ҳисобланади.

б) Ташкилий ишлар: эски Инқилобий-ҳарбий кенгашни тарқатиб юбориш ва айрим участка бошлиқларини четлаштириш. Янги Инқилобий-ҳарбий кенгаш ўз вазифасига мутлақо мувофиқ келмайди, бироқ иш жараёнида, алмаштирса бўладиган захирага эга бўлинганда уни ўзгартириш мумкин, деб ҳисоблайман. Ҳозирги вақтда мен штабни, Инқилобий-ҳарбий кенгашни ташкил этишда, сиёсий ишларни ва бошқа бўлимлар ишини йўлга қўйишда иштирок этяпман.

Мен Охунжон билан музокара олиб бориш учун комиссия ташкил этдим. Комиссияга Тўхтабеков (Султонбек – Р.Ш.), Холботиров (Шоҳруҳ – Р.Ш.), Хидиралиев (Иномжон – Р.Ш.), Ўрозалиев (Акбар – Р.Ш.), Умарбоев (Мирали – Р.Ш.) ва Содикбоев (Латифжон – Р.Ш.) киририлган. У билан бир неча соат давомида ўтказган суҳбатим мени унга ишониш мумкинлиги гагина эмас, балки унинг биздан кетиб қолиши эски Инқилобий-ҳарбий кенгашнинг жиноий хатти-ҳаракатлари оқибати эканлигига ҳам ишонтирди. Охунжон қатор далиллар билан

бизга ўзининг содиқлигини намоён этди ва олий қўмондонликдаги шахсларнинг хоинона хатти-ҳаракатларини исботлади. У кўпинча бизга: «Мен нафақат совет ҳокимияти билан, балки эркаклари билан (ўз сўзига эгалик қилиш маъносида) иш олиб боришни хоҳлайман», деб мурожаат қиларди.

Қўқонда бўлганимда, Эргаш билан музокарани йўлга қўйишни ўйлаб турибман.

Кўгарт водийсидаги аҳволни жойнинг ўзига бориб ўрганиш учун одам юбордим.

Бўлажак ҳарбий ишлар ва ҳарбий ҳаракатларга келсак, босмачиларга қарши броневиклар, замбараклар ва мунтазам қисмлар билан уруш олиб бориш – сўк ошига сурнай (арзимаган ишга кўп куч сарф қилиш маъносида) демақдир. Шунинг учун йирик тўдалар билан келишиб олиш керак, Мадамин бундан мустасно, чунки у руслар штаби (бу ерда гап генерал Муханов, полковник Монстров бошчилигида Жалолободда тузилган оқ гвардиячиларнинг «Крестянская армия»си ва унинг Мадаминбек билан ҳамкор бўлганлиги тўғрисида бормоқда – Р.Ш.) билан мустаҳкам алоқада. Охунжон, Холхўжа ва Эргаш билан келишиб олсак, майда тўдаларни тугатишни уларнинг ўзларига топшириш керак.

Ўзимиз эса қўшинларни қайта шакллантириб, бешта йирик гарнизон тузишимиз ва Помир чегарасида ҳарбий мушт ташкил этишимиз керак. Дарвоқе, ҳар қандай қароқчилардан кўра ҳам бизни кутилмаган воқеа билан ажаблантириб қўйиши мумкин бўлган рус посёлкалари менда хавотир уйғотмоқда.

Барча майда қисмларни йирик ҳарбий birlikларга бирлаштириб, сиёсий ишни йўлга қўйиб, штаблар ва қисмларда радикал тозалов ўтказиб, бирмунча муддатдан сўнггина исталган натижаларга эришиш мумкин.

Сизнинг байналмилалчилар бўйича хавотирларингизга мен қўшилмайман. Ишдаги, шахсий ҳаётдаги ва қўшинлардаги кузатувларим улар фойдасигадир. Уларнинг ишдан ва бошқа жойлардан кетиб қолишига нима сабаб бўлганини маърузаларидан кўриб турибсиз.

Шунинг учун мен интернационалистлар (байналмилалчилар) полкини ташкил этиш-

га рухсат берилишини қаттиқ туриб маъқуллайман.

Шу билан бир вақтда мен қўшинларга мусулмонларни кенг жалб этиш ва алоҳида мусулмон полкларини шакллантириш тарафдориман.

Бу ишларнинг барчасида мен фаол иштирок этишим керак.

Иқтисодий бўлим: Фарғонанинг иқтисодий аҳволи ҳам тартибсиз ҳолатда. Мен ҳали тўла тушуниб олганимча йўқ, бироқ аниқки, ҳар бир шаҳар автоном ва хўжалигини ўз ҳолича олиб боради, афтидан бошқа шаҳарлар билан товар айирбошлашни ўз олдига мақсад қилиб олган. Тошкентдан юборилаётган агентлар тартибсизликни ва чайқовчиликни кучайтирмоқда. Бу ерда бугдой, гуруч, мевалар, маккажўхори, ёнғоқ бор; ҳунармандчиликда шойи, каноп матолар ва ҳоказолар тўқилади. Бироқ буларнинг қаёққа қўйиб бўлаётгани ёлғиз Аллоҳга аён. Кўмир конларида ҳам худди шундай аҳвол. Мен шундай ҳодисага дуч келдим: Жалолобод районида катта кўмир захираси бор (Кўкёнгёк); кўмир ернинг юза қатламларида ётади. Бу майдонга қандайдир қулоқ эгалик қилади, у билан совет ходимлари шартнома тузишган.

Мен совет ҳокимиятини ташкил этиш ва унинг сиёсатини йўналтириш ишини фикр алмашувлар жараёнида бевосита таъсир этиш, руслар ва мусулмонлар орасидан айрим шахсларни ажратиб олиб, уларни област инқилобий кўмитаси раҳбарлиги остида ислохотга сафарбар қилиш орқали амалга оширяпман.

Област инқилобий кўмитаси ўз мақсадига дадиллик билан эмас, балки тиш синдирмасдан, шовқин-суронларсиз аста-секин эришиб бормоқда, бу борада айбни ўз бўйнимга оламан ҳамда бу йўлни энг тўғри, деб биламан.

Агарда област инқилобий кўмитасига дарҳол катта аппарат берилганда ёки ҳеч бўлмаганда унга ўнлаб кишилар жалб этилганда, агар барча эскиликни сизга, Тошкентга кўчириш мумкин бўлганда, унда иш бошқача бўларди, бундан бошқача йўлдан боришга тўғри келарди.

Ҳозирда менинг таклифим бўйича иқтисодий, маъмурий, маданий-маърифий ва терговдан иборат 4 та комиссия ташкил этилди.

Бу негизлар аппаратни ташкил этади.

Мен катта ҳажмдаги област аппаратини тузиш таклифига унчалик қўшилмайман. Инқилобий-ҳарбий кенгаш таркиби умуман қониқарли, фақат раис Хўжаев (Низомиддин – Р.Т.) инқилобий қўмита вазифаларини тўла тушунмаяпти ва бошқарув учун қийин йўлдан бормоқда. Бу унинг камчилиги ва ўзигагина хос. Инқилобий-ҳарбий қўмита билан ўзаро муносабатлари яхши.

Област партия комитети билан муносабатларда айрим тушунмовчиликлар бор, мен уни тузатаман. Партияни қайта ташкил этиш чоғида бу ҳолатга барҳам берилади.

Ревком учун қийинчилик айрим совет органларининг бўйсунмаслигида эмас, ишчилар оммаси ўзининг имтиёзларидан, бидъатлардан ва одатдаги ташкилий шакллардан халос бўлмаётганлигидадир.

Қизилқияни олиб қараганимизда, рус ишчилари мусулмонлар ва чет элликларга нисбатан яхши яшамоқда ва имтиёзли меҳнат қилмоқда; ман этилган ишлар билан шуғулланишяпти, бошқарувчилар эса ҳозирча текширилмаган, худди кўмир билан чайқовчилик қилишаётгандек.

Кўриб турибсизки, юқоридагиларни осонгина эплаш мумкин, бироқ бутун оммани эплаш, кимга суянишни билмай туриб, анча қийин кечади. Буни эътиборга олинг. Ҳар ҳолда бу қисқа муддатда талайгина ишлар қилинди.

Партиявий ишда ҳозирча қуйидагилар қилинди: бир нечта район текшириб чиқилди; кўрсатмалар берилди; обком ишини йўл-йўриқлар бериш ва маҳаллий комитетлар билан алоқа ўрнатиш тарафига йўлга соляпман, ҳар бир шаҳарда кичик гуруҳларни белгиладим ва Қўқон ҳамда Наманган бўйлаб айланиб чиқиб, барча партия ташкилотларини тарқатиб юборишни, белгилаган гуруҳларимдан муваққат комитетларни тайинлашни ва Фарғона шароитидаги йўл қўйилган ножўя ишлардан келиб чиқиб, тозалов ўтказиш ҳамда қайта рўйхатга олишни таклиф этаман.

Рўйхатдан ўтказиш бўйича муваққат комитетлар учун тахминий йўриқномани ишлаб чиқаман. Буларнинг ҳаммасини ўлка комитети орқали амалга оширишни таклиф этаман.

Қайта рўйхатга олиш билан бир вақтда армияга сафарбарлик ўтказиш керак, деб ҳисоблайман. Шахсий таркиб аъзоларининг ярмидан кўпи қолиши даргумон.

Мен Никишинни Андижон воқеалари, Охунжон воқеаси ва яна бир қанча ишлар юзасидан тергов ўтказиш учун тайинлайман.

Ҳаётга жорий қилиниши зарур бўлган чоратadbирлар бўйича: **биринчидан**, қўшинларни қайта шакллантириш бўйича йирик қишлоқларда қисқа муддатга гарнизонлар ташкил этиш; Эски Марғилон ва Андижон Эски шаҳари тажрибалари яхши натижалар берди; **иккинчидан**, таълим олишидан мутлақо маҳрум бўлган Фарғонада сарт болалари орасида халқ таълимини йўлга; **учинчидан**, хонавайрон бўлган қишлоқлардаги етим-есир болалар учун болалар уйлари ташкил қилиш; **тўртинчидан**, мутлақо хонавайрон бўлган қишлоқлар камбағаллари кўрган зарар ўрнини тўлдириш фондини ташкил қилиш; **бешинчидан**, босмачилар томонга ўтиб кетган сартларнинг бойлар тортиб олган ёки қишлоқлар вайрон этилгани оқибатида ташлаб кетилган ерларини қайтариб бериш; **олтинчидан**, ерлари рус кўчкиндилари томонидан олиб қўйилган қирғизлар билан шуғулланиш ва маҳаллий аҳолининг кўчманчилар томонидан эксплуатация қилинишини чеклаш (бу анчагина мураккаб ва оғир масаладир ҳамда мен Смирновни бунини жойида ўрганиш учун юбордим); **еттинчидан**, иқтисодий ҳаётни марказлаштириш ва тартибга солиш; **саккизинчидан**, темирйўл ҳолатини тартибга солиш, бу энди Сизнинг ишингиздир. Айтмоқчиманки, темирйўл ЧК (фавқулодда комиссияси)ни қайта ташкил этиш. Амалиётдаги ЧКга мен ишонмайман.

Чоралар кўринг. Қатор чораларни амалга ошириш учун ё менинг ихтиёримга, ёки област ревкоми ихтиёрига маблағ ўтказинг.

Туркистон комиссияси аъзоси: **Голошчёркин.**¹

¹ РГАСПИ. (Россия ижтимоий-сиёсий ташкилотлар тарихи давлат архиви – РИСТТДА) 122-фонд, 1-рўйхат, 312-иш, 70 – 73-варақлар.

Биринчи сонли маърузага қўшимча. 1919 йил 23 ноябр.

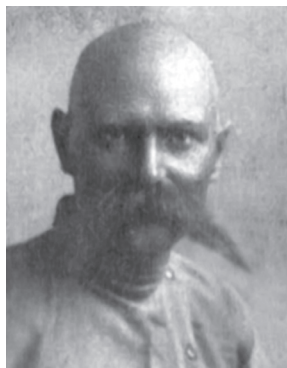
Қизилқиядаги аҳвол билан анча яқинроқ танишиб чиқишим, ишчилар оммаси, айниқса унинг юқори қатламидагиларнинг қаршилиқ кўрсатиши бир қатор радикал чоралар қўллаш кераклигига мени ишонтирди. Совет синфий принципи асосида эмас, балки миллий бошқарув асосида 30 нафар шахснинг сайлангани ва улар ўзларини Қизилқия Коммунаси деб атагани, ҳатто ўз пулини чиқаргани давлат устидаги давлатни англатади.

Партия ва совет характеридаги айрим чоралар област партия комитети ва област ревкоми томонидан менинг Намангандан келишимгача қабул қилиниши керак. Сўнгра мен бу ишлар ва Чимён билан алоҳида шуғулланаман. Лекин бошқарув ва бошқа иқтисодий чоралар масалалари бўйича мен област ревкоми комиссиясида етарли даражада ваколатга эга эмасман. Қолаверса, бизнинг Самарада қабул қилинган қароримизга кўра, бу иш билан Туркистон фронтининг техник комиссияси шуғулланиши керак. Комиссия аъзоси **Голошчёкин**.¹

Муханов Александр
Владимирович
(1874 – 1941)

Туркистон халқини компартия ва советлар байроғи остида бошқариш учун, бу ўлкани соф мустамлакага айлантириш учун М.В.Фрунзе қўмондонлигида катта ҳарбий куч келтирилган. 1919 йил охири – 1920 йил бошларида Фарғона водийси, жумладан, Андижон уезди халқлари шиддатли фуқаролар уруши гирдобига тортилган. Советларнинг босқинчилик урушлари кенг авж олган. 1919 йил сентябрида Андижон ва Ўш уездларидаги собиқ рус қулоқлари, ҳарбийлари томонидан Жалолободда исён кўтарилган. Унга

Монстров Константин
Иванович (1874 – 1920)

Михаил Васильевич
Фрунзе (1885 – 1925)

миллий коммунистик секциялар тўғрисидаги масала ҳам муҳокама қилинган.

Турккомиссия аъзолари (Ш.З.Элиава (раис), Ф.И.Голошчёкин, Г.И.Бокий, Я.Э.Рудзутак, М.В.Фрунзе, В.В.Куйбишев) мазкур масала бўйича айёрлик билан сопини ўзидан чиқариб, Турор Рисқуловни маърузачи этиб тайинлаганлар. Натижа улар кутганчалик бўлиб чиқмаган. Маърузачи Турор Рисқулов конференцияда

генерал Муханов², полковник Монстров³ қўмондонлик қилганлар. Улар томонидан Андижон ва Ўш уездларидаги советларга катта зарба берилган. Айниқса, маҳаллий миллатга мансуб бўлган партия, совет, бошқа органларда ишлаётган оз сонли раҳбар ходимларга нисбатан қатағон амалиёти қўлланилган. Бу фожиали жараён, айниқса, Фарғона водийси, жумладан, Андижон уездида яққол намоён бўлган. Мазкур масала 1920 йил 12 – 18 январда бўлиб ўтган Туркистон коммунистик партиясининг V ўлка конференциясида кўтарилган. Унда миллий масала ва

² Фарғона областида «Исёнчилар ҳаракати иштирокчиси» сифатида қамоққа олинган, 1921 йил 5 майдан Бутирск турмасида жазони ўтаган, 1941 йили уруш бошланган вақтда турмада вафот этган. Аслида, у 1919 йилда Жалолободда ташкил этилган «Крестьянская армия» полки ҳарбий комиссари вазифасида ишлаган, Фарғона қўшинлари қўмондони Мадаминбек ва генерал Муханов, полковник К.Монстров 1919 йил август-сентябрида Жалолободда қўзғолон кўтарганлар. Жалолободда совет ҳокимиятини ағдариб, Ўшни ҳам қўлга кирийтиб, Андижонга ҳужум қилиб, шаҳарни қамал қилишда иштирок этган.

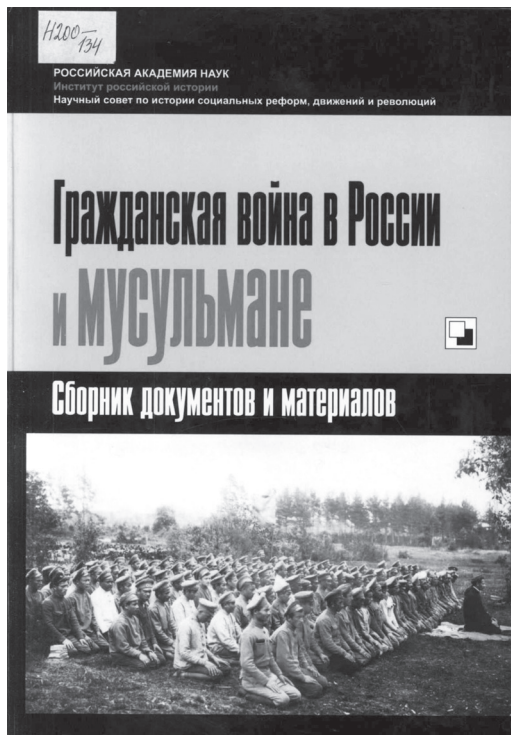
³ Фарғона водийсидаги рус посёлкаларидаги деҳқонлар – крестьянлардан ташкил этилган «Крестьянская армия» қўмондони бўлиб, Жалолободда советларга қарши қуролли исён кўтарган. Жалолобод ва Ўшда совет ҳокимиятига қарши жанг қилиб, Андижонга ҳужум қилган. Андижонда қизил армия аскарлари томонидан бу ҳужум қайтарилган. 1920 йил 17 январда асир олинган. Кейинги тақдири ҳақида ҳар хил тахминлар мавжуд.

¹ Ўша манба, 325-бет.

Турор Рискулов
(1894 – 1938)

коммунистик партия ва совет ҳукумати ўлкада юргизаётган улғ давлатчилик ва шовинистик сиёсатни аёвсиз танқид остига олган ва бир қатор амалий таклифлар киритган. Т.Рискулов V ўлка партия конференциясининг очилиши арафасида ўз таклифларини мусулмон партия ташкилотлари III конференциясининг вакиллари муҳокамасига қўйиб, бу таклифларни қўллаш бўйича уларнинг ваъдасини олган. Турор Рискулов илгари сурган бу амалий таклифлар қуйидагилардан иборат эди: **биринчидан**, республика номини ўзгартириш, уни Туркистон мухтор совет республикаси эмас, балки «Турк республикаси» деб аташ; **иккинчидан**, Туркистон Коммунистик партиясини «Турк комфиркаси» номи билан юритиш; **учинчидан**, «Туркистон Республикасининг Конституциясини қайтадан кўриб чиқиш, миллий ҳарбий қўшин тузиш».

Туркистон комиссияси аъзолари конференцияда Турор Рискулов таклифларини бекор қилдира олмадилар. Конференция Туркистон Коммунистик партиясини «Турк коммунистик партияси» деб аташ тўғрисида қарор қабул қилди. Бироқ В.И.Ленин бошчилигидаги Компартия марказий қўмитаси ва совет ҳукумати конференция қарорларини назар-писанд қилишмади, конференцияда Туркистон мустақиллиги масаласини кўтариб чиққан Т.Рискулов ва унинг маслақдошларига қарши курашни бошлаб юборишди. Турор Рискулов В.И.Ленинга бир неча бор конференция қарорларини тасдиқлашни сўраб радиogramма йўллаган бўлса-да, бу ишдан фойда чиқмади. 1920 йил 22 февралда Москвада яхшигина «назарий маслаҳатлар» олиб, Тошкентга етиб келган М.В.Фрунзе конференция қарорига қарши чиқди. Қўлимизда ана шу съездда иштирок этган Андижон, Наманган, Скобелев партия ташкилотлари бюроси аъзоларидан Латифжон Содикбоев, Абдуқодир Қушбегиев ва бошқа делегатларнинг маърузаси мавжуд. Ушбу маъруза 1920 йил 6 февралда конференцияга тақдим этилган. Бу ҳужжат 2014 йили Москвада «Центр стратегической конъюнктуры» нашриётида чоп этилган архив ҳужжатлари тўпламида келтирилган. Мазкур маърузада советларнинг Андижонда маҳаллий миллат ва унинг вакиллари нисбатан шовинистик, миллатчилик сиёсати ҳамда амалиёти аниқ ифодаланган. Бу ноёб ҳужжатни айнан келтирамыз:

«Андижонлик деҳқон делегатларнинг РКПнинг Туркистондаги мусулмон ташкилотлари 3-ўлка конференциясидаги¹ маърузаси²

1920 йил 6 февраль³

Инқилоб ва тўнтариш бошланган вақтдан буён Туркистонда, шу жумладан, Фарғонада халқ ҳокимияти Жамоат хавфсизлиги қўмиталари кўринишида намоён бўлди. Халқ ҳо-

¹ РКП Туркистон мусулмон ташкилотларининг III область конференцияси ТКПнинг V область конференцияси (1920 йил 12 – 18 январь) билан бир вақтда бўлиб ўтган.

² Гражданская война в России и мусульмане. Сборник документов и материалов. – Москва: Центр стратегической конъюнктуры, 2014. – 816 с.

³ Ўша асар. – С.349 – 354.

кимиятининг дастлабки тажрибаси бўлган бу қўмиталарнинг конструкциясини ишлаб чиқишда – шаҳар ва уезд аҳолисининг қарийб 98 фоизини ташкил қилаётган туб жой аҳолисига қандай қараш керак? – деган жуда жиддий масалага дуч келинди. Уларни тенг ҳуқуқли ва тўла вакиллик ҳуқуқига эга деб ҳисоблаш керакми ёки аҳолининг ўз вакилларига эга бўлиши мутлақо катта ҳашамат бўлган, маданиятдан орқада қолган, онгсиз қисми деб қараш маъқулми? Бунинг устига европалик ўртоқлар туб жой аҳолиси манфаатларини нафақат бемалол ва ҳатто катта муваффақият билан ҳимоя қила олибгина қолмай, балки уларни яхшироқ билади ҳам. Натижада янги халқ ҳокимиятининг Хавфсизлик қўмитаси шаклидаги ташкилотининг дастлабки қадамлариданоқ ўз-ўзини идора қилиш органларидан маҳаллий аҳоли вакиллари четлатиб қўйилди. Хавфсизлик қўмитаси ялпи таркибининг ҳеч бўлмаганда 50 фоизига ўз вакиллари кўрсатиш ҳуқуқи берилиши учун ҳам катта кураш олиб боришга, кўп куч-ғайрат сарфлашга тўғри келди.

Мусулмонларга нисбатан бундай ишончсизлик, умуман олганда, уларнинг манфаатларини писанд қилмаслик, уларга янги халқ ҳокимиятини у ёки бу шаклда барпо қилишда иштирок этишга қодир бўлмаган кишилар сифатида қараш инқилоб бошлангандан то ҳозирги вақтга қадар бўлган инқилобий даврнинг бутун тарихи давомида мавжуд бўлиб келди. Оқибатда мусулмон туб жой аҳолиси ташкилоти батамом қаровсиз қолмоқда ва ҳокимият вакиллари аҳолининг кўпчилигини ташкил қилувчи мусулмонларни ўз фаолиятидаги у ёки бу қадамларидан ўз вақтида хабардор қилмаяпти, бу ишларни фақат европаликлардан ташқари мусулмонлар ҳам бир вақтда маъқуллагандан кейин амалга ошириш ҳақида умуман қайғурмаяпти.

Натижада гўё бир-бирига деярли дахл қилмайдиган иккита марказ вужудга келди: янги халқ ҳокимиятининг маркази бўлган – янги шаҳар ва аҳолисининг аксарияти пролетариатнинг душманлик инстинктига хос бўлган камбағаллардан ташкил топган ҳамда ўз ихтиёрига ташлаб қўйилган уездга эга эски шаҳардир. Уларнинг ўзаро алоқаси фақат расмий равиш-

да ифодаланган бўлиб, инқилобдан олдинги даврдан деярли фарқ қилмайди. Солиқ, реквизиция, мусодара ва ҳоказолар йўли билан пул ундириш керак бўлганда, эски шаҳар ва округ эсга тушади, шошилиш кўрсатмалар ва алоқа хатлари улар томон ёмғир каби ёғади.

Шу сабабли рус шаҳарларида ҳам, эски шаҳарда ҳам, хавфсизлик қўмиталари ўрнига тузилган Депутатлар Совети пайдо бўлишининг бошиданоқ, уларнинг вакиллари ҳеч қандай ҳолатда халқ ва кенг омма номидан вакиллик қилмади ва қила олмас эди. Аксарият ҳолларда улар кимнингдир ҳомийлигидаги тасодикий одамлар, таниш-билишлар, бир-бирлари билан келишган ҳолда ўзларининг майда-чуйда манфаатларини кўзлаган, мусулмон оммаси манфаатларидан узоқда бўлган, ғаразгўйлик мақсадларини кўзлаб юрган, «маҳаллий ҳокимият» тушунчасини «ниманики хоҳласам – қонуний» деб талқин қиладиган маъсулиятсиз одамлардан иборат бўлди.

Фарғонадаги дастлабки Депутатлар Советининг таркиби нафақат ўзининг тасодикийлиги ва вакилларининг хилма-хиллиги билан, балки арманилар устунлиги билан ҳам ҳайратланарлидир. Туркистонда ҳеч кимга сир эмаски, арманилар Қўқон қирғинида тинч аҳолини фаол равишда талон-торож қилиб, йўқ қилганларидан сўнг, уларга Депутатлар Советидаги деярли барча кўзга кўринган мансаблар тақдим этилди. Уларнинг аҳамияти ортди. Дашноқлар партияси вужудга келди ва кучайди. Депутатлар Советининг аҳолига нисбатан ўзини қандай тутганлиги уларнинг товламачиликда, ўзбошимчаликда, бошбошдоқлик ва бошқа ноқонуний ҳуқуқбузарликларда айбланган комиссарларига доир бир қатор жирканч суд жараёнлари билан етарли даражада тавсифланади. Эркинлик ва социализм тамойили эълон қилинишига қарамай, фуқароларнинг ҳаёти ва мулки хавф остида қолди, мустаҳкам қонуний ҳокимият ўрнига бутунлай ўзбошимчалик ва бошбошдоқлик устида қурилган ҳокимият пайдо бўлди.

Янги шаҳар Депутатлар Кенгаши аъзолари раҳбарлиги остида эски шаҳарда ҳам Депутатлар Кенгаши ташкил топди ва унинг сайловлари ҳам халқчил бўлмади. Янги ва эски шаҳар

депутатлари кенгашларининг ўзаро алоқаси янги шаҳар депутатлар кенгаши қаноти остидаги район кенгашининг деярли тўлиқ судга тортилиши ва маҳаллий ҳибсхонага олиб кетилунига қадар давом этди.

Ўз-ўзидан маълумки, Депутатлар кенгашининг ноқонуний фаолияти аҳоли орасида кенг қўллаб-қувватланмагач, улар ўз режаларини амалга ошириш учун бошқача йўл тутишга мажбур бўлдилар. Дашноқлар партиясининг ташкил топгани, арманилар орасида жуда кўп миқдорда қурол-яроғларнинг тақсимланиши, қизил армиянинг асосий қисми улар томонидан ташкил қилиниши бунга яққол мисолдир. Бунинг натижасида янги куч – қуролли арманиларнинг ҳокимияти вужудга келди. Улар шаҳарда ҳам, районда ҳам мусулмон аҳоли орасида қанчадан-қанча талон-тарож, қотилликлар содир этгани ҳеч кимга сир эмас. Армани қуролли отрядлари ва улар таъсирида Қизил армия амалдорларининг гўёки қароқчиларни таъқиб қилиш ниқоби остида районга уюштирилган ҳар қандай юриши, аёллар, болалар ва ҳимоясиз тинч аҳолини ўлдиришнинг бир йўли бўлди. Бу йўлда нафақат жасадлар тўлиб тошди, балки ғаразли, мақсадсиз фитналар билан қишлоқлар ва шаҳарларга ўт қўйилиши оқибатида деярли ҳар сафар йирик ёнғинлар содир бўлди. Бу янги «минтақани забт этувчилар» жазосиз қолдирилди ва шикоят қилиш маъносиз эди, чунки Советлар барчасига кўз юмдилар. Бу жазоловчиларнинг ўзбошимчаликлари юзасидан аҳоли томонидан областнинг турли марказий бошқармаларига юборилган юзлаб аризалари ҳамон жавобсиз қолмоқда.

Раҳбарият ҳомийлиги остидаги ушбу «опричнина»нинг оқибатлари мусулмонларнинг иқтисодий ҳаётига катта таъсир қилди. Армия эҳтиёжлари учун реквизиция ниқоби остида деҳқонлардан отлар тортиб олинди, аммо ўша тортиб олувчилар кўпинча, уялмасдан, бозорларда отларни очиқ савдога қўйишди. Бир неча ўнлаб қишлоқлар вайрон қилиниб, ер юзидан ўчирилди. Аҳоли бошпана ва зарур ашёлардан маҳрум бўлди. Экинлар кескин қисқариб кетди. Маърифат ўз ҳолига ташлаб қўйилди ва бу бузғунчиликларнинг барчасига қонуний кўриниш

бериш учун ҳар бир сарт олдиндан шубҳа остига олинди ва ҳокимият ўзининг жиноятларини яшириш учун, яна бир томондан, ўз қилмишларини оқлаш учун ҳар бир тинч маҳаллий аҳолини асоссиз, далилсиз, қароқчилар билан алоқадорликда айблаб, қонундан ташқари деб эълон қилди. Қароқчилар билан муроса қилишнинг ҳожати йўқлиги аниқ, лекин амалда эса ўн минглаб бегуноҳ тинч аҳоли ўлдирилди ва талон-торож қилинди. Улар далил қидирмадилар ва бу талаб ҳам қилинмади. Оқибатда қашшоқлик ва иқтисодий ҳаётнинг таназзули ўзининг энг юқори нуқтасига етди.

Маълумки, пахта ҳосили, уни сотиш учун қулай шароитлар яратилиши нафақат ўлканинг савдо, саноат, хўжалик ҳаёти, балки умуман маҳаллий аҳоли турмуши ободлигининг пойдевори ҳисобланади. Ерли мусулмон аҳолининг қарийб 80 фоизи тинч меҳнаткашлар, пахта даласида қаттиқ меҳнат қилувчи деҳқонлар, пахтакорлар ҳисобланади. Деярли 50 йил давомида Москва ва саноат марказлари томонидан маҳаллий аҳоли бугдой ва бошқа дон экинларини секин-аста қисқартириб, фақат пахта етиштиришга, унинг ҳосилидан тушган маблағга эса бугдой ва четдан келтирилган бошқа товарларни сотиб олишга ўргатилди. Заводлар национализация қилингач, халқ фаровонлигининг бу асосига деярли тузатиб бўлмайдиган даражада зарба берилди. Гап шундаки, пахтачиликни бошқаришга район пахта қўмиталари бошчилик қилиб, уларнинг кўпчилигини ё бошқариш қобилиятига эга бўлмаган ёки очикдан-очик виждонсиз, ўз шахсий манфаатини кўзлаган кишилар ташкил этди. Нафақат собиқ ер эгалари, балки уларнинг ерида ўнлаб йиллар давомида пахтачиликни ўрганган ишончли кишилари, иш бошқарувчилари ҳам шубҳа остига олинди, ишдан четлаштирилди, уларнинг ўрнига майда ходимлар, пункт ишбошилари ва ҳаттоки пахтачилик билан биринчи марта шуғулланаётган шахслар жойлаштирилди. Пахтачилик ходимининг муайян қобилиятини аниқлаш ўлчови ягона эди: «у буржуйми ёки йўқми?» ва бу тушунча нафақат рус марказининг маълум буйруқларига зид равишда, балки Туркистонда ўзига хос тарзда, кўпинча ҳеч

қандай далил ва исботсиз, фақат ўзларининг худбин мақсадларга эришишни кўзлаган ҳолда талқин қилинди.

Пахтачиликни йўқ қилиш учун қўлланилган яна бир қурол «чайқовчилик» атамаси эди. Бозордан камида 20 – 30 пуд пахта сотиб олган ҳар қандай пахтакор «чайқовчи» ва «буржуа» ҳисобланар ва национализация қилинган заводга топширилган пахта учун у бир тийин ҳам ололмаслиги мумкин эди. Натижада қатъий қайта кўриб чиқиши зарур бўлган улкан тартибсиз вазият вужудга келди. Ҳамма нарса пахта қабул қилиш учун масъул бўлган шахсга боғлиқ эди. Хоҳласа тўлайди, хоҳламаса ўша пахтани «буржуйга қарашли, чайқовчилик» деб атаб, майда саноатчи-воситачининг ҳам пахтаси, ҳам пули тортиб олинарди. Бу борадаги ўзбошимчалик даҳшатли тус олди, чунки юқорида айтиб ўтганимиздек ўша раҳбарлар орасида илгари пахтакорларга ҳар қадамда солиқ солган ва товламачилик қилишга одатланган майда ходимлар ҳам бор эди. Пахта иши национализация қилинганига 2 йил бўлишига қарамай, пахта топширганларнинг ярмидан кўпи бир тийин ҳам ололмади. Ишнинг оғирлиги шундаки, агар пахтани белгиланган нархда сотган шахслар орасида бир нечта йирик харидорлар бўлса, райкомлар уларни эмас, балки майдачуйда деҳқонларларни жазолаган, чунки ўрнатилган тартибга кўра, пулга муҳтож бўлган майда деҳқон пахтани воситачига олиб борган, ундан таннархнинг фақат бир қисмини олган ва қолганини воситачининг ўзи олгунча кутган ва бутун пахтани заводга топширган. Шундай қилиб, район қўмиталари воситачиларга пул тўламаслик йўли билан амалда деҳқонларга тузатиб бўлмас зарар етказмоқда, чунки деҳқонлар ўз навбатида воситачидан ўзи топширган ва ҳақи тўланмаган пахта учун қарзни ундира олмайдилар.

Яна бир бор такрор айтамизки, бир томондан, барча қабул қилинган ва топширилган пахта учун тўловлар тўлиқ тўлаб берилиши, яна бир томондан, Гроссман¹ ва у каби пахта қабул қилган шахсларнинг мусулмонлар ва

киллари иштирокида аҳоли ўртасида сўроқ қилиниши ва ҳар томонлама текширилиши лозим, чунки бу иш фаровонликка берилган оғир зарбани бироз бўлса-да енгиллаштира олади. Маҳаллий аҳоли пахта етиштириш иши харажатдан бошқа ҳеч нарса бермаётганини кўргач, экин майдонлари кескин равишда қисқариб кетди. Бунга аҳолининг ночорлиги ва комиссарлар ҳамда турли вакилларнинг доимий равишда талон-торож қилишлари сабаб бўлди. Эски шаҳарда ҳам, районда ҳам реквизиция ва мусодара ниқоби остида нафақат қорамоллар ва қўй-эчкилар, балки кўрпа-тўшак, ёстиқ, тўн, анжомлар ва бошқа нарсалар ҳам талон-торож қилинди. Эски шаҳарда ҳаттоки ҳовли дўконларини ҳам четлаб ўтмасдан миллионлаб товарларни танлаб олиб, кўп ҳолларда бир тийин ҳам тўланмасдан Фарғонада «ишчилар кооперативи» очилишининг ўзи совет ҳукуматига юз минглаб рубль зарар олиб келди (қаранг: тугатиш комиссияси актлари). Ажабланарлиси шундаки, даҳшатли исрофгарчилик фактларига қарамай, жиноятчилар ҳанузгача суд мажлисида эмас.

Эски шаҳар ва районда маҳаллий аҳоли фаровонлигини бузишнинг яна бир кучли қуроли – солиқ солишдан иборат бўлди. Солиқ маъмуриятининг бошида чексиз ваколатларга эга ўртоқ Салаев² турар эди. Унинг шериги собиқ курсант, адвокат Знаменский³ бўлиб, бир вақтлар у ўз қилмишлари учун Буюк Ростовдаги (Москва) большевик сафдошлари жазосидан қочиб кетган эди. Туркистон Марказий Ижроия Қўмитасининг Фавқулодда тергов комиссияси томонидан Розин⁴ иши бўйича олиб борилган кўп жилдли исботланган тергов материалларига қарамай, у солиққа тортишнинг бошқа қаҳрамонлари каби нафақат озодликда қолган, балки Знаменский билан бирга Тошкентда муҳим мавқега эга шахсга айланган. Улар сартлардан бир неча бор очикдан-очик пора олиб, солиқ-

² Салаев Аркадий Петрович – болшевик, Андижон Совети раиси (1918).

³ Знаменский – 1919 йилда ТКП Инқилобий Ҳарбий Кенгаши котиби.

⁴ Розин Маркел Александрович (1883-?) – РКП (б) аъзоси, РВСР Дала штаб-квартираси ходими (1919 – 1920), 1920 йил апрелдан Тошкентдаги Чека қўшинларида ҳарбий комиссар.

¹ Гроссман Мирон Борисович — Андижондаги совет қўшинлари штаб-квартираси аъзоси (1919) назарда тутилган бўлса керак.

лар миқдорини савдолашиб, солиққа тортиладиган шахснинг даромадига қараб эмас, балки ундириладиган миқдорни камайтириш эвазига қанча беришига қараб солиқнинг нарҳини белгилашди. Буларнинг барчаси очиқдан-очиқ амалга оширилди. Улар баъзида шунчаки бир парча ишонч қоғози ёзиб беришгани, баъзида эса фақат пулни қабул қилишгани туфайли солиқ учун тўланган суммалар жойларга етиб бормаган ва ҳатто қайд этмаслик ҳолатлари ҳам содир бўлган. Агар юқоридагиларнинг барчасига одамларнинг пулини экин майдонларига сарфлашнинг ўзига хос усуллари (камтарона айтганда, аудит талаб қилиниши)ни, охири ўликларни дафн этиш ташвишига олиб келган очликка қарши кураш тадбирларини, район ва эски шаҳарда меҳнат биржаси ва ижтимоий ҳимоя бўлимларининг йўқлигини қўшсак, ҳозирда талон-торож қилинган мусулмон аҳолисининг қандай қилиб ярим оч, ташландиқ аҳволга тушиб қолганини тушунса бўлади.

Мусулмон вакиллари томонидан меҳнат биржаси ва ижтимоий таъминот бўлимини очиш бўйича бир қанча қатъий сўровлар бўлишига қарамай, улар ҳозиргача эски шаҳарда ҳам, районда ҳам очилмаган. Агар сиз европаликлар ва мусулмонларнинг ижтимоий таъминот олаётган фоизини қисқача кўриб чиқсангиз, мусулмонлар ҳар доим ҳукуматнинг ягона даромад манбаи бўлишига қарамасдан, уларга нисбатан ёрдамнинг аҳамиятсиз даражада олигидан беихтиёр ҳайратда қоласиз. Буларнинг барчаси аҳолининг узоқ вақтдан бери сурункали қашшоқлигига, энг долзарб эҳтиёжларини қондира олмаслигига олиб келмоқда. Маҳсулотларни тақсимлашдан ҳам маҳаллий аҳоли деярли маҳрум қилинган.

Табиатан тинч бўлган сарт аҳолиси Николай режими ҳукуматининг барча талабларини, ўзлари учун қанчалик қийин бўлмасин, бажаришга доимо юмшоқлик билан рози бўлган эди. Қароқчилар пайдо бўлишининг сабаби Совет ҳокимиятини бутун аҳоли тан олмаслигида эмас, балки сартларнинг ҳокимиятга бўлган миллатчилик истаги, деб ўйлаш сартларга нисбатан туҳмат қилиш ва уларни умуман эътироф этмасликдадир. Бандит тўдаларининг

дастлаб вужудга кела бошлаганида аҳоли дарҳол ҳокимиятга мурожаат қилиб, ҳимоя қилишни сўраган, депутатлар юборилган, ҳисоботлар ёзилган, аммо ҳокимият фаоллик кўрсатмаган, чунки улар маҳаллий аҳолига ишонишмаган эди. Оқибатда жиноий гуруҳларга қўшилмасдан фақат тинч аҳолини талон-торож қилиш билан шуғулланган 30 – 50 кишидан иборат алоҳида тарқоқ отрядларнинг ҳаракатлари пайдо бўлди. Уларга ўсиш имконияти берилди. Аҳоли икки ўт орасида қолди. Бир томондан, маҳаллий аҳолига босмачи қароқчилар таҳдид қилса, иккинчи томондан, агар улар асосан жиноятчилардан тузилган совет отрядларига ёрдам сўраб мурожаат қилсалар, улар ёрдам кўрсатиш ўрнига аҳолига худди қароқчилар каби муносабатда бўлишди. Мол-мулксиз, бошпанасиз қолган, отрядлардан ёрдам тополмаган аҳоли ёниб кетган қишлоқларда мақсадсиз юриб, кунлик нон топиш учун табиий равишда қароқчилар сафига қўшилди. Тўдалар сони кўпайди. Ҳукумат тарқоқ ҳолда ҳаракат қилди. Ҳеч қандай режа, ягона кураш дастури йўқ эди, натижада фронтлар очилди ва яратилди.

Фронтлар очилиши биланоқ босмачи тўдаларининг аксарият аъзолари – маърифатсиз қора халқ эканлиги, улар ўта оғир молиявий аҳволи туфайли бу ҳаракатга қўшилгани, «агарда улар учун тинч меҳнат ҳаётига ўтиш кафолатланса, иши ва хавфсизлиги таъминланса, босмачи тўдани тарк этади» деган фикр илгари сурилди. Бу ғоя амнистия эълон қилиш орқали амалга оширилди, аммо натижаси ҳалокатли бўлди. Ҳукумат махсус тузилган комиссия ёрдамида аҳолига етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, ёниб кетган уйларни тиклашга ва талон-торож қилинган мулкларни қайтаришга ваъда берди. Аммо буларнинг барчаси фақат қоғозда қолди. Ваъдани амалга ошириш учун ҳеч қандай чора кўрилмади, аксинча, босмачиларни таъқиб қилиш ниқоби остида қишлоқларни вайрон қилиш, тинч аҳолини талон-торож қилиш ҳозиргача давом этиб келмоқда (Ўзган, Ҳакан ва бошқа шаҳарлар).

Амнистиянинг ўзи кенг миқёсда эълон қилинмаган ва аҳолига тушунтирилмаганлиги туфайли, афсуски, амнистия қилинганлар ва ал-

лақачон афв этилганлар гувоҳномалари билан ортга қайтгач, уларни аввалги босмачилик ҳаётида содир этган барча жиноятлари учун яна қайта ҳибсга олиш ҳолатлари кўзга ташланди. Буларнинг барчаси амнистияга билдирилган умидлар ўзини оқламаслигига ва фронтлар ортидан яна янги фронтлар пайдо бўлишига олиб келди. Жалолободдаги каби фронтларнинг баъзилари ҳукумат томонидан ғалла монополиясининг эълон қилиниши муносабати билан ҳамда ҳокимиятдаги баъзи одамларнинг ноўрин аралашуви туфайли бутунлай сунъий равишда вужудга келтирилди.

Фарғонадаги мавжуд Махсус бўлим пункти ўз фаолиятининг дастлабки қадамлариданоқ мусулмонларга нисбатан ноҳақлик қилди. Масалан, мусулмонларнинг мутаносиб вакилиги ҳақидаги буйруқни ҳеч қандай судсиз ва ҳеч қандай сабабсиз уларнинг катта қисмини ҳибсга олиш орқали амалга оширди. Фарғонада Мусулмонлар бюросининг мавжудлиги ва унинг мусулмонларни ҳибсга олиш, тинтув қилиш ёки мулкни мусодара қилиш бюрони бохабар қилмасдан амалга оширилмаслиги ҳақидаги бир қатор қарорларига қарамай, махсус бўлим уларни ҳисобга олишни истамади ва мусулмон вакиллариининг ҳар қандай аралашувига умуман эътибор қаратмади.

Бўлимнинг мусулмонларга бундай муносабатда бўлиши, назаримизда, ҳозирда ўша бўлимнинг бошлиғи вазифасини бажараётган шахснинг тажрибасизлиги, хушмуомалалиги, саводсизлиги ва мулозимлигидан фойдаланган Вагин, Молчанов, Глухов каби баъзи шубҳали шахслар туфайли содир бўлди. Вагин (бўлим котиби) – таниқли адвокат бўлиб, у турли ноқонуний йўллар билан мавжуд бўлмаган шахслар номидан сохта векселлар тайёрлаб, бойлик орттирган. Бўлим терговчиси Молчанов ҳам унчалик қатъий ахлоқ қоидаларига эга бўлмаган шахс бўлиб, ўзининг қора ишлари туфайли партия сафидан чиқариб юборилган эди. Бўлим бошлиғининг ёрдамчиси Глухов мутлақо саводсиз одам бўлиб, айти пайтда маҳаллий аҳолига бўлган муносабати билан Николай давридаги жандармерия сержантини эслатиб юборди.

Умуман олганда, Махсус бошқарманинг бутун таркиби унга юклатилган талаб ва вазифаларга мутлақо жавоб бермайди. Бошқарма атрофидаги асосан арманилардан ташкил топган, жамиятнинг энг пасткаш қатлами ҳисобланган жосуслар, кўкноричилар¹, қиморбоз бўлган шахслар Фарғонада куролсизлантирилганлиги, мусулмонлар талаби билан ҳукумат майдонини тарк этгани туфайли улардан қасос олишга уриниб, ўзларнинг азалий миллий душмани сифатида мусулмонларга ҳар қадамда зиён етказиб келмоқдалар. Таркибида биронта ҳам мусулмон вакили бўлмаган махсус бўлим ўз фаолияти давомида миллий манфаатларни бутунлай эътиборсиз қолдириб, «48 соат ичида айблов эълон қилиш» тўғрисидаги амалдаги фармонга зид равишда ҳафталар давомида маҳбусларга айблов қўймасдан, ҳеч қандай асоссиз юзлаб шахсларни чор ҳукумати давридаги каби фақат ўзларининг шахсий манфаатларини кўзлаб, турли шахсларнинг ёлғон ва яширин бўҳтонлари туфайли мусулмонларни зиндонда сақлаб келмоқда. Мусулмонларнинг барча норозиликлари эса беҳуда бўлиб, бошқарма фаолияти аввалгидек ғайритабиий шароитларда давом этмоқда. Зудлик билан мажбурий чоралар кўришимиз зарур, бўлимни қайта ташкил этиш, унинг ходимларини тўлиқ тозалаш керак.

Мусулмонлар ва уларнинг манфаатларига нисбатан ҳарбий маъмурият томонидан юқоридагидан-да ёмонроқ муносабат кузатилмоқда. Қароқчилар ҳаракати пайдо бўлганидан бери ҳокимият ва айтиқса ҳарбийлар бу ҳаракатнинг кучайишига мусулмонларнинг европаликлар зулмини ағдаришга бўлган миллий интилишлари сифатида қарамоқдалар. Бу қараш нотўғри бўлиб, ҳеч қандай ижобий нарсасига асосланмаган ҳамда фақат мусулмонлар ҳаёти ва турмуш тарзини нотўғри тушуниш туфайли вужудга келган. Улардан буни талаб қилиш ҳам қийин, чунки улар – янги келган, шудгордан энди чиққан, фақат ҳозирини ўйлайдиган, мусулмонлар нималарни бошдан кечириши ва азобланиши умуман аҳамиятсиз бўлган, ўз

¹ Кўкнори бошоқларининг қайнатмасидан фойдаланадиган гиёҳвандлар.

ларининг мақсад ва интилишларига эришиш учун ҳеч нарсадан қайтмайдиган одамлардир. Мусулмон меҳнаткашларининг вакиллари уларга қароқчи тўдаларнинг ҳаракати ва жойлашувидан хабардор эканликларини маълум қилганларида, улар ўзларига бу аллақачон маълумлигини ва чоралар кўрилаётганлигини айтишган. Бироқ, кейинроқ маълум бўлишича, бу чора-тадбирлар жуда кеч қўлланилган ёки умуман чора кўрилмаган, қароқчилар эса қишлоқларни хотиржамлик билан бошқариб, тинч меҳнаткаш аҳолини талон-торож қилишган ва у ердан чиқиб кетишганидан кейингина бизнинг «чора кўрувчиларимиз» у ерда пайдо бўлиб, аҳолини қароқчилар ҳақида ҳукуматга ўз вақтида хабар бермаганлиги учун жазолаб, мол-мулкни реквизиция қилди ва қишлоқ аҳолисини жазога тортди, оқибатда буларнинг барчаси бутун қишлоқлар аҳолиси билан вайрон бўлишига олиб келди. Ва бу маҳаллий ҳарбий жаргонда «чора кўриш» деб аталади. Нима учун чора кўрилмоқда? Қароқчиларни йўқ қилиш учунми ёки уларнинг сафини кўпайтириш учунми? Ўйлаймизки, ва буни яққол кўриб турибмизки, аслида қароқчилар сафини кўпайтириш чоралари кўрилмоқда. Зеро, маҳаллий оператив штабда ҳам, Қизил гвардия штаб-квартирасида ҳам мусулмонлардан бирорта ҳам вакил йўқ, бу муассасалар ва умуман ҳарбий идоралар томонидан олиб борилаётган барча ишлар мусулмонларнинг ҳаёти ва манфаатларига мутлақо ётдир. Қизил армия аскарлари гарнизон буйруғи билан ҳеч қандай сабабсиз, фақат «сарт» бўлганликлари учун ишдан бўшатиш ҳолатлари ҳам кузатилган. Ҳарбий маъмуриятнинг мусулмонларга бўлган муносабатини яхши тавсифловчи бундай турдаги буйруқлар ҳозирда тугатилган маҳаллий инқилобий қўмитанинг йиғма жилдларида сақланмоқда.

Умуман олганда, мусулмонларнинг ҳарбий идораларга йўлланган барча илтимослари эътиборсиз қолдирилмоқда. Сўнгги пайтларда эски шаҳар том маънода кунига 14 соатдан 16 соатгача қароқчилар ихтиёрида бўлганлиги сабабли эски шаҳар мусулмонлари вакиллари томонидан ҳудудни қароқчилардан ҳимоя

қилиш учун тегишли чоралар кўриш бўйича бир неча бор ёзма сўровлар берилган. Аммо бу илтимосларнинг барчаси саҳродаги йиғи овози каби эътиборсиз қолмоқда. Тўғри, эски шаҳарда иккита пост ўрнатилган, бироқ улардаги аскарлар сони кам бўлгани учун қароқчи тўдаларига етарлича қаршилик кўрсата олмай, отишма овозини эшитишлари биланоқ, пахта толалари орқасига яшириниб олишиб, мўлжалга олмай, бетартиб ўқ узмоқдалар. Кечқурун соат 7 дан бошлаб минглаб (85 000) аҳолига эга эски шаҳар ўз ҳолига ташлаб қўйилиб, гўё янги шаҳардан узиб қўйилади ва ўша пайтдан бошлаб ҳокимият талончи ва қароқчилар қўлига ўтади. Бу икки постнинг ҳимоясига умид қилиб бўлмайди, чунки улардаги қўшинлар эски шаҳар ичига кириб бормай, пахта далалари ортида яшириниб ўтирибди.

Эски шаҳарнинг қароқчилардан ягона ҳимоячиси – Охунжон отряди яқинда эски шаҳардан Скобелевга кўчирилди, аммо у ўша ердаги ҳарбий ҳокимиятнинг зулми туфайли «қочиб кетишга» мажбур бўлди. Охунжоннинг совет ҳокимияти томонига ўтиши қароқчи тўдаларнинг бошқа раҳбарлари билан уларнинг Совет ҳокимиятига бўйсунishi ва у томонига ўтиши тўғрисида музокаралар бошлашига туртки бўлди, аммо Охунжон отрядига нисбатан қўлланилган тактика бу музокараларнинг муваффақиятли ўтказилишига имкон бермади ва ўзаро ишончсизликни вужудга келтирди. Қароқчиларнинг ўз тарафимизга ўтишига кўндириш йўлида энг қизғин ва фаол иштирок этган, уларга социализм ва коммунизмнинг барча неъматларини ваъда қилган, жон ва мол-мулки дахлсизлигини кафолатлаган биз мусулмон вакиллари, эндиликда нафақат қароқчиларнинг, балки бутун мусулмонларнинг бизга бўлган ишончидан маҳрум бўлдик, чунки европалик ўртоқлар бизга боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра бирорта ҳам ваъдаларини бажармадилар.

«Ягона халқ суди» вакиллариининг аҳволи ҳам унчалик яхши эмас, чунки улар мусулмонлар орасида на обрўга ва на ишончга эга, боиси уларнинг хатолари сабаб қишлоқдан келган аҳоли ҳафталар давомида шаҳарда қолиб яшашга мажбур бўлиб, охирги тийинла-

ригача ўша ерда сарфламоқда. Қози олдига келган ўша қишлоқ аҳолиси ҳар доим битта жавоб олади: «Ҳозир вақт йўқ, эртага келинг». Бу «эртагалар» чексиздир ва бечора мусулмон турли муассасаларни кезиб, мавжуд тартибни лаънатлаган ҳолда, қалбида аччиқ алам билан уйига қайтишга мажбур бўлмоқда. Кўпинча шундай бўладик, судялар ва терговчилар бегуноҳ шахсни қамаб, унинг мавжудлигини бутунлай унутиб қўйишади, унга нисбатан эҳтиёт чорасини ўзгартириш масаласини қайта кўриб чиқишмайди ва уни кўп ойлар давомида ҳибсда ушлаб туради. Бундай суд фуқаролардан ҳурмат ва ишончни талаб қилишга ҳақлими? Қабул қилинган амнистиялар маҳкумнинг ўзига етказилмаслигидан ташқари, шартли жазолар ҳам, муддатидан олдин озод қилиш ҳам кўпинча қўлланилмайди. Бунинг сабаблари нимадалигини биз ҳукм қилишни ўз зиммамизга олмаймиз, лекин, бизнингча, бундай ҳолатга йўл қўйиб бўлмайди. Суд омманинг ҳурмати ва ишончига эга бўлиши учун тубдан ўзгариши керак.

Ислом динининг маданий-маърифий ҳаёти ҳам жуда ёмон. Барча маданий-маърифий ишлар ўз ихтиёрига топширилган халқ таълими бўлими мусулмонлар ўртасида маданият ва маърифатни сингдириш бўйича ҳеч қандай қатъий чоралар кўрмай, фақат европалик аҳолига эътибор қаратмоқда, масалан, эски шаҳарда 85 мингдан ортиқ халқ бор, бироқ мактабларнинг сони ўта оз. Аммо атиги 15 000 аҳолиси бўлган шаҳарнинг руслар яшайдиган қисмида, агар янги ва эски шаҳарнинг фоиз нисбатини ҳисобга оладиган бўлсак, анча кўп мактаблар мавжуд. Шаҳарнинг мусулмонлар яшайдиган қисмида фақат битта мусулмон қироатхонаси борки, у ҳеч ким томонидан таъмин қилинмай, аянчли ҳолатда қолган ва таълим ҳамда маданият ўчоғи бўла олмайди, чунки унинг Тошкент мусулмонларининг «Иштирокиюн» газетасидан бошқа ҳеч қандай адабиёти йўқ.

Районда қароқчилар ҳукмронлиги туфайли мактаб очишга имкон бўлмай, район мусулмонлари мулла ва имомлар бўйинтуруғи остида зулмат ва жаҳолатда қолишга маҳкум. Юқорида Фарғона ва унинг район мусулмонларини

бугунги кундаги аҳволига олиб келган ҳолатларни айтиб ўтганимиздан сўнг, хулоса қилиб, олдимишга қўйилган саволларга қуйидагича жавоб беришни лозим деб биламиз:

1) Ҳаракатлари сабабли фақат зарар келтирадиган ҳамда кўпинча товламачилик ва шантаж йўли билан ўз ғаразли мақсадларини кўзлайдиган, чақув билан таҳдид қилувчи жиноий унсурларнинг олдини олиш учун Махсус бўлимда, фавқулодда комиссия ва бошқа муассасалар бўлимларида ишлайдиган разведка ходимлари ёки махфий ходимлар деб аталадиган ишчилар фақат партия қўмитасининг тавсиясига кўра хизматга қабул қилиниши керак.

2) сарт, рус, форс, татар ва бошқа миллатлар вакиллари фуқаролик ҳуқуқи ва қонунлар ҳимояси ҳуқуқларидан тенг фойдаланиши учун миллий тенгсизликни йўқ қилиш лозим.

б) ҳокимиятнинг ва айниқса ҳарбий бошқарув органларининг хатти-ҳаракатлари қатъий тартибга солиниши керак, чунки бугунги кунда армия томонидан отлар, иссиқ кийим-кечак ва озиқ-овқат таъминоти эҳтиёжлари учун ҳар хил турдаги реквизициялар, мусодара қилиш ва ўз вақтида пул тўланмаслик ҳолатлари аҳолининг асосли эътирозига сабаб бўлмоқда.

в) мусулмонларнинг кўп асрлик диний кундалик урф-одатларини ҳисобга олиб, социализм ғояларини идрок этишга мусулмон оммасининг саводи йўқ эканлигини ва ҳали тайёр эмаслигини ёдда тутган ҳолда, бу урф-одатларни бузишдан астойдил сақланиш лозим.

г) Фарғона fronti штаб-квартираси босмачиларга қарши курашда янада шиддатли ҳаракат қилиши лозим, чунки фақатгина ташвиқот йўли билан мақсадга эришиб бўлмайди. Босмачилар аслида ҳокимият хатоларининг меваси бўлганлиги сабабли нега олис қишлоқлар аҳолиси фақат оқ гвардиячилар томонидан нотўғри маълумот етказилиши туфайли, ҳақиқий совет ҳокимияти ҳақида нотўғри таассурот олишлари керак? Чунки босмачиларнинг асосий қисми ҳали бирорта мағлубиятга учрамаган, бунинг учун босмачилик марказига зарба бериш керак, бу йўл билан аҳолининг кўз ўнгиде уларнинг обрўсини силкитиб, йирик тўдаларни кичикроқ гуруҳларга бўлиниб кетишга

мажбурлаш керак. Ўша майда гуруҳлар аҳоли орасида тарқалиб кетгач, улар қуролли кучлар ёрдамисиз босмачиларни йўқ қила олади.

д) шаҳар ва қишлоқ ўртасида янада жонли алоқани ўрнатиш зарур, мусулмон тилидаги жонли сўз ва қизил адабиёт орқали ҳозирги замон ҳақида тез-тез ва ҳаққоний маълумот бериш, катта қишлоқларда овоз чиқариб ўқийдиган кутубхоналар ташкил этиш ва янги мактабларнинг очилиши орқали мусулмонларнинг маданий савиясини юксалтириш лозим.

з) район ва шаҳарнинг иқтисодий ҳаётини яхшилаш учун биз зудлик билан вайрон бўлган қишлоқ хўжаликларини қайта тиклашимиз, зарур жиҳозлар ва чорва моллари, шунингдек, деҳқончилик ва рўзғор учун зарур бўлган барча нарсалар билан таъминлашда моддий ёрдам кўрсатишимиз керак.

Андижон, Наманган, Скобелев, Қўқон ва Марғилон мусулмон бюроларидан Латифжон Содиқбоев, Абдуқодир Қушбегиев ва бошқа делегатларнинг имзолари қўйилган.¹

Бу ҳужжат ва унда илгари сурилган фикр, ғоялар, талаблардан 1919 йил октябрида Марказдан келиб, Туркистон ўлкасида фаолият кўрсатаётган РКП(б) нинг Туркистон бюроси ҳамда Турккомиссия раҳбарияти ва аъзолари бохабар бўлишган. Туркистон фожиасини рўй-рост баён қилган жадидлардан таниқли маҳаллий арбоб – Латифжон Содиқбоев ва Абдуқодир Қўшбегиевнинг Марказга арз сифатида ёзган ҳаққоний хати Туркистондаги совет ҳокимияти раҳбар доираларида, шунингдек, Турккомиссия аъзоларида ўта қаттиқ норозилик уйғотган. Шу боис улар андижонлик жадид Латифжон Содиқбоев, Абдуқодир Қушбегиев ва уларнинг издошлари, яқинлари, ҳатто раҳбарлик лавозимларида хизмат қилаётган миллий раҳбар кадрларга нисбатан қатағон сиёсатини юритганлар. Маҳаллий миллат раҳбар ходимларига нисбатан шовинистик, миллатчилик назари билан қарашлар, камситишлар, душманликда айблашлар, босмачиларга ён босишда, улар

билан алоқада бўлганликда айблаш усуллари ишга солиниб, уларга қарши турли шаклда қураш олиб борилган.

1920 йил 22 мартда Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитасининг йиғилиши ўтказилди. Унда инқилобий қўмита раиси Султонбек Тўхтабеков, Латифжон Содиқбоев, Баришев, Смирнов, Черкашин, Қозиев, Авазов, Биляев ва Вайнер қатнашадилар. Йиғилиш С.Тўхтабеков раислигида, Старников котиблигида ўтади.

Вайнернинг йиғилишдаги нутқида сўнги вақтларда ҳамма жойда ўрмонзорлардаги дарахтлар вахшийларча йўқ қилинаётгани, жумладан, Андижон уездида ҳам бу ҳолат юз бераётгани, бундай ҳолатга барҳам бериш учун зудлик билан муваққат ўрмончилик қўмитасини тузиш кераклиги, унинг таркибига инқилобий қўмита, милиция, халқ суди, ер-сув бўлими вакиллари киритилиши, хусусий ўрмончиликни муҳофаза қилиш масаласи илгари сурилган эди. Қабул қилинган қарорда ўрмончиликни сақлаб қолиш қўмитасини ташкил этиш, бу ишларнинг ҳаммасини ер-сув бўлими ҳузурида ўрмончилик шуъбасини ташкил этиш орқали давом эттириш зарурлиги белгилаб берилди. Шунингдек, халқ маорифи бўлими мудирлиги лавозимига вақтинчалик Шереметьевни қўйишга қарор қилинди.²

1920 йил 23 март куни яна уезд-шаҳар инқилобий қўмитасининг йиғилиши бўлиб, унда С.Тўхтабеков, Баришев, М.Қозиев, Л.Содиқбоев, Отабеков, Авазов, Каратников қатнашишади. Йиғилишда 1898 йилги қўзғолон иштирокчиларидан жазо чораси сифатида чор маъмурияти томонидан тортиб олинган Ҳакан волостидаги ерларни қайтариш масаласи кўрилган. Бу масалани анча аниқ ўрганиб, чора кўриш учун алоҳида комиссия тузишга қарор қилинган. Комиссия таркибига коммунистлар партиясидан бир аъзо, Андижон инқилобий қўмитасидан бир вакил, Ҳакан волости инқилобий қўмитасидан 2 вакил, Ҳакан волостининг жабрланган аҳолиси энг камбағал вакилларида 2 киши, Андижон ер-сув бўлиmidан бир вакил киритилиши кўрсатилган. Комиссия зиммасига барча

¹ РГАСПИ. 122-фонд, 1-руйхат, 312-иш, 3 – 9-варақлар.

² Андижон вилояти давлат архиви, 59 – фонд, 1 – руйхат, 49 – иш, 119 – варақ.

собик ер эгаларидан аризалар тўплаш, ерларни Туркистон Марказий Ижроия Қўмитасининг 241-сонли буйруғига мувофиқ меҳнат меъёри асосида тақсимлаш вазибалари юкланган. Қолаверса, комиссия томонидан Ҳакан ва Мирпўстин қишлоқларининг Андижон воқеалари вақтида жабрланган аҳолиси аризалари эътиборга олиниши зарурлиги алоҳида уқтириб ўтилган. Инқилобий қўмитадан комиссияга Баришев таъинланган.¹

Фарғона области Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитасининг 1920 йил 15 апрелдаги йиғилиши 20-сонли баённомасида қайд этилишича, бу йиғилишда инқилобий қўмита раиси Султонбек Тўхтабеков, Латифжон Содикбоев, Баришев, Маҳмудбек Қозиев қатнашганлар. Йиғилиш С.Тўхтабеков раислигида, Старников котиблигида ўтган. Қиморбозликка қарши кураш масаласи кўрилган. Қабул қилинган қарор қуйидагича бўлган: «Шаҳарда талончиликлар ўсиб бораётганини инобатга олиб, революцион комитет одамларни жиноятга ундайдиган, қимор ўйинлари устида қўлга олинганларни шаҳар кўчаларини тозалаш, ариқларни тузатиш, ҳовлиларни тозалаш каби мажбурий меҳнатга жалб қилиш орқали чек қўйиш зарур, деб ҳисоблайди.

Маҳаллий милиция бўлими бошлиғига зудлик билан айбдорларни тунда жойлаштириш учун эски шаҳардан ўнғай жой топиш таклиф этилсин.

Бошқарма бўлими қимор ўйновчиларни қўлга олиш чораларини кўрсин.

Коммунал хўжалик бўлими зудлик билан бошқарма бўлимига шаҳардаги мавжуд ишлар тўғрисида маълумот берсин.

Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси **С.Тўхтабеков**.

Котиб Старников».²

1920 йил майида водийга, жумладан, Андижонга советлар ташвиқотини олиб бориш учун «Қизил Шарқ» ташвиқот поезди келган. Бу ташвиқот поезди ходимларининг асл мақсади Туркистонда совет ҳокимиятини мустаҳкамлаш, унга қарши бўлган миллий-озодлик ҳаракати

ва унинг сардорларига қарши кураш олиб боришдан, марксизм-ленинизм ғояларини ерли аҳоли ўртасида тарғиб ва ташвиқ этиш, шу жараёнда ўлкадаги маҳаллий миллатларга мансуб партия, совет ходимлари фаолиятидан камчилик ва хатоларни топиш ҳамда фoš этиш, шу аснода оз сонли миллий раҳбар ходимларни қатагон қилишдан иборат эди. Бутунроссия Марказий Ижроия Қўмитаси аъзоси, «Қизил Шарқ» ташвиқот поезди сиёсий комиссари Георгий Иванович Сафаров, Туркистон фронти инқилобий-ҳарбий кенгаши аъзоси Юсуф Ихсанович Иброҳимов ва Туркистон фронти Махсус бўлими вакили В.Д.Соколовский 1920 йил 10 май куни Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси Султонбек Тўхтабеков, Андижон уезд халқ хўжалиги кенгаши раиси Файзулла Шомурзинов, Андижон уезд-шаҳар таъминот бўлимининг собиқ агенти Усмон Тўхтабеков, Андижон шаҳар II даҳа милицияси бошлиғи Мирали Умарбоев, миллий тарғибот бюроси ташвиқотчиси Латифжон Содикбоев ва Андижон уезд-шаҳар партия қўмитаси раиси Илья Смирновга аксинқилобий хатти-ҳаракатларда қатнашганликдан ва хизмат лавозими билан боғлиқ жиноятлардан иборат айблар қўйишган. Қабул қилинган қарорда уларни умумий сайлов тар-

Георгий Иванович
Сафаров

Юсуф Ихсанович
Иброҳимов

Василий Данилович
Соколовский

¹ Ўша архив, 59-фонд, 1-рўйхат, 49-иш, 124-варақ.

² Ўша архив, 59-фонд, 1-рўйхат, 49-иш, 124-варақ.

тибидан истисно тариқасида Туркистон fronti инқилобий-ҳарбий судига топширишга, суд ва терговдан бўйин товлашнинг олдини олиш учун уларни ҳибсда сақлашга, улардан Султонбек Тўхтабеков, Файзулла Шамурзин, Усмонбек Тўхтабеков, Мирали Умарбоев, Латифжон Содиқбоевни Туркистон fronti инқилобий-ҳарбий кенгаши аъзоси Иброҳимовнинг фармойишига мувофиқ Туркистон fronti Махсус бўлими ихтиёрига беришга, уларни айблаш бўйича барча материалларни тергов якунланганидан сўнг ўша идорага топширишга қарор қилинган. Бу ҳужжатнинг асл нусхаси Сафаров, Иброҳимов ва Соколовский томонидан имзоланган.

Оқибатда Андижон уезди бўйича миллий раҳбар ходимлардан бир қанчаси ҳибсга олиниб, улар устидан тергов ўтказилган. Уларни бирма-бир келтириб ўтамир:

1. Шамсибоев Қамбарали ёши 38 да, Андижон шаҳрида яшайди, касби тикувчи, «Қизил Шарқ» ташвиқот поезди томонидан Андижон шаҳрида 1920 йил 11 майда қамоққа олинган, тинтувда 12000 рубль совет пули олиб қўйилган.

2. 14 майда инқилобий трибунал ҳузуридаги Андижон тергов комиссияси Самандар Мўминбоевни чайқовчиликда айблаб қамоққа олган.

Туркистон fronti Махсус бўлими 1920 йил 23 майдаги 509-сонли ордер билан Янги Ифтора кўчаси 500-уйда тинтув ўтказган. С.Тўхтабеков, Ф.Шомурзин, У.Тўхтабеков ва М.Умарбоев ҳибсга олинган. Тинтув Кассель томонидан ўтказилган. Ҳибсга олинган маҳбусларнинг ҳар бири бўйича маълумотлар келтирилган:

1. **Умарбоев Мирали** 51 ёшда, Андижон шаҳрида яшайди, машғулоти – Андижон шаҳар маҳаллий милицияси бошлиғи, касби – маклер, 1920 йил 23 майда Махсус бўлим комиссари Кассель томонидан Янги Ифтора маҳалласи, 500-уйда тўхмат қилганлиги учун ҳибсга олинган. Тинтувда 5849- ва 1582-сонли мандат ва гувоҳномалар, 40-сонли 1 дона алоқа хати, 1 та мактуб олиб қўйилган.

2. **Тўхтабеков Усмонбек** 34 ёшда, Андижон шаҳрида яшайди, машғулоти – Андижон таъминот бўлими мудир, касби – қандолатчи-булкачи, 1920 йил 23 майда Кассель томонидан Скобелев кўчаси, 5-уйда тўхмат қилган-

лиги учун ҳибсга олинган. Тинтувда икки минг (2000) рубль совет пули олинган.

3. **Шомурзинов Файзулла** 42 ёшда, Андижон шаҳрида яшайди, машғулоти – Халқ хўжалиги кенгаши раиси, ҳунармандчилик кооперативи мудир, касби – ишбоши, 1920 йил 23 майда Кассель томонидан Андижон шаҳрининг Янги Ифтора маҳалласида тўхмат қилганлиги учун ҳибсга олинган, тинтувда 1320-сонли бир дона гувоҳнома, ўн тўрт минг (14000) рубль совет пули бўлган.

4. **Содиқбоев Латифжон** 42 ёшда, Андижон шаҳрида яшайди, машғулоти – Шарқдаги III Халқаро ахборот бўлими тарғиботчиси, касби – мирза ва ишбоши, 1920 йил 23 майда Янги Ифтора кўчасида тўхмат қилганликда айбланиб, Кассель томонидан ҳибсга олинган, тинтувда РКП(б) аъзоси билети, бир дона хат, уч минг беш юз (3500) рубль совет пули мусорада қилинган.

5. **Тўхтабеков Султонбек** 30 ёшда (Усмонбек Тўхтабековнинг укаси – Р.Ш.), Андижон шаҳрида яшайди, Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси ва Туркистон АССР Марказий Ижроия Қўмитаси аъзоси, касби – қандолатчи, 1920 йил 23 майда Махсус бўлим комиссари Кассель томонидан тўхмат қилганлиги учун Андижон шаҳри, Янги Ифтора маҳалласи, 5-уйда ҳибсга олинган, Туркистон МИҚ аъзолиги билети, 2202-сонли ва 119-сонли мандатлар, буйруқ нусхаси, 2 та хат олиб қўйилган.

6. **Смирнов Илья Григорьевич** 28 ёшда, Андижон шаҳрида яшайди, Андижон уезд-шаҳар партия қўмитаси раиси, касби – техник, 1920 йил 10 майда «Қизил Шарқ» ташвиқот поездидаги Махсус бўлим пунктида ҳибсга олинган, нима учун ҳибсга олинганини билмайди, тинтувда саккиз минг (8000) рубль совет пули, РКП(б) аъзолик билети, бир неча варақдан иборат битта хат топилган.

Туркистон fronti инқилобий-ҳарбий кенгаши ҳузуридаги Махсус бўлим вакиллари Дингельштедт, Бутунроссия Марказий Ижроия Қўмитасининг «Қизил Шарқ» поезди вакиллари Вонак ва Елагин ҳамда ўлка партия қўмитасидан Санжарбек Асфандиёровдан иборат комиссия йиғилиши 1920 йил 23 майда

Санжарбек Асфандиёров (1889 – 1938)

Андижон шаҳрида ўтказилган. Унда Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитасининг собиқ раиси (Туркистон Марказий Ижроия Қўмитаси аъзоси) лавозими бўйича қатор жиноятларда айбланаётган Султонбек Тўхтабековга чора кўриш тўғрисидаги масала кўрилган. Мазкур масала юзасидан Султонбек Тўхтабеков озодликда юргани, унга қўйилган айблар жиддийлиги, унинг иши бўйича олиб борилаётган тергов ҳаракатларига босим ўтказилиши, тергов органлари томонидан тергов олиб борилишига норозилик билдирилиши ва унинг озодликда юриши терговни олиб боришга таъсир этиши мумкинлиги, аксилинқилобий фаолияти ва лавозими бўйича жиноий иши эътиборга олиниб, қамоққа олишга қарор қилинган.

Шу қарорнинг биринчи бандини эътиборга олиб, Файзулла Шомурзинов, Усмон Тўхтабеков, Мирали Умарбоев ва Латифжон Содиқбоевни ҳам ҳибсга олишга қарор қилинган.

Бу икки қарор ижросини таъминлаш Туркистон fronti инқилобий-ҳарбий кенгаши ҳузуридаги Махсус бўлим зиммасига юклатилган. Султонбек Тўхтабековнинг қамоққа олиниши тўғрисидаги маълумот Туркистон Марказий Ижроия Қўмитасига етказилиши кўрсатиб ўтилган.

Туркистон fronti Махсус бўлими 1920 йил 24 майда Латифжон Содиқбоевнинг уйида тинтув ўтказган, комендантлик қисми томонидан унинг 322-сонли ҳисоб рақамидан 3500 рубль совет пули олиб қўйилган.

Махсус бўлим терговчиси Н.Ерёмин томонидан 1920 йил 7 июлда тақдим этилган И.Г.Смирновни лавозимга доир жиноят содир этганлик

да айблаш ҳақидаги хулосада Андижон уезд-шаҳар партия қўмитаси раиси И.Г.Смирнов 1917 йили Жалолобод участкаси комиссари лавозими бўйича порахўрликда айбланган, аммо иш бошқарувчи Рабинович томонидан мазкур иш тўхтатилгани қайд этилган.

1920 йили ичкиликбозлиги ва бошқа айблари эътиборга олиниб Смирнов, Тўхтабеков ва бошқаларни Туркистон fronti ҳарбий-инқилобий трибунаliga топширишга қарор қилинган. И.Г.Смирнов Махсус бўлимнинг ҳибс уйида сақланган.

Туркфронтнинг Махсус бўлими томонидан ака-ука Султонбек ва Умарбек Тўхтабековлар, Латифжон Содиқбоев, Файзулла Шомурзин,

Глеб Иванович Бокий (1879 – 1937)

Туркистон fronti ВЧК Махсус бўлими бошлиғи

Мирали Умарбоев, Самандар Мўминбоев, Қамар Шамсибоев, Султонмасъуд Холботиров, Абдурахмон Тўхтабоев, Муҳаммадали Азизматов, Масодиқ Махсун Масолиҳов ва Орифқарвон Давлатбоев Андижонда совет органларида масъул лавозимларни эгаллаб турган шахслар сифатида хизмат лавозими билан боғлиқ жиноятларни содир этганликда айбланиб, 899-сонли иш қўзғатилган. Уларни Туркфронт инқилобий-ҳарбий трибунаliga беришга қарор қилинган. Қарор Туркистон fronti Махсус бўлими бошлиғи Г.Бокий томонидан тасдиқланган. Тергов 1920 йил 25 июлгача давом этган.

Қамоққа олинган Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси Султонбек Тўхтабеков 1920 йил 9 июлда Туркистон fronti инқилобий-ҳарбий кенгашининг Махсус бўли-

мига ариза билан мурожаат қилган. Аризада шундай ёзилган: «Бундан икки ой аввал Андижонда уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси сифатида «Қизил Шарқ» ташвиқот поезди вакиллари томонидан қамоққа олиндим. Менинг ҳибсга олиншим инқилобий ишдаги фаолиятим натижасидир. Шу фаолиятим давомида Андижонга катта миқдорда комиссиялар келиб турди. Комиссия аъзолари ўртоқ Еремин, Асфандиёровдек шахслар менинг Андижондаги иш фаолиятим билан таниш бўлганини айтишни лозим, деб биламан. Мен сиёсий соҳаларда ҳар доим масъул лавозимларда бўлдим, икки йиллик фаолиятим давомида аҳоли томонидан менга нисбатан бирон-бир айб қўйилган ёки ҳеч қандай норозилик билдирилган эмас. Менинг устимдан бирон-бир шикоят тушган эмас. Босмачилар билан курашда ўз ҳаётимни қурбон қилишга ҳам розиман. Мен сиёсий йўналиш бўйича ҳар доим масъул лавозимларни эгаллаб турдим, икки йил давомида икки марта ярадор бўлдим ва кўплаб жангларда қатнашдим, босмачиликка қарши кураш олиб боришда аҳолининг ҳурмати-ни қозондим. Шу нарса аниқки, мен бирон-бир айб икки ойдан бери ҳибсхонада ўтирибман. Менинг ишимни ҳал қилишни тезлаштиришингизни сўрайман, бундай ҳолат менинг соғлигимга таъсир этмоқда».

Туркистон фронти ҳарбий-инқилобий трибуналига 1920 йил 24 июлда тергов комиссияси мудир томонидан 898/57-сонли хат йўлланган. Унда Андижон уезд-шаҳар партия қўмитаси раиси Смирнов ва совет хизматида масъул лавозимларни эгаллаб турганлардан Султонбек Тўхтабеков, Латифжон Содикбоев, Файзулла Шомурзинов, Усмонбек Тўхтабеков, Мирали Умарбоев, Қамбарали Шамсибоев, Самандар Мўминбоев ва Султонмасъуд Холботировнинг хизмат лавозими бўйича жиноятларини ҳар томонлама кўриб чиқиш, ҳақиқий айбдорларни аниқлаш ва уларни жавобгарликка тортиш вазифаси белгиланган. Улардан Султонмасъуд Холботиров Туркистон фронти Махсус бўлим бошлиғига 1920 йил июлида 15/133-сонли ари-

за йўллаган. Аризада шундай ёзилган: «Ўтган йилнинг 5 майида мен Андижон шаҳрида Андижон Махсус бўлими томонидан ҳибсга олинганман. Ўша куниёқ «Қизил Шарқ» поезди вакилига тақдим этилган, менинг ўзим эса умумий рўйхат бўйича Фарғона (Скобелев) шаҳрида тузатув ишчи уйига олиндим. Менга босмачи Холхўжага ҳурмат кўрсатганим ва унга нефть сотганим учун айб қўйилган.

Бу иш бўйича Андижондаги идоралараро комиссия томонидан Андижон шаҳрида ҳам, юқорида эслатилган комиссия томонидан Фарғона шаҳрида ҳам тергов ўтказилган...»

Тергов 1920 йил 25 июлигача давом этган. Ниҳоят ўша куни терговчи Ерёмин томонидан жиноий иш юзасидан айблов хулосаси тақдим қилинган. Унда ака-ука Султонбек ва Усмонбек Тўхтабековлар, Латифжон Содикбоев, Файзулла Шомурзин, Мирали Умарбоев, Султонмахмуд Холботиров, Самандар Мўминбоев, Набижон Қурбонбоев ва Кабирхон Шамсибоевнинг «айблари» қайд этилган. Айблов хулосасида бу гуруҳдагиларнинг ҳаммаси уюшган, бирлашган, жипслашган, аксилинқилобий ташкилот аъзолари сифатида фаолият олиб боргани, ўз мақсадларини «совет ҳукуматига суқилиб кириб олган агентлари орқали амалга ошираётгани» баён қилинган.

С.Тўхтабеков ва унинг маслакдошлари қамоққа олиниб, тергов қилинаётган вақтда Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси вазифасини вақтинча бажариб турган Фарғона области ЧКсининг аъзоси Рустам Исломов Андижон шаҳридаги айрим маҳаллалар аҳолисининг С.Тўхтабековни қамоқдан бўшатишни талаб қилиб юқорига ёзган илтимосларини йўққа чиқариш учун ўша хат ташкилотчиларини чақириб, «ҳибсга оламин, отиб ташлаймин», деб кўрқитмоқчи бўлган. Аксинча, С.Тўхтабековга қарши гувоҳликка ўтадиганларга юқори мансаблар ваъда қилинган. Бундай «ножўя» ҳолатга сабабчи бўлганлардан Жумабекхожи Парпиев ва Маҳмудбек Битбековга нисбатан жиноий иш қўзғатилиб, уни текшириш Андижон махсус бўлимига топширилган.

Бундан 23 йил муқаддам бизнинг «Истиқлол йўлида шахид кетганлар» деб номланган тари-

хий очерклар тўпламимиз¹ нашрдан чиққан эди. Ундан Россия ва Туркистонда совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ҳамда мустақамланиши даврларида раҳбарлик лавозимларида хизмат қилган, 1905 йилдан РСДРП(б) аъзоси, профессионал инқилобчи, 1937 – 1938 йилларда қатағон қилиниб, 1942 йили Андижон турмасида отилган Дмитрий Семёнович Урюпиннинг ҳаёти, фаолияти ва аянчли тақдири ҳақидаги очерк ҳам ўрин олган. Жумладан, унда Д.С.Урюпиннинг Туркистондаги инқилобий жараёнлардаги фаол иштироки ҳақида, 1941 йил 8 сентябрда СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси уни РСФСР Жиноят кодексининг 54 – 10-моддаси билан олий жазога – отувга ҳукм қилгани, ҳукм Андижон турмасида ижро этилгани тўғрисида маълумот берилган.

Шунингдек, юқоридаги тўпلامдан қатағон йилларида отилган ва узоқ муддатга қамоқ жазосига ҳукм этилган жади́дчилик ҳаракатининг таниқли вакилларида Латифжон Содиқбоев, Абдурахим Юсуфзода, Ҳаққул Ҳусанбоев, Маҳмудбек Қозиев, Ёқубжон Исақулов, Султонмасъуд Холботиров, Шоҳруҳ Холботиров, Акбар Ўрозалиев, Иномжон Хидиралиев, Жумабой Парпибоев, Исоқ қори Каримов, Ҳасанхон Ниёзов, Ҳусанхон Ниёзов, Абдумуталиб Қорамандиев, Қаюмжон Қурбонов, Усмонхон Эшонхўжаев, Ислонбек Арслонбеков, Раҳим Иноғомов, Боқи Маҳмудий, Расулжон Раҳимий ва Жалил Баротовнинг ҳаёти, фаолияти, фожиаси ҳақида ҳам батафсил ҳикоя қилинган.

Шу ўринда улардан бири Латифжон Содиқбоев тақдири ҳақида қисқача тўхталиб ўтишни маъқул кўрдик.

Л.Содиқбоевнинг отаси уйғур, онаси қашғарлик. Онаси биринчи эридан икки қиз, иккинчисидан бир ўғил кўрган. Ўғли Латифжон хушрўй, зеҳнли, қобилиятли, ўқишда пешқадам эди. Рус-тузем мактабини аъло баҳолар билан битиргани учун Андижон уезди бошлиғининг мукофотини олган.

Л.Содиқбоев меҳнат фаолиятини мирзаликдан бошлаган. Андижондаги нуфузли бойлардан бири бўлган Қипчоқбой қўлида иш юритувчи, савдо, ҳисоб-китоб ишларини олиб бо-

рувчи бўлиб хизмат қилган. Россияда бўлган. У ердан Андижонга мол келтириш, Андижондан эса Россия шаҳарларига мол жўнатиш билан шуғулланган. Айни вақтда, ижтимоий-сиёсий ҳаётда фаол қатнашган ва Андижондаги тараққийпарвар жади́длардан бири сифатида фаолият кўрсатган.

Подшоҳ Николай II ни тахтдан қулатиб, мамлакатда демократик жараённи бошлаб берган Февраль инқилобини шоду хуррамлик билан қарши олган Латифжон жади́дчилик ҳаракатида фаол қатнашади. Уни 1917 йил 26 – 29 ноябрда Қўқонда чақирилган Туркистон ўлка мусулмонларининг IV фавкулудда қурултойига вакил сифатида сайлашган. Қурултойда сўзга чиққан Л.Содиқбоев Туркистон мухториятининг эълон қилинишига қарши бўлган рус большевикларини кескин танқид қилган. Жумладан, у шундай деган: **«Большевиклар Туркистонни мухтор жамият деб эълон қилишимизга қаршилик кўрсатмасинлар.**

Чунки ислом дини давлатни демократик тарзда бошқаришга қарши эмас-ку...»²

1917 йили Туркистон мухторияти ўрнатилгач, кўплар қатори Л.Содиқбоев ҳам бу биринчи демократик миллий давлатни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлашда жонбозлик кўрсатган. Бироқ большевиклар тажовузи билан бу қонуний ҳукумат икки ярим ой умр кўриб-кўрмай бўғизланди, бутун ўлкада совет диктатураси ўрнатилди. Ҳамма жойда жади́дларга, мухториятчиларга қарши кураш авжига минди. Шунда кўплаб жади́длар каби Л.Содиқбоев ҳам истиқлол учун кураш тактикасини ўзгартирди: душманнинг ташқарисида бўлгандан кўра унинг ичида бўлиши керак деган қоидага асосланиб, большевиклар партиясига аъзо бўлди. Андижон уезди мусулмон коммунистлари етакчиларидан бирига айланди, совет идораларида раҳ-

Хидиралиев Иномжон
(1891 – 1928)

¹ Шамсутдинов Р. Истиқлол йўлида шаҳид кетганлар (Масъул муҳаррир: Н.Каримов). – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 416.

² Ўша асар. – Б.31 – 46.

барлик лавозимларида хизмат қилди. Андижон уезди мусулмон коммунистлари бюроси раиси лавозимига кўтарилди.

Л.Содиқбоев 1920 йил январь ойида РКП(б) мусулмон ташкилотларининг 3-ўлка конференциясида иштирок этди. Шу вақтнинг ўзида 1920 йил 12 – 18 январида Туркистон Компартиясининг V ўлка конференцияси бўлган. Ҳар икки конференция ишидан ҳамда улар қабул қилган қарор ва кўрсатмалардан Андижон вакиллари қониқишмаган. 1920 йил 6 февралда андижонлик коммунистлар Латифжон Содиқбоев, Абдуқодир Қушбегиев ва бошқалар ана шу 3-конференцияда маъруза билан чиқиш қилганлар (Бу маъруза матни билан журнал шу сонининг 47 – 61-саҳифаларида танишиш мумкин).

Орадан 30 йил ўтиб, Латифжон Содиқбоевнинг ўғли, Андижон области қишлоқ ва колхоз қурилиши бошқармаси бошлиғи Салоҳиддин Латифжоновни Ўзбекистон қишлоқ ва колхоз қурилиши бош бошқармаси раҳбарлигига кўтармоқчи бўлишган. Аммо отасининг «**ёт ун-сур бўлгани, отилиб кетгани учун**» тегишли органлар қаршилиқ кўрсатиши оқибатида бу лавозимга тайинланмай қолган.

Салоҳиддин ўзини бундай хўрлашгани, камситишгани, «отасининг қилмиши» туфайли ҳаётда кўп марта таънаю дашномларга қолгани сабабли падари бузрукворининг аслида ким бўлганини, унинг бошига нелар тушганини аниқлашни ўз олдига мақсад қилиб қўйди. У ҳақиқат излади. Ниҳоят отаси тўғрисида маълум тушунчага эга бўлди. Салоҳиддин (марҳум) ўз отасининг қатағон қилиниши сабаблари ҳақида жуда ўринли фикр билдирган. Уни айнан келтирамиз: «1920 йил апрель – майида Туркфронт қўмондони М.В.Фрунзе, Инқилобий-ҳарбий кенгаш раиси Юсуф Иброҳимов ўз кўшинлари билан Фарғонадаги «босмачилик»ка қарши курашиш мақсадида Андижонга бир неча бор келишади. Юсуф Иброҳимов қозон татарларидан бўлиб, ўзбек, мусулмон урф-одатларини яхши билган. У Андижондалигида шаҳар ва уезднинг миллий раҳбар ходимлари даврасида, зиёфатларида бир неча бор бўлади. Бир куни уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси Султонбек Тўхтабеков ўзининг ҳозирги Фитрат кўчасидаги ҳашаматли

икки қаватли уйига Юсуф Иброҳимовни меҳмонга таклиф этади. Зиёфатда ашула, мусиқа, гап-сўз, карта, шахмат ўйинлари ҳам бўлади. Карта ўйинида Юсуф Иброҳимов Латифжон Содиқбоевга пулини ютқазиб қўяди ва унда Л.Содиқбоевга нисбатан адоват уйғонади. Зиёфатда ўсал бўлган, пулини ютқазган Ю.Иброҳимов кейинроқ ғазаб-нафрат билан Фрунзегга ўша зиёфатда ҳозир бўлган Андижон миллий раҳбар ходимлари ҳақида «бу гуруҳдагилар советларга қарши, бизга душман» деган маълумот беради. Оқибатда Тошкентда турган Фрунзе андижонлик бир гуруҳ раҳбар ходимларни чақириб олади. Улар айбланиб, қамоққа олинади. Бироқ беш-етти киши кафиллик билан маҳбусликдан вақтинча бўшатилади. Аммо текширув давом этаверади. Уларга Фарғонадаги «босмачилик»да қатнашган деган тамғани ёпиштирмоқчи бўладилар. Бундан қўрқиб Султонбек Тўхтабеков, Латифжон Содиқбоев ва бошқалар «босмачилар» томонига ўтиб кетади».

Султонмасъуд Холботиров

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги архивида сақланаётган ҳужжатлардан бирида Туркистон Ички ишлар халқ комиссарлигининг 1920 йил 14 августда-

Султонмасъуд
Холботиров
(1888 – 1938)

ги 170-сонли буйруғи билан Султонмасъуд Холботиров шу комиссарликка 1920 йил 13 августдан ёзма ва оғзаки тилмоч лавозимига ишга қабул қилинганлиги қайд этилган. Буйруқ ички ишлар халқ комиссарининг ўринбосари Акбар Исломов томонидан имзоланган.¹

Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлиги хизмати архивида **навбатдан ташқари ҳарбий** белгиси остида сақланаётган ҳужжатда Скобелев махсус бўлими кўрсатмасига мувофиқ 284-сонли хатга асосан Скобелев ахлоқни тузатиш колонясида 25 июнгача ҳибсда турган

¹ Ўзбекистон республикаси Ички ишлар вазирлиги архиви, 39-фонд, 9-иш, 66-, 193-варақлар.

Холботиров Султонмасъуд Тошкентга келтирилганлиги қайд этилган.

Туркистон Инқилобий-ҳарбий кенгаши ҳузуридаги Махсус бўлим Султонмасъуд Холботировни айблаш бўйича Туркистон фронти Махсус бўлимига «аҳмоқ Скобелев тузатув уйининг 2525-сонли алоқа хати ва 284-сонли очиқ рўйхат фуқаро Холботиров Султонмасъуд билан биргаликда сизнинг ихтиёрингизга юборилмоқда» деб ёзилган хатни тақдим этган.

9-сон ордер бўйича ҳибсга олиш варағида Султонмасъуд Холботиров Андижон шаҳри, Кўтартегирмон маҳалласи, 34-уйда яшаб келгани, машғулотли мирзалик экани, 1920 йил 5 майда Махсус бўлим томонидан Андижон шаҳрида ҳибсга олингани кўрсатилган. Султонмасъуд Холботировнинг отаси Рўзадорбий асли бухоролик бўлиб, амир Музаффархон даврида бек бўлиб хизмат қилган.

Султонмасъуд Холботиров Туркистон фронти Махсус бўлими терговчисига берган ариза-сида шундай ёзади: «Жорий йилнинг 5 майида Андижон Махсус бўлими томонидан Андижон шаҳрида ҳибсга олиндим. Мени айблаш бўйича Андижондаги Махсус бўлим мудирининг айтишича, ўша куннинг ўзидаёқ «Қизил Шарқ» ташвиқот поезде вакилига топширилганман, ўзим эса умумий рўйхат бўйича Фарғона шаҳридан кўплаб қамоққа олинганлар рўйхати бўйича Скобелев шаҳридаги тузатув-ишчи уйига келтирилдим. Менга қўйилган айб босмачилар қўмондони Холхўжа билан яхши муносабатда бўлганлигим ва унга нефть сотганим бўлган. Бу иш Андижон ва Фарғона шаҳрида юқорида эслатилган комиссия томонидан кўриб чиқилган».

Султонмасъуд 16 ёшидан Учқўрғонда мирзаллик, 1905 – 1910 йилларда Избоскан приставида тилмочлик, 1911 йилдан заводчи А.Улуғхўжаевда, «Владимир Алексеев» фирмасида мирзалик вазифаларини бажарган. Кўгарт сув иншоот тизимида, Норин, Ҳаққулобод сув хўжаликларида ишлаган.

Ўз таржимаи ҳолида у шундай ёзган: «Рус тилини янада яхшироқ ўрганиш ва амалиётда саводхон, маълумотли бўлиш мақсадида 3 – 4 йил Избоскан жабҳа пристави девонхонасида хат ташувчи, мирзачилик қилишимга тўғри келди».

Февраль инқилоби туфайли Андижонда уч ҳокимиятчилик юзага келган. Муваққат ҳукуматнинг бу жойдаги қуйи органи – жамоат хавфсизлиги ижроия қўмитасига ва шаҳар думасига сайланган С.Холботиров ўша кунларни шундай эслайди: «1917 йили вақтимнинг асосий қисмини Учқўрғонда сув назоратчиси лавозимида ўтказдим. Бу лавозимда 1917 йил 15 майига қадар турдим. Шундан сўнг Учқўрғонда яшасам-да, тез-тез Андижонга келиб турганман. Шаҳар думасига сайлов ўтказиладиган вақтда мен Учқўрғонда эдим. Шаҳар думасига аъзо бўлиб сайланганимдан сўнг Андижон шаҳар бошқармаси соғлиқни сақлаш бўлими мудирининг ёрдамчиси этиб тайинландим. Шунда ўзим Андижонда яшардим, оилам эса Учқўрғонда яшарди, шу боис 1918 йилнинг бошларида оиламни Андижонга олиб келдим».

Большевиклар ҳокимиятни зўрлик билан қўлга киритгач, бошқалар қатори Султонмасъуд ҳам совет идораларида хизмат қилишга мажбур бўлган. Ҳатто у 1919 йил февралда большевиклар партиясига аъзоликка кирган, тез орада фаол коммунистлар сафидан жой олган ва Туркистон Республикаси Советларининг VI съезди-га делегат этиб сайланган. У Андижон совети ижроия қўмитаси маъмурий бўлимини бошқаради ва уезд, районлардаги милиция органлари устидан раҳбарлик қилади. Андижонда «даш-ноқлар»нинг безориликлари, хунрезликлари авж олган оғир кунларда С.Холботиров уларга қарши курашга милицияни сафарбар қилган.

1919 йилнинг майида Андижонга Туркистон Мухтор Республикаси Халқ Комиссарлари Совети раиси К.Е.Сорокин бошчилигида фавқулодда комиссия (унинг таркибида Турор Рискулов, Саъдуллахўжа Турсунхўжаев, Ҳаққул Ҳусанбоев, Аббос Хўжаев, В.Биликлар бўлган) келган. 12 майда Андижон уезди коммунистларининг йиғилиши комиссия аъзолари иштирокида К.Сорокин раислигида, С.Холботиров котиблигида бўлиб ўтган. Унда аввал инқилобий қўмита, сўнгра унинг мусулмон совети ташкил этилган. 14 майда Жоме масжиди олдида бўлиб ўтган мусулмон меҳнаткашларининг митингида 5 кишидан иборат инқилобий қўмита тузилган. Ревком раисининг ўринбосари этиб Султонмасъуд

Холботиров сайланган. Бу инқилобий қўмита Андижон уезди мусулмон аҳолисининг миллий ҳукумати сифатида майдонга келган.

23 – 24 май кунлари Андижон уезди советларининг съездида С.Холботиров Андижон уезди совети ижроия қўмитаси ҳайъатига сайланади ва раис ўринбосари лавозимини эгаллайди, кейинчалик уезд-шаҳар халқ маорифи бўлими мудирлиги бўлиб хизмат қила бошлайди.

1920 йилнинг августидан Сирдарё областига маориф бўлими раҳбарларидан бири этиб юборилган С.Холботиров бир вақтнинг ўзида Туркистон Республикаси Халқ маорифи комиссарлиги ҳузуридаги ўзбек илмий ҳайъати раисининг ўринбосари бўлиб хизмат қилган.

С.Холботиров 1921 йил августидан Кампиравот сув омборида ташкил топган инқилобий қўмитага раис этиб тайинланади, унга Андижон уезди деҳқонларини сув билан таъминлаб туриш вазифаси юклатилади. Унинг ташаббуси билан бу ерга ҳарбий гарнизон жойлаштирилади.

1922 – 1923 йилларда у маҳаллий хўжалик бўлими мудирлиги бўлиб, тез орада уезд-шаҳар ижроқўми раисининг ўринбосари лавозимига ишга ўтади. Бир вақтнинг ўзида Андижон уезди бошқарув бўлимига мудирлик қилган.

1937 йил 11 октябрда С.Холботиров қамоққа олинади, уйи тинтув қилинади. Шу вақтда тўлдирилган маҳбуслик варақасида у 1888 йили Андижон шаҳрида туғилгани, Кенгаш кўчаси, 80-уйда яшаб келгани, касби пахтачилик экани, ҳибсга олинган пайтда ишсиз бўлгани, инқилобгача жабҳа приставида мирза, сув назоратчиси ва бошқа муассасаларда ишлагани, рус-тузем мактабида ўқигани, аммо уни тугата олмагани, 1919 йил февралидан ноябрга қадар партия сафида бўлиб, кейин ундан чиқиб кетгани, оиласи таркибида: хотини Ёрқиной (35 ёшда), қизлари Масъуда, Манзура, ўғиллари Рашид (12 ёшда), Рафиқ, Топиқ (4 ёшда) борлиги кўрсатилган. Ўша кунгача Войлошников уни тергов қилган. С.Холботиров терговчининг саволларига қатъий ва кескин жавоб бериб, ўзининг, бир қанча танишларининг, андижонлик зиёлиларнинг «Миллий иттиҳод» ташкилотига ҳеч қандай алоқаси йўқлигини айтган.

31 октябрь кун терговчи Чалий С.Холботировни яна сўроқ қилган:

«Савол: Терговга маълумки, сизнинг номзодингиз Андижон шаҳар думасига «Шўрои ислом» ташкилоти томонидан кўрсатилган. Шунинг тасдиқлайсизми?

Жавоб: Мен қайси ташкилотдан шаҳар думаси аъзолигига кўрсатилганлигимни билмайман, «Шўрои ислом» ташкилотидан кўрсатилганимни тасдиқлай олмайман.

Савол: Сиз «Шўрои ислом» ташкилотига мансуб эканингизни тан олмаётибсиз, бу бекор. Тергов сизнинг «Шўрои ислом» ташкилотига аъзо бўлганингиз ва шу ташкилотдан Андижон шаҳар думасига сайланиш учун номзод қилиб кўрсатилганингиз ҳақидаги материалларга эга. Тергов сиздан тўғри кўрсатма беришингизни талаб қилади.

Жавоб: Мен терговда мутлақо самимий, тўғри кўрсатма бердим, «Шўрои ислом» ташкилотига аъзо бўлган эмасман. Шунинг биланки, рус тилини яхши билганман, мусулмонча ҳам саводим бор, ўша замонда мендек рус тилини билганлар қадрли, зарур кишилар ҳисобланган, шу боис менинг номзодим шаҳар думасига «Шўрои ислом» ташкилотидан кўрсатилган бўлиши мумкин. Аммо такрор айтаманки, «Шўрои ислом» ташкилотига аъзо бўлган эмасман ва бу ташкилот таркибига кирмаганман.

Савол: Номларини келтирган шахсларнинг аксилинқилобий фаолияти тўғрисида сизга нималар маълум?

Жавоб: Номлари қайд этилган шахсларнинг аксилинқилобий фаолияти ҳақида менга ҳеч нарса маълум эмас. Аммо мен «Миллий иттиҳод» ташкилоти совет ҳокимияти билан фаолроқ курашиши учун масъул лавозимларга ўз кишиларини қўйишга ҳаракат қилганини билмаман. Тахминан 1920 – 1921 йилларда милиция бошлиғи, «Миллий иттиҳод» ташкилотининг аъзоси Абдурахим Йўлдошев 50 та милтиқни босмачиларга бериб юборган. Милиция бошлиғи бўлган Латифмахсим Қозиев ҳам «Миллий иттиҳод» аъзоси бўлган.

С.Холботиров иши юзасидан Ҳасан Ниёзов, Абдулхай Аюбов, Юнус Шайхов, Вали Мақсудов кўрсатма беришга мажбур қилинади. Бу

махбустар С.Холботиров Андижондаги «Шўро ислом»га, «Миллий иттиҳод»га аъзо бўлган деб кўрсатма берсалар-да, аммо бу ҳолатни исботловчи манбаларни келтира олмаганлар. Тергов жараёнида маҳбус гувоҳликка ўтганлар билан юзлаштирилган.

ЎзССР НКВДси Андижон сектори 3-бўлими бошлиғи, давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Берг С.Холботиров ва бошқа 27 маҳбус ҳақида айблов хулосасини тайёрлаб, республика НКВДси ҳузуридаги «Учлик»ка тақдим этган. Унда С.Холботировга шундай айб қўйилган: «Холботиров Султонмасъуд, 1888 йили Андижон шаҳрида, Андижон шаҳри катта оқсоқоли (полицияси), йирик помешчик, 500 таноб ери бор оилада туғилган, ўзи хизматчи, инқилобий ташкилот аъзоси, Андижон шаҳар думасига сайланган, 1920 йили Турккомиссия томонидан қамалган...

а) «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотининг фаол аъзоси, бу ташкилотнинг топшириғига мувофиқ аксилинқилобчи сифатида фош этилган укаси Шоҳруҳ Холботиров орқали босмачилар билан алоқа қилган, уларни қурол билан таъминлаган, халқ душманлари Файзулла Хўжаев ва Абдуллажон Каримов билан алоқаси бўлган;

б) пахтачилик саноатида ишлаб, ёмон ниятда ўзбек ишчилари билан европалик ишчилар ўртасида миллий адоват қўзғаган, ноҳақдан ишчиларни бўшатиш асосида уларнинг норозиликларини келтириб чиқарган;

в) 1935 йили заёмга ёзилишга қарши тарғибот олиб борган;

г) 1936 йили совет ҳокимиятидан норозиликларини билдирган, «Совет ҳокимияти учун қанчалик ишлама, барибир ёмон одам бўлиб қоласан», – деб айтган.

У ЎзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси, 1-банди ва 67-моддаси билан айбланган».

Султонмасъуд Холботиров ЎзССР НКВДси ҳузуридаги «Учлик» томонидан 1937 йил 13 ноябрда 10 йил муддатга қamoқ жазосига ҳукм қилинган.

С.Холботиров бу айблов хулосаси билан ҳам, «Учлик»нинг ҳукми билан ҳам таништирилмай, Бурятия мўғул автоном республикасининг Улан-Удэ шаҳрига этап қилиб юборилган. Уни

«Учлик»нинг 1937 йил 17 ноябрдаги ҳукми билан шу жойдаги турмада таништирилган. Шунда маҳбус С.Холботиров ЎзССР ички ишлар халқ комиссарига ариза билан мурожаат этиб, унга нисбатан қонунга хилоф иш тутилганини асослайди. Лекин натижа бўлмайди. Энди у СССР ички ишлар халқ комиссарига ариза юборади. Унда шундай сўзлар ёзилган: «Мен 1937 йил 11 октябрда ЎзССР Андижон шаҳрида НКВДнинг Андижон оперсектори ва икки терговчиси томонидан ҳибсга олиндим. Бу икки терговчи шундай саволлар беришди:

Биринчиси – Войлошников:

1. Андижон шаҳрида қандай аксилинқилобий ташкилот фаолият юритган?

2. Укангиз Шоҳруҳ Холботиров билан қандай алоқага эгасиз?

3. Мавжуд аксилинқилобий ташкилотга дахлдормисиз?

Иккинчиси – Чалий:

1. Қайси ташкилот 1917 йили сизнинг номзодингизни шаҳар думасига кўрсатган?

Моҳиятан бу санаб ўтилган саволларга мен батафсил жавоблар берганман:

А. Терговчи Войлошниковга:

1. Газета материалидан менга маълум бўлишича, Андижон шаҳрида «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти бўлиб, унинг аъзолари Бурҳон Машрабий, Қоризода ва бошқалар бўлишган экан.

2. Самарқанд шаҳрида яшаётган укам Шоҳруҳ Холботиров билан ҳеч қандай алоқага эга эмасман. У билан 3 – 4 йилда Андижон шаҳрига таътилга келганида кўришиб турганман. 1936 йили менинг пахтачилик саноатидаги аъло хизматларим учун Марказқўм ва Халқ Комиссарлари Советининг қарори билан пул мукофоти берилиб, «Правда Востока» газетасида эълон қилингани муносабати билан ундан хат олганман. Хатда у мени табриклаган. Самарқандда ўқиётган қизимни кўргани келганимда укамнинг қамалганини унинг хотинидан эшитганман.

3. Халқ Комиссарлари Совети раиси Каримов билан менинг ҳеч қандай алоқам йўқ.

4. Мавжуд аксилинқилобий ташкилотга менинг ҳеч қандай дахлдорлигим йўқ.

Б. Иккинчи терговчи – Чалийга:

5. Қайси ташкилот менинг номзодимни шаҳар думасига кўрсатганини билмайман, чунки бу вақтда мен Учқўрғонда эдим. Агар менинг номзодимни «Шўрои ислом» ташкилоти кўрсатган бўлса, у ҳолда ўз аъзоси учун эмас, менинг русча маълумотга эғалигимни эътиборга олиб кўрсатган.

Менинг жавобларим қандай таҳрир қилинган ҳолда сўроқ баённомасига киритилганини билмайман. Бадиий таҳрир қилиш терговчилар, хусусан, Войлошников тасарруфидаги иш эди, у ўзи ёзган ва менга имзолатиб олган сўроқ баённомасини ўқиш учун бермаган. Бу ҳақда иккинчи терговчи Чалийга мурожаат қилдим, аммо у ҳеч қандай эътибор бермади. Терговчи Чалий 5 ноябрь куни кечаси соат 12 да менга «Қамалганлар учун анкета»ни имзо қўйиш учун берди. Уни аввалдан ўзи тўлғазиб қўйган экан. Кўплаб тузатишлар ва ёзувлар билан бузилган, нотўғри анкетани имзолашга мени мажбур қилишди».¹

Аризада у яна шуларни ёзганди: «Совет муассасаларидаги 20 йиллик хизматим тўғрисидаги ҳужжатлар (алоҳида шахсий ишда)ни қамоққа олиш пайтида терговчи Войлошников олиб қўйган. Айнан нима учун қамоққа олинганим ва турмада ўтирганимни тушунолмаيمان ва билмайман ҳам.

1. Агар ЎзССР НКВДси «Училиги» қарори билан расмийлаштирилиб, советларга қарши тарғибот олиб борганим учун ЎзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси, 1-банди билан 10 йил муддатга озодликдан маҳрум этилган эканман, бундай ишни мутлақо қилмаганман ва ҳеч қандай антисовет тарғибот олиб бормаганман, бу ҳақда терговчилар томонидан ҳеч қандай саволлар ҳам берилмаган, бу масалада менга ҳеч қандай айб қўйилмаган.

2. Агарда мен Андижон шаҳрида «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти мавжудлигини билган эканман, ахир бу бутун Ўзбекистон ССРга маълум, чунки бу ҳақда газеталарда шу ташкилот аъзоларининг ўзлари ёзишган-ку!

¹ С.Холботиров бу ўринда қанчалик ҳақ эканини билиш учун ўша анкета билан Улан-Удэдан йўллаган хатини солиштирдик, ёзув бир-биридан кескин фарқланади.

3 – 4. Агар ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети раиси Каримов ва ўз укам Шоҳруҳ Холботиров алоқа учун борган бўлса, мен улар билан ҳеч қандай алоқага эга эмасман.

5. Агар менинг «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотига мансублигим учун бўлса, у ҳолда менинг унга ҳеч қандай дахлим йўқ, у билан алоқам ҳам бўлмаган.

6. Агар 1917 йили шаҳар думасига сайланганим учун бўлса, у ҳолда мен рус тилини билган, масъулиятли киши сифатида сайланганман.

7. Агар отам уезд оқсоқоли бўлса, у ҳолда мен отам вафот қилганда 11 ёшдаги бола эдим, 40 йил ўтиб ёш бола отаси учун жавобгар бўлиши керакми?

8. Агар жабҳа пристави девонхонасида хизмат қилган бўлсам, у ҳолда бу 35 йил олдин юз берган эди ва девонхонада ишлашдан мақсадим рус тилини мукамалроқ билиш, ундан амалиётда фойдаланиш бўлган.

9. Агар партиясиз бўлиб, 20 йил совет муассасаларида хизмат қилган, масъул лавозимларда ишлаган бўлсам, у ҳолда бу ленинча-сталинча миллий сиёсатнинг кучи бўлган. Ўзбек ва рус тилларида маълумотли бўлишим ҳам шу сиёсатнинг маҳсули-ку.

Ўзимнинг ҳеч қандай айбим йўқлигини ҳис этиб, сиздан «Учлик» қарорининг қайта кўриб чиқилишига рухсат беришингизни ва мени социалистик жамиятга қайтаришингизни илтимос қиламан.

Мазкур масала бўйича бир қарорга келганингиз ҳақида хабар қилишингизни илтимос қиламан. Холботиров».

Афсуски, бу хат ҳам жавобсиз қолган. С.Холботиров НКВДнинг Амур лагерида вафот этган.

Андижон вилояти прокурори, адлия катта маслаҳатчиси Аҳадов 1957 йилнинг ноябрида Андижон вилояти суди ҳайъатига ЎзССР Ички ишлар халқ комиссарлиги «Училиги»нинг 1937 йил 13 ноябрдаги Султонмасъуд Холботиров устидан чиқарган ҳукми бўйича протест йўллайди. Вилоят суди ҳайъати 1957 йил 20 ноябрда протестни кўриб чиқиб, ЎзССР Ички ишлар халқ комиссарлиги «Училиги»нинг 1937 йил 13 ноябрдаги Султонмасъуд Холботиров устидан чиқарган ҳукмини айблов исботланмагани

учун бекор қилади. Кўплар қатори Султонмаъсуд Холботировнинг номи истиқлол туфайли, мана, энди тўла-тўқис оқланди.

Шоҳрух Холботиров

Шоҳрух Холботиров

Туркистон fronti қўшинлари қўмондони С.А.Пугачёв 1924 йилнинг январиди Бутунтуркистон советларининг XII съездида 34 ёшли большевик Шоҳрух Холботировни СССР Бутуниттифоқ Ижроия Қўмитаси номидан босмачиликка қарши курашдаги хизматлари учун Қизил байроқ ордени билан тақдирлаганда, бутун зал гулдурас қарсақлар билан олқишлаган эди. Фуқаролар уруши йилларида намоён этган матонати, қуроли жангларида кўрсатган жасорати учун 15 мингдан зиёд жангчилар, командирлар, сиёсий ходимлар, партия, совет ташкилотлари ходимлари орасидан бундай юксак мукофотга сазовор бўлиш Ш.Холботировни беҳад қувонтирганди.

Туркистон Республикаси Советлари XII съезди вакилларининг олқишига сазовор бўлган бу инсоннинг фожиали тақдири ҳеч бир юртдошимизни бефарқ қолдирмас керак. Унинг босиб ўтган йўлидан айрим лавҳалар келтирамиз.

Избоскан райони инқилобий қўмитаси раиси Шоҳрух Холботиров Фарғона областида босмачиликка қарши курашиш бўйича фавқулодда комиссия раиси Қайғусиз Отабоевга тақдим этган баённомасида шундай ёзган: «Юзта милтиқ олиб, милицияни қуроллантириб, ижроия қўмита босмачиликка қарши курашни бошлаб юборди. Биз уларнинг отларини, қуроллари қўлга олдик, босмачи тўдалар чекинишга мажбур бўлди. Усти-боши юпун бўлган милиционерлар отга эга эмасдилар, очликдан азобланмоқдалар. Аҳвол жуда ҳам оғир, бироқ босмачилар томонга қочиб ўтишдек бирон-бир воқеа юз бермади. Ишчи-деҳқон ҳокимиятини ҳимоя қила туриб қизил милиция бошлиғи ҳалок бўлди».

Район инқилобий қўмитаси раиси Шоҳрух Холботиров бир вақтнинг ўзида милиция бошлиғи лавозимини ҳам бажараётган эди, жанговар операция кунларида эса биринчи отлиқ эскадронга қўмондонлик қиларди. Сотиболди Қози, Тўра қўрбоши, Қозоқ қўрбоши ва бошқалар қўмондонлигидаги босмачилар гуруҳларининг тугатилиши унинг номи билан боғлиқ эди.

Андижон уезд-шаҳар инқилобий қўмитаси раиси Раҳимжон Раҳимбобоевнинг Тошкентга йўллаган телеграммасида шундай ёзилган: «1922 йил 4 июнда Ҳаққулобод инқилобий қўмитасига тўрт қўрбоши жами 160 нафар йигити билан таслим бўлди».

Отлиқ эскадрон командири бўлган Шоҳрух Холботиров Учқўрғон ва Тўда қишлоқларида гарнизонлар ташкил этди, милиция учун қуроллар олди. Милиция отрядларига маҳаллий аҳолидан 750 киши ёзилди. Ш.Холботиров раҳбарлигидаги отряд томонидан икки мингга яқин босмачилар йўқ қилинди, 500 та қурол ва кўплаб отлар қўлга киритилди. Ш.Холботировнинг хизматлари Туркистон ҳукумати томонидан бир неча бор эътироф этилган, у қимматбаҳо совғалар билан тақдирланган.

Шоҳрух 1890 йили Андижон шаҳрида таваллуд топган. Унинг отаси Холботир Рўздорбиев шаҳарликлар орасида катта обрўга эга эди. Шоҳрух катта бувиси тарбиясида бўлган, аввал мусулмон мактабида, кейинчалик рус-тузем мактабида таҳсил олган. Унинг тарих ўқитувчиси Иван Алексеевич Чесноков кейинчалик большевиклар сафида Андижонда совет ҳокимиятини ўрнатиш учун курашган.

Шоҳрухнинг меҳнат фаолияти 1911 йили Қўқонқишлоқ қозиси девонида бошланган. Октябрь тўнтаришидан сўнг Шоҳрух Балиқчи волостида совет ҳокимиятини ўрнатганлардан бири бўлган, уни советга аъзо қилиб сайлаганлар. Андижон уезд-шаҳар партия конференцияси 1920 йил 7 февралда уни компартия сафига қабул қилган.

Ш.Холботиров Жалолобод район инқилобий қўмитаси раисининг ўринбосари лавозимида кўтарилган. Ўзбек қишлоқларида, қирғиз овулларида, рус посёлкаларида совет ҳокимиятини ўрнатиш йўлида катта ишларни амалга ошир-

ган, совет қурилишига аҳолининг камбағал қатламларини жалб этган.

1920 йил 26 майда Туркистон fronti қўмондони М.В.Фрунзе Жалолободга келади. Шохруҳ Холботировнинг у билан учрашиши ва бирга бўлиши унинг бундан кейинги тақдирига катта туртки бўлди. Тез орада у Фарғона области инқилобий қўмитасида қизғин фаолият кўрсата бошлади. Унга Фарғона вилояти бўйича вайрон бўлган хўжаликларни тиклаш комиссияси раисининг ўринбосари лавозими берилди. У ўзининг бутун ташкилотчилик фаолиятини босмачиликдан зарар кўрган аҳолига ёрдам кўрсатишга сафарбар этди.

1921 йил бошларидан бутун Фарғона водийсида давлат бошқарувининг фавқулодда органлари сифатида тайинланган инқилобий қўмиталар ўрнига сайлов йўли билан ишчи-деҳқон советларини ташкил этиш жараёни бошланди. Бу жараёнга Ҳаққулобод районида бевосита Ш.Холботиров раҳбарлик қилган. Ўша вақтда районнинг аҳволи ниҳоятда оғир бўлган. Бу ҳақда унинг ўзи шундай ёзган: «... Октябрь инқилобидан кейин Фарғонада босмачилик юзага келган паллада бу районда совет ҳокимиятини ўрнатиш мумкин бўлмаган. Мадаминбек даврида бу ерда оқ гвардиячиларнинг штаби жойлашган. Район аҳолиси фақат солиқ тўлаш билан машғул бўлган, босмачилар фойдасига озиқ-овқат топширишга мажбур бўлишган.

Ҳатто ижроия қўмиталар ташкил топганидан кейин ҳам аҳвол ўзгармаган, ҳамма босмачилар билан курашиш учун милиция отрядлари ташкил этиш, мактаблар очиш, аҳолини совет органларига жалб этиш жараёни юз берган. Аммо бу жараёнга босмачи отрядларининг ғазаби халақит берган».

1922 йил 25 октябрда Андижон уезди советларининг съездида Холботиров уезд-шаҳар ижроия қўмитасининг аъзоси ва Фарғона области советлари съездига вакил этиб сайланган. Тез орада у Қўқон шаҳрида область инқилобий қўмитасида ишлаш учун сафарбар қилинди, 1923 йилнинг май – сентябрида очларга ёрдам кўрсатиш бўйича Андижон уезд-шаҳар комиссиясининг раиси этиб тайинланди.

Унинг фаолияти тинч социалистик қурилиш даврида кенг қулоч ёзди. Андижон уездида суғориш ишлари ривожланишига жуда катта ҳисса қўшди. Тез орада партия уни Ўзбекистон ССР Ер-сув ишлари халқ комиссарлигига ишга сафарбар қилди. Натижада у Иномжон Хидиралиев, Шомансур Алихўжаев, А.Немцович, В.Трухан каби қобилиятли арбоблар билан ишлаш имконига эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар халқ комиссарлиги Марказий маъмурий бошқармасининг 1925 йил 11 мартдаги буйруғи билан шу бошқарманинг бўлимларидан бирига Ш.Холботиров раҳбар этиб тайинланди.¹

ЎЗССР НКВДнинг 1925 йил 3 майдаги 68-сонли буйруғи 3-бандига асосан Шохруҳ Холботиров Марказий баҳолаш комиссиясининг доимий вакили бўлиб туриши учун Маъмурий бўлим бошлиғи этиб тайинланди.²

Кейинроқ ЎЗССР Ер-сув хўжалиги вазирлигида маъмурий-молиявий бошқарма бошлиғи бўлган Ш.Холботиров бир вақтнинг ўзида республика сув хўжалиги бошлиғининг ўринбосари ҳам эди. Тарихдан маълумки, Қозоғистон ССРнинг айрим раҳбарлари 1929 йили «Тошкент шаҳри Қозоғистоннинг пойтахти бўлиши керак, азал-азалдан қозоқлар Тошкент шаҳри ва унинг атрофида яшаганлар, ҳатто Ўзбекистоннинг айрим раҳбарлари қозоқ миллатига мансуб бўлган» деган иддаоларни илгари суришган. Бундан бохабар бўлган Ўзбекистоннинг ўша вақтдаги раҳбарлари Москванинг розилигини олиб, шошилиш тарзда Тошкент шаҳрини Ўзбекистоннинг пойтахти деб эълон қилишга эришдилар. Ўзбекистон пойтахти Самарқанддан Тошкентга кўчиши муносабати билан 1930 йилдан Шохруҳ Холботиров Самарқанд шаҳрида қолиб, Зарафшон водийси сув хўжалиги раҳбари сифатида фаолият кўрсата бошлади.

1936 йил январидан Андижон округи Ленин (ҳозирги Асака) районида Ўзбекистоннинг илғор районлари ва хўжаликлари стахановчи-пахтакорлари вакилларининг слёти ўтказил-

¹ Ўзбекистон Ички ишлар вазирлиги архиви, 43-фонд, 1-руйхат, 4-иш, 122-варақ.

² Ўша архив, 40-варақ.

ган. Шоҳруҳ Холботиров Самарқанддан она шаҳри – Андижонга делегат сифатида ташриф буюрган. Бу слётда Ўзбекистон Компартияси Марказий Қўмитасининг биринчи котиби Акмал Икромов катта нутқ сўзлаган. Республика раҳбари ирригация тизимида яхши ижобий ишлар амалга оширилаётганлигини, бунда андижонликларнинг ҳиссаси катталигини таъкидлаб, жумладан, Шоҳруҳ Холботиров номини айтганида, бутун анжуман аҳли қувончга тўлган эди. Акмал Икромов Ўзбекистонда ирригация тизимини ривожлантиришда Шоҳруҳ Холботировнинг хизматларини алоҳида таъкидлаган.

1937 – 1938 йиллардаги «Катта террор» бошқа республикалар қатори Ўзбекистонни ҳам ўз гирдобига тортди. Бу сиёсий қатағон республика аҳолисининг деярли барча қатламларини қамраб олди. Ундан, айниқса, миллий раҳбар ходимлар қаттиқ жабр тортдилар, уларнинг анча катта қисми 8 йил, 10 йил муддатга қамоқ жазосига, ҳатто отувга ҳукм этилди. 1937 йили Шоҳруҳ Холботиров ҳам қатағон қурбони бўлди. 1930 йилдан 1937 йилгача Зарафшон водийси сув хўжалигида у билан ёнма-ён хизмат қилган Х.С.Ўрмонов шундай хотирлаган: «Эсимда, Тошкентдан Самарқандга, бизнинг бошқармамизга қандайдир «қўпоровчилик», «душманлик» мақсади билан келган комиссия Холботиров бошчилигидаги инженер-техник ходимларни тергов қила бошлаган. Кекса ходим сифатида менга архив ва канцеляриядан Холботировнинг «халқ душманлари» бошлиқлари билан алоқаси борлигини очишни топширганлар». Узоқ вақт қоғозларни текширдим, улардан бири Файзулла Хўжаев имзоси билан бошқарма бошлиғи Холботиров номига ёзилган хатни топиб олдим. Бу штамп босилган хатда ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети раиси Файзулла Хўжаев томонидан ўзбек тилида арабча имло билан шундай ёзилганди: «Ўртоқ Холботиров. Бухорода сув таъминоти ёмонлиги туфайли пахта қуриб кетиши мумкин. Сизга Бухоро учун сув харажатларини кўпайтиришни топшираман. Файзулла Хўжаев».

«Ўша даврда, – ёзади Х.С.Ўрмонов, – Зарафшон дарёсидаги Равот-Хўжа тўғонидан бошла-

надиган катта канал қурилиши олиб борилаётган эди. Қурилиш учун зарур бўлган аммонал – портловчи моддалар Тошкентдан олиб келиниши керак бўлган, Зарафшон темир йўлидан Иштихондаги қурилишда аммонални юклаб, қурилиш жойига яқинроқ манзилга олиб келиниши керак эди. Бу ҳолатни комиссия шундай шарҳлаган: темир йўл кўприги билан аммонал туширилган жой оралиғи яқин бўлганлигидан шу жойни портлатиб юбориш кўзланган деган хулосага келинган».

Зарафшон водийси ирригация иншоотини реконструкция қилиш учун кўп меҳнат ва ақл сафарбар этган инсонга нисбатан бўлмаган айбни қўйиш орқали уни қатағон қилиш учун ўта ноинсоний усул қўлланилганлиги очиқ-ойдиндир.

1936 йил 19 сентябрда Ўзбекистон ССР Ер-сув ишлари халқ комиссарлиги 566-сонли буйруғи билан Зарафшон водийси сув хўжалиги бошлиғи Ш.Холботиров «аксилинқилобий унсурлар билан алоқада бўлгани учун» деган баҳона билан ўз лавозимидан олиб ташланди. Иттифоқ ер-сув хўжалиги халқ комиссарининг ўринбосари Зелкина томонидан Черновдан 1935 йил 15 декабрда чиқарилган Ш.Холботировни енгил автомашина билан мукофотлаш тўғрисидаги 2864-сонли буйруқни бекор қилиш сўралган.¹

1937 йил 10 январь куни Тошкентда Давлат хавфсизлиги лейтенанти, 3-бўлим оператив вакили Резяпов томонидан Шоҳруҳ Холботиров тўғрисида айблов қарори имзоланган. Бу қарор билан Ўзбекистон Ички ишлар халқ комиссарлиги Давлат хавфсизлик бошқармаси 3-бўлими бошлиғи Викторов танишиб, уни тасдиқлаган. Қарор Ўзбекистон ССР Ички ишлар халқ комиссари Загвоздин томонидан ҳам тасдиқланган. Қарорда Ш.Холботиров Ўзбекистон Компартияси сафидан ўчирилгани, Зарафшон водийси сув хўжалиги собиқ бошлиғи, советларга қарши кайфиятда бўлганлиги, террорчилик кайфиятидаги унсурлар билан алоқада бўлганлиги, ЎзКомпартия раҳбарияти томонидан 1 йил давомида фош этилмаганлиги кўрсатиб ўтилган. Зарафшон водийси сув хўжалиги раҳбари бўл-

¹ Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлиги хизмати архиви (ЎЗРДХХА), П-23711, 49-варақ.

гани ҳолда бошқарув аппаратини ижтимоий ёт унсурлар билан тўлдириб юборгани, бундайлар билан улфатчилик қилгани, ишга нисбатан жиноий совуққон муносабатда бўлганлиги туфайли Зарафшон водийси сув хўжалиги ишига қатор йирик зарбалар берилгани ва уларда ўзининг иштирок этгани, 360 куб думалоқ ёғоч, 126 куб тахта, 2,5 тонна темир ва 54 тонна цемент беҳуда сарфлангани қайд этилган.

1937 йил 27 февралда Давлат хавфсизлиги 3-бўлими тезкор бошқармаси томонидан Самарқанд шаҳрида давлат хавфсизлиги лейтенанти Резяпов Шохруҳ Холботировни айблаш бўйича тергов материалларини кўриб, ЎзССР Жиноят кодексининг 63 – 68-моддалари бўйича айблаб, миллатчи, аксилинқилобчилар билан алоқада бўлганлигидан келиб чиқиб қарор қабул қилади. Унга кўра Шохруҳ Холботиров яшаб келган Самарқанд шаҳридаги Некрасов кўчаси, 4-уйда тинтув ўтказилади, аксилинқилобий адабиётлар борлиги аниқланади ва бу адабиётлар кейинчалик мусодара этилади.

Қўлимизда 3-бўлим оператив вакили, Давлат хавфсизлиги лейтенанти Резяповнинг 1937 йил 14 июнда Тошкент шаҳрида ЎзССР НКВД-си Давлат хавфсизлиги бошқармаси 4-бўлим оператив вакили томонидан қабул қилинган 601-сонли тергов иши. Зарафшон водийси сув хўжалиги раҳбари Шохруҳ Холботиров Ўзбекистон ер ишлари халқ комиссари (ЕИХК) ирригация бўлими бошлиғи Раҳмонов, бош инженер Иванов, Сурхондарё тизими бошқаруви бошлиғи Қурбонов (1936 йили аксилинқилобий фаолияти учун 10 йил қамоқ жазосига ҳукм этилган) билан доимий равишда аксилинқилобий мавзуда суҳбатлар олиб борган, оқибатда Зарафшон водийси сув хўжалигига зарар келтирган. Бунинг устига, ходимлар штат бирликларини совет ҳокимиятига қарши душманлик кайфиятидаги ижтимоий бегона шахслар (собиқ дворян Данилов, собиқ оқгвардиячи Ждановский, собиқ савдогар Петри, собиқ оқгвардиячи Писаревский, собиқ дворян, собиқ босмачи Спечев, амир амалдори Богадуров) билан тўлдириб, улар орқали Зарафшон водийси сув хўжалигини зараркунандалик билан издан чиқаришни амалга оширган.

Холботиров Раҳмонов, Иванов, Говорков, Данилов, Петри ва бошқалар билан биргаликда тузилмани орқага судраш, профилактик таъмирлашни барбод қилиш, маблағни иккинчи даражали ишларга сарфлаш, қурилишни қимматлаштиришга бошчилик қилган. Тўғридан-тўғри механизациялашни саботаж қилиш, пул ва материалдан иборат мулкни ўғирлаш ва жиноятчиларни бевосита яшириш билан машғул бўлган. Шундай қилиб, Холботировнинг Зарафшон водийси сув хўжалиги ишига зимдан тўсқинлик қилиши 20 банддан иборат ҳолатда кўрсатилган. Улардан айримларини келтириш билан кифояланамиз.

Зарафшон сув хўжалиги бошлиғи сифатида 8 йил давомида юқори Зарафшон тугуни Нарпай тизими ва бошқалар бўйича душманлик кўрсатмалари берган.

Сўнгги 6 йил ичида энг масъул иншоотлардан Нарпай, Казан, Булунғур, Пойарик, Дарғом, Анғар каналларида ҳеч қандай таъмирлаш ишлари олиб борилмаган. Фақат Нарпай каналини таъмирлаш учун жорий йилда 500 минг рублдан ортиқ маблағ керак бўлган. Чигон ташламаси қурилиши билан умуман қизиқилмаган.

Қатор йиллар давомида Сулакчи, Маҳмуд Амин, Шаҳоб, Қўшқўрғон, Ғалла Ҳасан, Носиробод, Конимех Навкар, Арабсарой, Аҳмаджон, Дулкул, Отабой-Исабой, Кемадуз, Бободуги, Узлешкент, Жонборда, Зармитан, Хожабурун, Хожа ва бошқа каналлардаги усталар томонидан камомадлар, ўғриликлар, ёлғон, ноўрин сарфлашлар содир этилган.

Зарафшон бўйича сувдан фойдаланиш режаси зараркунандалик билан тан олинмаган, пахта майдонларини суғориш онгли равишда саботаж қилинган.

Гидротехник иншоотларни таъмирлашда қурилиш материаллари билан таъминлаш ишига эътибор берилмаган.

Холботиров қатор йиллар давомида зараркунандалик фаолияти билан шуғулланган, собиқ босмачилар ва миллатчи, аксилинқилобчи ташкилотлар аъзолари билан жиноий алоқада бўлган, ўзининг фош этилишидан қўрқиб Раҳмонов билан Зарафшон водийси сув хўжалиги аппаратидаги инженер-техник ходимларни

ишдан бўшатиш йўли билан ўзининг зарарку-
нандалик фаолиятини яширган.

Фуқаро Шохруҳ Холботировни юқоридаги
хатти-ҳаракатлари, «жиноий ишлари» учун
Ўзбекистон ССР Жиноят кодексининг 63- ва
67-моддалари бўйича айблов эълон қилишга
қарор қилинган, унда бу қарорнинг нусхаси
махсус ишлар бўйича прокурорга жўнатилиши
кўрсатилган.

Тергов узоқ давом этган. Тергов ишида 1937
йил 5, 22, 25, 29 март, 5, 22, 25, 29 апрель, 8, 27
май ва июнь, июль ойларидаги сўроқ баённо-
малари сақланиб қолган, уларда Ш.Холботиров
ўзига қўйилган айбларни тан олмагани қайд
этилган.

Республика Олий суди махсус комиссияси
Ш.Холботиров, Л.К.Петри, П.И.Ждановский,
Н.Ф.Герасимов, К.П.Лобадовский ва В.Р.Писа-
ревскийни мол-мулкни мусодара қилиб, олий
жазо – отувга, Мўмин Раҳмоновни 20 йил қа-
моқ жазосига, М.В.Геворков, Ю.М.Даниловни 15
йил қамоқ жазосига, А.И.Иванов, К.А.Ежигов,
В.Н.Маслевични 10 йил қамоқ жазосига, қол-
ганларини 3 йил, 2 йил қамоқ жазосига ҳукм
қилган.

Прокурорнинг протестига кўра СССР Олий
суди 1938 йил 31 январда отувга ҳукм этилган-
лардан 5 нафарига белгиланган ўлим жазосини
10 йилдан 15 йилгача қамоқ жазосига алмаш-
тиришга қарор қилади. Шохруҳ Холботировга
белгиланган жазо чораси ҳам СССР Олий суди-
нинг 1938 йил 6 апрелдаги қарори асосида 20
йиллик қамоқ жазосига алмаштирилади. Суд
пленими томонидан Холботиров иши бўйича
чиқарилган ҳукмнинг қонунийлиги кўриб чи-
қилмаган.

Унинг сўнгги хати сақланиб қолган. Хат Ан-
дижондаги рафиқаси Шаҳрихон аяга, қизлари
Ойимчаҳон ва Жўрахон опалар номига ёзилган
эди. Шаҳрихон ая 1982 йили, Ойимчаҳон опа
1991 йили оламдан ўтади. Бу хат Жўрахон опа-
да сақланиб қолган. У қуйидагича эди: «Биз 60
нафар ўзбекларни бугун Рибинск шаҳрининг
четида жойлашган «Волгастрой» бошқармаси-
га олиб келишди. Волга дарёси бўйидаги Углич
қишлоғидан 100 чақиримча нарида яшамоқ-
дамиз. Посилкани, нон ва новвотни олдим,

Шохруҳ Холботиров
Рибинск меҳнат тузатув
лагерида. 1938 йил

Ойимчаҳон
Холботирова
(1921 – 1991)

янги посилка, хатларни янги манзилимизга
жўнатишар. Энди ҳамма нарсани шу манзилга
юборинглар. Соғлиғим бир оз яхшиланмоқда,
бироқ пул йўқлигидан жуда ҳам қийналмоқда-
ман... Шохруҳмирзо. 1938 йил 16 август».¹

Орадан 20 йил ўтиб, 1958 йил 25 февралда
СССР Бош прокуратурасидан Андижон шаҳ-

Жўрахон Холботирова
(1931 – 2001)

ри Школьная кўчаси
9-уйда яшовчи фуқаро
Холботирова Ойимча-
хонга (нусхаси Ўзбекис-
тон ССР прокурорининг
ўринбосари П.А.Копей-
кога) қуйидаги мазмун-
да хат йўлланган: «СССР
бош прокурорининг
протестига асосан СССР
Олий судининг 1958 йил
21 февралдаги қарори

билан сизнинг отангиз – 1890 йилда туғилган
Шохруҳ Холботировнинг ишида жиноят тарки-
би йўқлиги сабабли иш тўхтатилган. Сиз СССР
Олий судидан иш тўхтатилганлиги ҳақидаги
маълумотни олишингиз мумкин».²

Ҳозирда Андижон шаҳридаги кўчалардан
бири Шохруҳ Холботиров номи билан атала-
ди.

¹ Шамсутдинов Р. Истиқлол йўлида шаҳид кетганлар... – Б.207 – 220.

² Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлиги хизмати архиви
(ЎЗРДХХА), П-23711, 11-варақ.

Султонмахмуд Холботилов

(1890 – 1938)

Султонмахмуд
Холботилов ва Эргаш
Зунунов

Рўздорбий Холботиловнинг тўртинчи ўғли Султонмахмудни Андижон шаҳри, Кенгаш маҳалла, 9-уйдан 1937 йил 2 октябрь куни НКВД Андижон сектори 3- бўлими ходимлари ҳибсга олиб, шаҳардаги Латазаводдаги турмага тикишади. Унга маҳбус анкетаси берилиб, тўлдирилади: У 1890 йили

туғилган, рус-тузем мактабида таҳсил кўрган, маълумоти қўйи, 1918 йилдан 1934 йилгача партиядан бўлган, партия тозаловида Марҳамат туман халқ маорифида ишларни издан чиқаргани, аппаратни ёт унсурлар билан тўлдиргани, берилган кредитдан фойдаланмагани учун партиядан ўчирилган, касби савдогар, ҳибсга олинган пайтда Норин тумани Шўрариқ қишлоқ матлуботида магазин мудир бўлиб ишлаган. Оиласида аҳли аёли Аропатхон 25 ёшда, ўғли Насибхон 17 ёшда, қизлари Насимахон 9 ёшда, Наимахон 5 ёшда, Шириной 1 ёшда эди. 1918—1919 йилларда қизил гвардияда хизмат қилган.

Ўша кунгидея терговчи Войлошников уни сўроқ қилади. Тергов баённомаси қуйидагича:

«Савол: Ижтимоий келиб чиқишингизни аниқлаб беринг, отангиз нима иш билан машғул бўлган ва сиз қандай хўжаликка эгасиз?

Жавоб: Менинг отам Андижон Эски шаҳарида бош оқсоқол бўлган, 1899 йили вафот этган, унинг ўлимидан сўнг хўжалик қолган эмас, чунки ер ва бошқа мулк қолган эмас, ўзимнинг ҳам «инқилоб»гача ва ундан сўнг ҳам ҳеч қандай хусусий мулким бўлмаган, ёлланиб меҳнат қилганман.

Савол: ВКП(б) аъзолигидан нима учун чиқарилганингизни айтиб беринг?

Жавоб: Мен 1934 йили партия тозалови ўтказилган вақтда Марҳамат туманида халқ маорифи бўлими мудир бўлиб ишлаётган

эдим. Тозалов туманда халқ маорифини издан чиқарганликда, ижтимоий ёт унсурларни маориф бўлими аппаратида жойлаштиришда, маориф бўлимига ажратилган 200 минг сўм маблағни ўзлаштирмаганликда айбланиб, партиядан ўчирилдим. Мен Ўзбекистон Компартияси Марказқўми қошидаги комиссияга апелляция билан мурожаат этдим, лекин тикланмадим.

Савол: Андижон шаҳрида қандайдир аксилинқилобий, миллатчи ташкилот мавжудлиги ҳақида хабарингиз борми?

Жавоб: Бундай ташкилот 1926—1927 йиллари Андижонда борлигидан хабарим йўқ эди. Бу ҳақда газетадан билдим. Газетанинг ёзишича, Андижонда Исоқ қори Каримов, Салоҳ Сайфиев, Сайфи Баҳромов, Бурхон Машрабий, Мулла Дадажон Муҳаммаджонов, Ҳасанхон Ниёзов, Абдумуталлиб Қорамандиевлардан иборат аксилинқилобий ташкилот фаолиятини билдим.

Савол: Сиз номларини келтирган шахслардан қайси бирлари билан шахсан танишсиз?

Жавоб: Мен томонимдан санаб ўтилган шахслар, яъни Каримов Исоқ қори, Сайфиев Салоҳ, Баҳромов Сайфи, Бурхон Машрабий, Мулла Дадажон Маҳаммаджонов (ҳозир Фарғона шаҳрида кечки пединститутда ишлайди ва халқ душмани Икромовнинг укаси билан бирга яшайди), Ниёзов Ҳасанхон ва Қорамандиев Абдумуталлибларнинг барчасини мен тахминан 1918 йилдан бери биламан ва улар билан сўнгги вақтгача тез-тез Андижонда кўча, чойхона ва совет муассасаларида учрашиб турман, уларнинг уйларида бўлмаганман, улар ҳам менинг уйимда бўлишмаган. Уларнинг аксилинқилобий фаолияти ҳақида ҳеч нарса билмайман.

Савол: Раҳимов Расулжонни биласизми?

Жавоб: Раҳимов Расулжон менинг синглимининг қизига уйлانган, бироқ мен у билан фақат 1937 йил бошларидагина танишганман».

19 октябрда С. Холботилов қўшимча тергов қилинади:

«Савол: Марҳамат туманидаги фаоллар билан сиз аксилинқилобий тарғибот олиб борганингиз ва улар ҳақида маълумот беринг.

Жавоб: Соли Бўтаёровни 1932 йилдан биламан. У Ўқчи қишлоқ советининг раиси бўлиб ишлаган, мен у билан Ўқчи қишлоғида учрашганман. Қурбонов Мирзақодирни 1931 йилдан биламан, у туман соғлиқни сақлаш бўлими мудири, Муҳамедов Алини 1932 йилдан биламан, у туман ижроқўми раиси. МТС директори Али Охуновни 1932 йилдан танийман, у қўшним бўлади, у айна вақтда туман ижроқўми раиси ўринбосаридир...

Савол: Сиз бу шахслар билан уйингизда учрашиб тургансиз, бу учрашувларни батафсил айтиб беринг.

Жавоб: Бу шахслар билан мен уйимда учрашмаганман, тўғри, уларнинг ҳар бири билан алоҳида учрашган бўлишим мумкин. Лекин улар билан кенгаш ва тўпланишларда бўлган эмасман».

Маҳбустлар гувоҳликка ўтказилиб, сўроқ қилинади. 3 октябрь куни Исоқ қори Каримов сўроқда Султонмахмуд зарарига эмас, фойдасига кўрсатма беради.

Ҳасанхон Ниёзовнинг 1937 йил 31 октябрдаги кўрсатмасидан: «Султонмахмуд Холботировни мен тахминан 25 йилдан бери биламан. Мен 1921 ёки 1922 йили вафот қилган Олимжон ҳожи Юсуповдан Султонмахмуд Холботиров «Миллий иттиҳод» ташкилотидан эканини эшитганман. Мен билан бўлган шу мавзудаги суҳбатда Олимжон ҳожи Юсупов Султонмахмуд Холботиров «Ўзимизнинг одамимиз» деб айтган. «Ўзимизнинг одамимиз»нинг маъноси нималигини Олимжон ҳожи Юсупов айтмади, мен ундан сўрамадим.

1935 йили мен Марҳамат туманига келиб, Холботировнинг уйида уч кун яшадим. Бу вақтда Султонмахмуд мен билан бўлган суҳбатда ўз ҳаётидан сўз очиб, ўзининг кўп ишлаётганидан нолийди. Масалан, у шундай деган: «Мана, мен суткасига 22 соат ишляпман, фақат 2 соатгина дам оляпман, аммо мен халқ маорифи бўлими мудири сифатидаги хизматимдан ташқари бошқа ишлар билан ҳам машғулман. «Бошқа ишлар» ибораси нимадан иборатлигини мен тушунмадим ва у менга айтмади. Бу мавзу бўйича суҳбат давомида Холботиров ҳаёт ёмонлашиб кетгани, яшаш жуда оғир бўлиб кетганини

гапирди-ю, аммо бу қийинчилик аниқ нимадан иборатлигини айтмади.

1935 йилдан кейин ҳам мен Холботиров билан бир неча бир учрашдим, аммо у ҳеч қачон ўзининг миллатчилиқ ёки аксилинқилобий кайфиятини изҳор этмаган».

Ҳасанхон Ниёзовни 2 ноябрда яна қўшимча сўроқ қилишади:

«Терговчи: Холботировнинг аксилинқилобий, миллатчи ташкилот — «Миллий иттиҳод» раҳбарлари билан алоқаси тўғрисида сизга нималар маълум?

Ҳасанхон Ниёзов: Менга маълумки, Султонмахмуд ва Султонмахсуд Холботировлар «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотда бўлганлар ва менинг укам Хусанхон Ниёзов раис бўлган «Миллий иттиҳод» ташкилоти гуруҳига кирган. Бироқ бу аксилинқилобий ташкилотнинг қандай топшириқларини бажаргани ҳақида менга ҳеч нарса маълум эмас.

Терговчи: Ака-укалар Султонмахмуд, Султонмахсудларнинг «Миллий иттиҳод» ташкилотининг аъзолари билан алоқалари ҳақида сиз нималар айта оласиз?

Ҳасанхон Ниёзов: Холботиров Султонмахмуд «Миллий иттиҳод» ташкилотининг ташаббускори ва раҳбари Наби Расулов (1924—1925 йилларда отилган) ва Акбар Ўразалиев (аксилинқилобчи сифатида фош этилган)лар билан алоқада бўлганидан хабарим бор...»

Султонмахмуд Холботировга айб қўйишнинг иложи бўлмади. Охири 1934 йилги партия тозаловида унга гувоҳлик берганларнинг кўрсатмаларини ишга солишга тўғри келади. Бу ишни ўша Чалий уддалайди. У 1934 йилги 2109-сонли тергов ишларини 10740-тергов ишига қўшиб қўйишга эришади. Оқибатда С. Холботировнинг «аксилинқилобий фаолиятини асослаш»га муваффақ бўлинади. Масалан, Усмон Ўзбековнинг 1934 йил 4 мартда берган Али Муҳамедов билан Султонмахмуд Холботировни айбловчи 5 бетдан иборат қўшимча кўрсатмаси тергов истеъмолига киритилади. Унда С. Холботировдан мана бу иқтибослар келтирилади: «Биродарлар, биз киммиз ўзи? Биз туронлар авлодимиздир, шунинг учун бу пантуркчилик тарафдори бўлишимиз керак.

Бизнинг эски турк маданиятимизни қўллаб-қувватлашимиз керак. Гарчанд бизлар совет ходимлари бўлсак ҳам, лекин бу ҳолат доимий эмас, охир-оқибатда бир кун келиб, бу давр ўтиб кетади. Шу боис биз нима қилмоғимиз даркор? Ўз обрўйимизни ва пантуркчилик ғояларини келажак учун қўллаб-қувватлашимиз керак. Бизлар қандайдир комитет ташкил этиб, бу комитетга энг кучли ходимларни тортишимиз лозим. Чунки қандайдир воқеа юз бергудек бўлса, ўзини эмас, комитетни ҳимоя қилиб, сақлаб қолмоғи керак. Айни шундай одамларнинг бўлишлиги ташкилот хавфсизлигини кафолатлайди».

1933 йил 10 июнда С. Холботиров Усмон Ўзбековни кўчада учратиб, унга шундай деган экан: «Бизнинг Марҳаматда илгаридан «Иттиҳоди исломия» деб номланган ташкилот фаолият кўрсатиб келган, унинг аъзоларининг бир қисми кетиб қолган, бир қисми ўлиб кетган, шунинг учун унинг функцияси тўхтаб қолди ва шундан бери ташкилот ҳаракатсиз бўлиб қолди. Биз уни тикламоқчимиз».

Усмон Ўзбеков кўрсатмасидан: «1933 йил июнь ўрталарида, тахминан кечқурун соат 5—6 ларда уйимга райижроқўмнинг собиқ қоровули кириб келиб, сизни Али Муҳамедов уйига таклиф қилмоқда, деб айтди. Унинг уйига кирганимда бу ерда Али Муҳамедовнинг ўзи, Холботиров, Сайдашев, Назаров Сотиболди, Юнусов Қўчқор ва Қорабоевлар бор эди. Улардан Қорабоев, Юнусовлар 2—3 кун аввал Тошкентдан келишган эди. Мен кирганимдан сўнг йиғилишни очар экан, Холботиров шундай деди: «Бугундан бошлаб бизнинг ташкилотимиз расмийлашди ва фаолият кўрсатишга киришди, шунинг учун энг аввало ҳар бир аъзонинг яширин ҳолатда ҳаракат қилиши ва ўз ташкилотига садоқатли бўлиши учун кафолати зарур. Бунинг учун шу йиғилишда қасамёд қилишимиз керак».

Холботиров сўзидан сўнг чап қўлида Қуръонни, ўнг қўлида браунингни ушлаган ҳолда Али Муҳамедовга ўгирилиб, шундай деди: «Агарда

орамиздагилардан бирортаси фаолиятда бўлган ташкилотимиз ҳақида оғзидан гулласса ва шарҳлаб бергудек бўлса, бу Қуръон уни жазоласин ва бу киши шу браунинг билан отиб ўлдирилсин. Биз бир овоздан қасам ичамиз». Шундан сўнг ташкилот олдида турган вазифалар белгилаб берилди».

Хуллас, Усмон Ўзбеков бу ташкилотнинг учта йиғилиши ҳақида курсатма берган.

Ниҳоят, сержант Чалий 1937 йил 4 ноябрда С. Холботировни Жиноят Кодексининг 67-моддаси билан айблайди. Унинг жинояти 4 бандда баён қилинади:

а) аксилинқилобий кайфиятда бўлиб «Миллий иттиҳод» миллатчи, аксилинқилобий ташкилотда фаол иштирок этган, яширин ташкилотнинг Марказий Комитети аъзоси Ёқубжон Исақулов (у отилган) ва ташкилотнинг Андижон филиали раиси Ҳасанхон Ниёзовлар раҳбарлигида аксилинқилобий, миллатчилик ишлари олиб борган;

б) 1932—1933 йилларда Марҳамат тумани халқ маорифи мудири лавозимидалигида «Миллий иттиҳод»нинг Марҳамат тумани филиалининг йиғилишларида фаол қатнашган, ташкилотга шахсан ўзи янги аъзоларни тортган;

в) ташкилот топшириғи билан халқ маорифи бўлими аппаратида душман унсурларни жойлаштирган ва халқ маорифи бўлими аппарати ишини узил-кесил издан чиқарган;

г) колхозга қарши тарғибот олиб бориб, колхозларнинг бузилиб кетишига ҳаракат қилган».

Унинг ишини кўриб чиқиш учун ЎзССР НКВДси қошидаги «учлик»ка юборилади. Бу «учлик» 1937 йил 13 ноябрда Султонмахмуд Холботировни 10 йилга қamoқ жазосига ҳукм этади.

У ҳам акалари Султонмахмуд, Шохруҳлар каби ўлимидан сўнг оқланади, ноҳақдан жазолангани исботланади. Ўша мудҳиш 1936—1938 йилларда Андижонда қатағонликни амалга оширган Чалий, Войлошников, Берг ва бошқалар ҳам «ижод» қилган «ихтиролари» учун олий жазога ҳукм этиладилар.

«КАТТА ТЕРРОР»ДА ҚАТАҒОН ҚИЛИНГАН МИЛЛИЙ РАҲБАР ХОДИМЛАР

Р.Т.Шамсутдинов,

Марказий Осиё илм-фан, санъат ва маданият академияси академиги

1938 йил 4 октябрда СССР Олий Суди Ҳарбий коллегияси сайёр сессиясининг раиси, ҳарбий юрист Алексеев Москвадан Тошкентга телеграф орқали йўллаган хатида Ўзбекистон ССР Ички ишлар халқ комиссари, давлат хавфсизлиги майори Дереник Захарович Аapresянга Ҳарбий коллегиянинг сайёр йиғилишида 51 нафар маҳбус олий жазога – отувга ҳукм этилганини қайд этиб, зудлик билан ҳукм ижросини таъминлашни талаб қилган. Д.З.Аapresян талабномани ижро этиш вазифасини давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Шишкин зиммасига юклаш ҳақида резолюция қўйган. Ўша куниёқ ҳукм ижро этилиб, бу ҳақда далолатнома тузилган. Унда давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Шишкин Ишчи-деҳқон қизил армияси бош ҳарбий прокурори ёрдамчиси, 1-ранг ҳарбий юрист Шульцман иштирокида ҳукмни ижро этган. Ўзбекистонликлардан ўша куни отилган 51 кишидан 3 нафари – Раҳимий Воис Раҳимович, Одилий Мухаммад, Ёқубов Ғулом Ёқубович бўлишган. Қуйида улар ҳақида тўпланган маълумотномалар билан танишасиз.

Ёқубов Ғулом

Ғ.Ё.Ёқубов 1900 йили Тошкент шаҳрида туғилган, ўзбек, СССР фуқароси, советларга қарши миллатчилик ташкилотида иштирок этгани учун 1937 йил 3 сентябрда ҳибсга олинган ва ЎзССР Ички ишлар халқ комиссарлиги Давлат хавфсизлиги бошқармаси 3-бўлими томонидан қамоққа олинган.

Дастлабки терговда Ёқубовнинг кўрсатма беришича, у советларга қарши миллатчи ташки-

лот аъзоси бўлиб, ташкилий жиҳатдан бу ташкилотнинг раҳбари Акмал Икромов билан боғланган, унинг топшириғи бўйича ташкилотга янгидан-янги аъзоларни жалб қилган. Бир неча бор ташкилот йиғинларида иштирок этган, бу йиғинларда Совет ҳокимиятига қарши курашиш масалалари муҳокама этилган, ВКП(б) ва Совет ҳукумати раҳбарларига нисбатан курашнинг террорчилик усуллари қўллаган, шунингдек, душманлик билан шуғулланган. СССР Олий суди Ҳарбий коллегиясининг 1938 йил 4 октябрда Тошкент шаҳрида бўлган кўчма йиғилишида Ёқубов ўзининг айбдорлигини дастлабки терговда тўлиқ бўйнига олган.

Суд Ёқубовни ЎзССР Жиноят кодексининг 57-1, 58-, 63-, 64- ва 67-моддалари бўйича жиноят содир этганлигини тан олганлиги учун олий жазога – отувга, унга шахсан тегишли бўлган барча мол-мулкни мусодара этишга ҳукм қилган.

Ҳукм 1938 йил 4 мартда Тошкент шаҳрида ижро этилган.

Ёқубов сўроқлар жараёнида миллатчи ташкилот фаолиятида иштирок этганлар қаторида Акбар Исломов номини тилга олган.

1926 йили ер-сув ислохотини ўтказиш даврида «Миллий истиқлол» ташкилоти раҳбарияти томонидан берилган кўрсатмага мувофиқ имкон борида қулоққа тортилмаганларнинг бир қисмига тегишли ер сақланиб қолинган, айрим ҳолатларда эса ташкилот аъзолари жойларда ер-сув ислохотини ўтказганлар, Мухитдин Турсунхўжаев, Шокир Алимов, Расул Қориев ва бошқалар мулксиз деҳқонлар сифатида заминдорларнинг ерларини бўлиб олишган.

Тошкент области комиссияси бошида ташкилотнинг аъзолари Исломов Акбар ва Иброҳимов Илҳом бўлишган.

Қосимов иши бўйича бўлиб ўтган суд мажлисида вакил сифатида бу аксилинқилобий ташкилотнинг аъзоси, ўша вақтда ЎзССР ички савдо халқ комиссари Абдулла Тошмуҳаммедовга Қосимов билан алоқада бўлган деган айб қўйилган.

Қачонки, бу ҳақда маълум бўлгач, мен – Ёқубов Ғулом аксилинқилобий ташкилотимизнинг аъзоси Акбар Исломов билан биргаликда Икромовнинг хонадонига келиб, Тошмуҳаммедовнинг судда қандай позицияда турмоқчилигини билмоқчи бўлдим.

... «Миллий иттиҳод» миллатчилиқ ташкилотига қуйидагилар аъзо бўлганлар: ...4) Исломов Акбар – ЎзССР Молия халқ комиссари.

Воис Раҳимович Раҳимий

Воис Раҳимий 1904 йили Хива шаҳрида туғилган. У 1937 йил 6 августда Ўзбекистон ССР НКВД томонидан аксилинқилобий, миллатчи ташкилотда иштирок этганликда айбланиб, ҳибсга олинган.

1937 йил 23 сентябрдаги терговда Раҳимий миллатчи «Миллий истиқлол» ташкилоти иштирокчиси, Ўзбекистондаги маданий қурилиш ва қишлоқ хўжалиги соҳасида зараркунандачилиқ ишларини олиб борганлиги қайд этилган.

Ана шу терговда Раҳимий аксилинқилобий ташкилот иштирокчилари орасида Акбар Исломов ҳам борлигини айтган, лекин унинг «жиноий фаолияти» ҳақида бирон-бир далил келтирмаган.

Раҳимий қурилиш соҳасидаги зараркунандачилиқ тўғрисида кўрсатма бера туриб, Жорженов Темирбек номини айтиб, унинг Икромовга яқинлиги ва унинг ҳимоясида эканлигини айтган.

Юзма-юз учрашув жараёнида 1938 йил 3 октябрда Раҳимий аввалги берган кўрсатмаларидан воз кечган.

1938 йил 4 октябрда СССР Олий суди Ҳарбий коллегиясининг кўчма сессияси йиғилишида Раҳимий ўзини айбдор деб ҳисобламаган,

аввалги терговлардаги кўрсатмаларидан воз кечган.

Гувоҳларнинг берган кўрсатмаларидан кўчирмалар келтирилганидан кейин у бу кўрсатмаларнинг тўғрилигини инкор этган, советларга қарши ташкилотда бўлмагани, ҳеч қандай аксилинқилобий фаолият кўрсатмаганини айтган.

Судланувчининг сўнгги сўзида ҳам у ҳеч қандай айбдор эмаслигини таъкидлаган.¹

Раҳимий Воис Раҳимович 1904 йили Хива шаҳрида туғилган, отаси отбоқар, ошпаз бўлиб тирикчилик қилган. Воис 1912 йилга қадар эски шарқона мактабда, 1912 йили ҳукумат очган янги мактабда 1916 йилга қадар ўқиган. Ўша йили Россияда ўқиш иштиёқида бойларнинг хайрияси ҳисобидан Оренбургга келади. Аммо 1917–1918 ўқув йили яқунланиб қолади, қабул қилиш учун унга ўрин бўлмайди. Натижада, ватанга қайтишга мажбур бўлади. Қайтиш йўлида Тошкент шаҳрида бирмунча муддат туриб, бу ердаги хивалиқ инқилобчилар ташкилоти аъзолари билан учрашади. Улар Тошкентда Хива хонига қарши курашишиб, уни ағдариш масаласи билан машғул эдилар. Воис Раҳимий улардан махсус топшириқ олиб, Хивага қайтади. Бу вақтда Хивада реакция авж олган эди. Барча мактаблар ёпиб қўйилган, газеталар чиқиши тўхтатиб қўйилган, ҳар қандай инқилобий фикр аёвсиз таъқиб остига олинаётган эди. Раҳимий ҳам ҳукумат томонидан шубҳа остига олинади, текширув ўтказилади, у Тошкентда бўлгани ҳақида сўроқ қилинади. 1920 йил январидан тирикчилик ўтказиш учун тўқувчилик устахонасида ишлайди. 1920 йил январдан март ойигача, яъни хон ҳокимияти ағдарилгунга қадар бўлган даврда совун ишлаб чиқариш заводида ишлайди.

Хоразмда совет ҳокимияти ўрнатилиши билан 1920 йил мартда Коммунистик интернационал Хива коммунистик ёшлар союзини ташкил этади ва Воис Раҳимий комсомол марказий комитетига сайланади, бу лавозимда ўша йилнинг 20 июлигача фаолият кўрсатади. Бир вақтнинг ўзида болалар уйида ҳам ўқитув-

¹ РФ ФХХМА, 7-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 243-244 varaқлар.

чилик, ҳам тарбиячилик қилади. 1920 йил 15 апрелда партияга киради. 1920 йил 20 августда Марказий комитет йўлланмаси билан Оренбургдаги Шарқ институтига ўқишга киради. 1921 йил апрелигача ўқиб, Тошкентга қайтиб келади. Коммунистик интернационалнинг Ўрта Осиё бюроси уни Хива комсомол ташкилотида ишлашга сафарбар қилади. У Хивага келади, Марказий бюро аъзолигига сайланиб, Хоразм комсомоли марказий комитети ташкилий бўлимига мудирлик қилади. 1922 йил февралида Хоразм комсомоли марказий комитети секретари этиб сайланади.

Хоразм Республикаси советларининг 3-қурултойини чақириш, ўтказиш ва тайёрлаш комиссиясида бўлиб, бу қурултойни ўтказишда фаол қатнашган.

Ходимларни ҳисобга олиш шахсий варақасида Воис Раҳимийнинг иш фаолияти акс эттирилган. Ундаги айрим маълумотларни келтирамиз: 1920 йил сентябридан 1921 йил майига қадар Оренбург педагогика институтида тингловчи, 1921 йил сентябридан 1922 йил июлигача Хоразм комсомол ташкилоти марказий комитетининг секретари, 1922 йил сентябридан 1924 йил июнигача яна Оренбург педагогика институтида тингловчи, 1924 йил сентябридан 1925 йил сентябригача Хива шаҳрида Хоразм компартияси марказий комитети ҳамда область партия комитети ташкилий бўлим мудир ва секретари, 1926 йил февралидан 1926 йил июлигача Самарқанд шаҳрида ЎзССР Марказий Ижроия Комитети ташкилий бўлим мудир, 1926 йил июлидан 1928 йил июлигача ЎзССР Марказий Ижроия Комитети котиби, 1928 йил июлидан 1929 йил февралигача Самарқанд округ партия комитетининг секретари, 1929 йил майдан 1929 йил октябригача «Ўзбекбирлашув» идорасининг раиси, 1929 йил октябридан 1931 йил октябригача «Қизил Ўзбекистон» газетасининг муҳаррири, 1931 йил январидан 1931 йил июлига қадар ЎзКомпартия Марказий Комитетининг Хоразм ва Бухорода экиш компанияси бўйича вакили, 1931 йил ноябридан 1933 йил майига қадар Москвада марксизм-ленинизм курсида тингловчи, 1933 йил майдан 1934 йил июнигача Марғилонда

МТС сиёсий бўлим бошлиғи, 1934 йил сентябридан 1935 йил майига қадар Фарғона педагогика институтининг директори, 1935 йил майдан 1937 йил апрелигача Қўқонда МТС директори вазифаларида хизмат қилган.

1937 йил 8 апрелда Воис Раҳимий ЎзКомпартия Марказий Комитети ихтиёрига чақириб олинади ва партиядан ўчирилади¹.

СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси сайёр сессиясининг 1938 йил 4 октябрда Тошкентда ўтказилган йиғилишида Раҳимий Воис Раҳимович отувга ҳукм қилинади, ҳукм ўша куни ижро этилади². Ҳозирда оқланган.

Унинг ҳаёт йўли ва тақдири биринчи бор бизнинг 2012 йил «Шарқ» нашриётида босилиб чиққан «Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб)» китобимизнинг 90 – 92-бетларида Ўзбекистон Республикаси Президенти девони архиви (58-фонд, 65-рўйхат, 347 – иш, 55 – 60; 174 – 182-варақлар) ва Россия Федерацияси Федерал хавфсизлик хизмати марказий архиви (7-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 531-варақлар)даги ҳужжат ва материаллар асосида матн келтирилган эди.

Орадан 7 йил ўтиб, 2019 йили «Академнашр» нашриёти томонидан Баҳром Ирзаев, Юлдуз Раҳмонова каби муаллифлар томонидан «Хоразм вилояти хотира китоби» чоп этилди. Бу китобда қатағон қурбони Воис Раҳимий ҳақида алоҳида мақола берилган. Унда Воис Раҳимийнинг қатағон қилиниши жараёни Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлиги хизмати архивидан олинган тергов баённомалари асосида акс эттирилган. Жумладан, унда мана бу сатрларни ўқиймиз: «ЎзССР ЖКнинг 57-1-моддаси ҳам қалам билан бекор қилиниб, ўрнига 58-модда киритилган. 64, 63, 67-моддалар эса ўз ўрнида қолдирилди. 1938 йил 3 октябр куни Воис Раҳимийнинг иши машъум «Учлик» суди ихтиёрига топширилди. 1938 йил 4 октябр куни соат 19:05 дан 19:25 гача бўлиб ўтган суд яна бир ўзбек фарзандининг ҳаётига нуқта қўйди. Нохолис ҳукм шу куннинг ўзидаёқ ижро этилди» (Ўша асар, 90-бет). Ваҳоланки, бу воқеа аслида шундай содир бўлган: СССР Олий суди

¹ ЎзР ПДА, 58-фонд, 78-рўйхат, 105-иш, 174-182-варақлар.

² РФ ФХХМА, 7-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 531-варақ.

Ҳарбий коллегияси сайёр сессияси раиси, ҳарбий юрист Алексеев 1938 йил 4 октябрда Ўзбекистон ССР Ички ишлар халқ комиссари, давлат хавфсизлиги майори Дереник Захарович Апрессянга расмий талабнома йўллаган. Унда 1938 йил 4 октябрда СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси сайёр йиғилиши томонидан 51 маҳбус олий жазога – отувга ҳукм этилгани маълум қилинган, маҳбуслар исми-шарифи номма-ном келтирилган, зудлик билан ҳукм ижросини таъминлаш талаб қилинган. Д.З.Апрессян бу

талабномада кўрсатилган ҳукмни ижро этиш вазифасини давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Шишкин зиммасига юклаш ҳақида резолюция қўяган. Ўша кунгёқ ҳукм ижро этилиб, бу ҳақда далолатнома тузилган. Унда давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Шишкин, Ишчи-деҳқон қизил армияси бош ҳарбий прокурори ёрдамчиси, 1-ранг ҳарбий юристи Шульцан иштирокида ҳукм ижро этилгани қайд этилган, қайднома юқоридаги икки шахс томонидан имзоланган...¹

¹ РФ ФХХМА. 7-фонд, 1-рўйхат, 10 иш, 531–539-варақлар.

ЖАДИД АБДУРАҲМОН АБДУЛЛАХОНОВ – ҚАТАҒОН ҚУРБОНИ¹

Р.Т.Шамсутдинов, Н.Қ.Акбарова

Қўлимизда маҳбус Абдуллахон Абдурахмоннинг 5369-сонли жиноий иши. НКВД Марғилон шаҳар бўлими бошлиғи, давлат хавфсизлиги катта лейтенанти Кулешовнинг мазкур жиноий иш бўйича тайёрлаган айблов хулосасида А.Абдуллахон ҶзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси 1-банди билан айбланган. Айблов хулосасини айнан келтирамиз: «Собиқ подшоҳ амалдори, давлат думаси аъзоси, йирик савдогар, мухториятчилик ҳаракати иштирокчиси, «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотнинг раҳбари, аксилинқилобий ишлари ва 1920 йили босмачилар тўдаси билан алоқада бўлгани учун Марғилон шаҳрида ЧК (Чрезвычайная комиссия) томонидан ҳибсга олинган. Шу кунда душманлик кайфиятида бўлган Абдуллахон Абдурахмон аксилинқилобий кайфиятдаги ёт унсурлар ва бошқаларни ўз атрофига тўплаб, аксилинқилобий ишлар олиб борган, партия ва Совет ҳокимияти олиб бораётган тадбирларга нисбатан норозилик билдирган. У илгари пахта заводига раҳбарлик қилган, аксилинқилобий кайфиятдаги Совет ҳокимиятидан

норози бўлган шахслар билан бир бўлиб, ҳукуматга қарши бўлган Каримбобоев, Мулла Мамашариповларни ўз томонига оғдириб, «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти раисининг ўринбосари сифатида босмачиликни қўллаб-қувватлаш билан советларга қарши кураш олиб борган. 1920 йили миллатчилик, аксилинқилобчилик фаолияти учун ва 1933 йили аксилинқилобий фаолияти учун Марғилон ГПУси томонидан қамоққа олинган.

Иш бўйича тергов жараёнида қуйидагилар аниқланган: у аввал аксилинқилобий кайфиятда бўлган, мухтор ҳукумат даврида адъютант лавозимида «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилотининг фаол аъзоси бўлиб, Совет ҳокимиятига қарши кураш олиб борган. 1920 йили Марғилон ЧКси адъютанти, Марғилон уезд-шаҳар революцион комитети собиқ раиси, ҳозирда халқ душмани Шомансур Алихўжаев ёрдами билан жазодан қутулиб қолган:

1922 йили Марғилонда собиқ таниқли йирик қўрбоши, 1000 дан ортиқ босмачилар тўдаси бошлиғи Мўйдинбойваҷча Муҳаммад Иброҳимовни Марғилон биринчи райони милицияси бошлиғи этиб тайинлади. Бу милиция ходимлари собиқ босмачилар билан биргаликда аксарият камбағал деҳқонларни талаш, террор қилиш, уларнинг аёлларини зўрлаш, қаршилик кўрсатганларни ўлдириш билан машғул бўлишган. Шунингдек, улар Совет ҳокимиятига ишонган, ҳалол милиция ходимларини, масалан, Юсуфжон, Тожик ва бошқаларни ўлдиришган.

¹ 1892 йили туғилган. Вафоти ҳақида ҳозирча маълумот йўқ.

Абдуллахон Абдурахмонов Абдурахмонхўжаевнинг ўғли – йирик бой, пахта тайёрловчи заводчи, ўзи қулоқ, Қўқон мухтор ҳукумати-нинг аъзоси, Марғилондаги «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти раисининг ўрин-босари ва аъзоси, босмачилар тўдасини ташкил этган, қурол-аслаҳа билан таъминлаган. 1920 йили Каримбобоев ва «Миллий иттиҳод»-чилар билан биргаликда Марғилон фавқулодда комиссияси томонидан ҳибсга олинган, бироқ Марғилон уезд-шаҳар революцион комитет-нинг собиқ раиси Шомансур Алихўжаев томо-нидан озод қилинган.

А.Абдуллахонов 1929 йили Марғилондаги «Азизовчилик» аксилинқилобий ташкилоти-нинг раҳбари бўлган. Бу ташкилот аксари ўқув муассасаларида миллатчилик ишларини олиб бориб, ўқувчиларнинг коммунистик тарбияси-ни орқага сурган. Абдурахмонов мактабларда ўқитувчилик қилиш билан бирга фашистик тарғибот олиб борган, бунинг учун у Марғилон район ижроия комитети томонидан ҳайдаб юборилган, халқ таълимида ишлаш ҳуқуқидан маҳрум қилинган.

Аксилинқилобий миллатчи – душман кай-фиятидаги Абдурахмонов ўша йилнинг июнь ойида Марғилон шаҳридаги йирик бой завод-чи Иброҳимхўжа Мамашхўжаевнинг тўйида, 20 киши иштирокида «Япония мустақкам ва кучли давлат бўлиб қолди. Япониядаги техника ҳукм-рон ҳисобланади. Япония аҳолиси Японияни босиб олган Манжурия ҳисобидан бир неча миллионга кўпайди. Ваҳоланки, Япония Ман-журияни босиб олган эди ва аҳолиси Совет Ит-тифоқидан Японияга қочиб ўтган. Япония аҳо-лиси яхши яшамоқда, мўл-кўлчилик муҳайё ва ҳеч нарсага муҳтожлиги йўқ, деб айтган.

Абдурахмонов Каримбобоевнинг ёрдами би-лан шу йили кооператив – «Совет» колхозига ишга жойлаштирилган. У бу ерда қулоқлардан иборат йирик гуруҳ ташкил этган, шу билан биргаликда колхоздаги ишлаб чиқаришни из-дан чиқариш, социалистик мулкни талон-то-рож қилиш, колхозга зараркунандалик қилиш, фаол комсомол аъзоларини қувиш, колхозчи-лар орасида тартибсизлик келтириб чиқариш-га ҳаракат қилган.

Юқорида Каримбобоев, Мулла Мамашари-пов ва Абдурахмон Абдуллахоновларнинг ак-силинқилобий фаолияти Жалилов Ўлмас, Аб-саров Ортиқ, Абдуллаев Шарипжон, Исомидди-нов Мухтор, Ҳакимов Қосим, Мелихўжаев Абду-лазиз ва бошқалар кўрсатмалари билан тасдиқ-ланган. Ишда тегишли маълумотлар мавжуд.

Айбланувчилар ўзларига қўйилган айблар-ни тан олмаганлар.

Юқоридагилардан Абдуллахонов Абдурах-мон 1892 йилда туғилган, Марғилон шаҳри-дан, «Совет» кенгаши кўчасида яшаган, йирик савдогар, пахтачилик бўйича завод бошли-ғи – қулоқ, 40 таноб ерга эга, чорикорларни эксплуатация қилган, оилалик, партиясиз, 1920 йили аксилинқилобий фаолияти учун ЧК органлари томонидан қамоққа олинган, 1930 йили 2-март аксилинқилобий фаолияти учун ГПУ органлари томонидан қамоққа олинган. Ҳибсга олингунгача Марғилон қишлоқ матлу-ботида магазин мудир бўлиб ишлаган, ҳар-бий мажбурияти бўлмаган, СССР фуқароси, Марғилон шаҳар милицияси томонидан пас-порт берилган.

Каримбобоев Мулла Мамашариб 1892 йили Марғилон шаҳри, Жуктерак маҳалласида ту-ғилган, Марғилон шаҳри «Совет» кенгаши кўчаси, 122-хонадон, 61-ўйда яшаган, СССР фуқароси, собиқ чор амалдори, давлат дума-си аъзоси, йирик савдогар, уйланган, ВКП(б) дан механик равишда чиқиб кетган, 1920 йили ЧК(Фавқулодда комиссия) томонидан қамоққа олинган, нафақахўр.

Марғилон шаҳрида ер-сув ислохотини ўтка-зиш даврида Каримбобоев штаб раиси бўлган, хизмат мавқеини суиистеъмол қилиб, «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти топши-риғи бўйича онгли равишда партия ва ҳукумат-нинг директиваларини бузган, қулоқларга ҳам-дардлик кўрсатган. Ислохот учун ажратилган ерларни майда участкаларга бўлиб юбориш, уларни қулоқ ва бойлардан иборат эски эга-ларига қайтариш, қулоқлар ва собиқ босмачи шахслар билан алоқа ўрнатиш билан шуғул-ланган.

Каримбобоев ерсиз деҳқонларни ер, қишлоқ хўжалиги инвентарлари, хўжалик ҳайвонлари

билан таъминлаш ўрнига уларга ер бермаган. Талаб қилган деҳқонларни эса қамоққа олиш, Марғилон районида сургун қилиш билан қўрқитган, ҳатто ер талаб қилган камбағал деҳқонларни қалтаклаган. Каримбобоев бундай ҳаракатлари билан онгли равишда аҳолининг камбағал қатламлари орасида партия ва ҳукумат томонидан олиб борилаётган тадбирларга қарши норозилик уйғотган. Каримбобоев аввалида аксилинқилобий «Миллий иттиҳод» ташкилотининг котиби бўлатуриб, 1935 йилгача халқ душманлари – Марказ ходимлари, ҳозирда қамоққа олинган Шомансур Алихўжаев, Абдулла Каримов ва бошқалар билан яқиндан алоқада бўлган. Уларнинг ёрдами билан Каримбобоев ўз номига ноқонуний равишда нафақа расмийлаштирган, ҳар ойда 300 рублдан маблағ олиб турган, ваҳоланки, район бўйича нафақа 250 рублдан ошмаган.

Каримбобоев Марғилондаги ўз уйида ҳибсга олингунга қадар ўзининг ҳамфикрлари орасида аксилинқилобий иш олиб борган, партия ва совет ҳукумати тадбирларидан норозилигини билдириб турган. Ўз уйида йиғилишлар ўтказган. Шу йилнинг 1 сентябрида уйида йиғилган 20 киши олдида шундай деган: «Мен сизларни сиёсий маслаҳатга чақирдим, ҳаммангизга маълумки, Файзулла Хўжаев катта ва нуфузли киши, айниқса Бухоро бўйича ҳурматга сазовор шахсдир. Ҳатто Ленин унга катта мақтовлар изҳор этган, ўз даврида Файзулла Хўжаевни Ленин Шарқ инқилобчиси деб баҳолаган. У Файзулла Хўжаевдек улуғ кишининг портретини ўз уйида умрининг охиригача сақлаган. Файзулла Хўжаевга ҳам, шунингдек, Абдулла Каримовга ҳам ҳеч нарса қилиша олмайди. Яқин кунларда уларни аввалги ишига қўядилар, чунки Сталин ҳам уларнинг хизматини яхши билади». Ўзининг аксилинқилобий фикрларини тугатгандан сўнг Каримбобоев йиғилганларни огоҳлантириб, булар ҳақида бирон кимсага айтиб ўтирманглар ва яхши кунларни кутиб туринглар дейди.

Каримбобоев Мулла Мамашариб Марғилондаги «Озодаев» аксилинқилобий ташкилотига фаол раҳбарлик қилган, унинг раҳбарлигида шаҳар Советига ўтказилган сайловда Марғи-

лон шаҳри бўйича Совет ҳокимиятини қораловчи аксилинқилобий прокламациялар тарқатган.

Каримбобоевнинг хатти-ҳаракати билан бир қатор аксилинқилобий кайфиятда бўлган ёт шахсларнинг 1928 йили хорижга, Афғонистондаги Кўршермат ва бошқа қўрбошилар олдига чиқиб кетишларига эришилган. 1932 йили Каримбобоев Марғилон шаҳридаги йирик савдогарнинг ўғли Аъзамхўжа Эшоновни ҳам Қошғар (Хитой)га чиқариб юборган.

Абдуллахонов Абдурахмон ва Каримбобоев Мамашарибнинг жиноят ишлари ЎзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси, 1-банди билан белгиланган. Уларни айблаш бўйича қўзғатилган ишлар ЎзССР НКВД ҳузуридаги «Учлик» томонидан кўриб чиқилган.

1937 йил 27 ноябрда ЎзССР Ички ишлар халқ комиссарлиги ҳузуридаги «Учлик»нинг йиғилиши ЎзССР НКВД Марғилон шаҳар бўлими Абдурахмонов Абдуллахонни собиқ қулоқ, «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий ташкилоти раҳбари сифатида 10 йил муддатга меҳнат-тузатув лагерига ҳукм қилган, муддати 1937 йил 14 сентябрдан ҳисобланган.

Орадан 12 йил ўтиб, 1949 йил 21 мартда Фарғона область прокурорининг ўринбосари ва Фарғона област давлат хавфсизлиги бошқармаси бошлиғининг профилактика чорасини белгилаш тўғрисидаги қарори қабул қилинган. Унинг ижросини таъминлаш Фарғона област давлат хавфсизлиги бошқармаси тезкор вакили, катта лейтенант Арустанов, давлат хавфсизлиги бошқармаси 5-бўлими бошлиғи, майор Митрофанов, тергов бўлимининг бошлиғи майор Иксановлар зиммасига юклатилган. Фарғона област давлат хавфсизлиги бошқармаси тезкор вакили бу топшириқ ижроси доирасида шундай чора белгиланган: «Мен, Давлат хавфсизлиги министрлиги Фарғона области бошқармасининг катта оператив вакили, катта лейтенант Арустанов Фарғона области, Марғилон шаҳрида 1892 йили туғилган, миллати ўзбек, СССР фуқароси, партиясиз, саводли, катта бой оиласидан, туғилган жойи бўйича яшаётган, аниқ машғулотли бўлмаган Абдурахмонов Абдуллахонга тегишли

материалларни кўриб чиқиб, қуйидагиларни маъқул топдим. Абдурахмонов Абдуллахон ЎзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси, 1 банди бўйича жиноятчиликда шубҳа остига олинганлигини инобатга олиб, озодликда юриб, тергов ва суддан бош тортишининг ва ишни текшириш жараёнига таъсир кўрсатишининг олдини олиш мақсадида ЎзССР Жиноят кодексининг 49-, 51-моддаларига асосланиб, **қарор қилдим:**

Тергов ва суддан бош тортишининг олдини олиш учун Абдурахмонов Абдуллахон эҳтиёт чораси сифатида Давлат хавфсизлиги министрлиги Фарғона области бошқармасига қарашли ички турмада сақлансин ва мазкур қарор тилхат асосида маҳбусга маълум қилинсин.

ЎзССР Жиноят кодексининг 52-моддасига мувофиқ мазкур қарор нусхаси прокурор ва турма бошлиғига юборилсин ҳамда маҳбуснинг шахсий ишига қўшилсин.»

1949 йил 3 августда ССР Иттифоқи Давлат хавфсизлиги министрлиги ҳузуридаги махсус кенгашда Абдуллахон Абдурахмонов РСФСР Жиноят кодексининг 58-10, ЎзССР Жиноят кодексининг 66-моддаси, 1-банди билан айбланиб, советларга қарши миллатчилик ташкилотига мансублиги учун сургун қилинган.

Ҳозирги вақтда А.Абдурахмоновнинг тақдирига доир маълумотларни аниқлаш бўйича изланишлар олиб борилмоқда. Таҳририят бу инсон ҳақида маълумотга эга бўлган кишилардан бу ҳақда муаллифларни хабардор қилишни сўрайди.

МУҲАММАД ОДИЛИЙ

(1896 – 1938)

СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси сайёр сессияси раиси, ҳарбий юрист Алексеев 1938 йил 4 октябрда Ўзбекистон ССР Ички ишлар халқ комиссари, давлат хавфсизлиги майори Д.З.Апресянга йўллаган, юқорида тилга олинган талабномада исми-шарифи келтирилган маҳбуслар орасида Муҳаммад Одилийнинг ҳам фамилияси кўрсатилган эди. Муҳаммад Одилий устидан 976562-сонли архив-тергов иши расмийлаштирилган.

У 1896 йили Тошкент шаҳрида туғилган, қамоққа олингунга қадар ЎзССР Ер-сув ишлари халқ комиссарлиги, Ўзбекистон наслчилик идораси тайёрлов бошқармасида хизмат қилган.

М.Одилий ЎзССР Ички ишлар халқ комиссарлиги томонидан Ўзбекистонда ўнглари ва троцкийчилар блокида ҳаракат қилаётган аксилинқилобий миллатчи ташкилотнинг аъзоси сифатида 1937 йил 29 июлда қамоққа олинган.

Одилий тергов жараёнида ўзига қўйилган айбларни бўйнига олиб, аввалига миллатчилик кайфиятида бўлгани, 1925 йилда Икромов томонидан бошқарилаётган миллатчилар гуруҳига киргани, кейинроқ «Миллий истиқлол» аксилинқилобий миллатчи ташкилотига тортилгани ва унинг топшириғи бўйича қамоққа олингунга қадар турли хил совет-партия ишларида жинояткорона фаолият юритгани, жумладан, республикадаги чорвачилик соҳасида ҳам жиноий фаолият юритгани ҳақида кўрсатма берган.

Одилий «Миллий истиқлол» аксилинқилобий миллатчи ташкилотининг таниқли аъзо-

си сифатида бу ташкилот таркибида Исломов Рустам, Зелькина Евгения Львовна ва Тожиев Абдулхай бўлгани, улардан Р.Исломов, Л.Зелькиналар Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида душманлик ишларини олиб боргани, Тожиев Абдулхай эса бир неча бор марказ раҳбариятида ва унинг шўъбаларининг яширин кенгашларида иштирок этганини маълум қилган.

СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси сайёр судининг 1938 йил 4 октябрдаги йиғилишида Одилий ўзининг айбдорлигини тўла бўйнига олган ва терговда берган кўрсатмаларини тасдиқлаган. Суд Одилийни ЎзССР Жиноят кодексининг 58-, 63-, 64- ва 67-моддалари асосида олий жазо – отувга ҳукм этган.

Муҳаммад Одилий кўрсатмаси бўйича Мўминов Муҳаммад, Алимов Мухтор ва Исломов Акбар терговда сўроққа тортилмаган.

976532-сонли архив-тергов иши СССР Министрлар Совети ҳузуридаги Давлат хавфсизлиги қўмитаси томонидан тасдиқланган.

Абдулла Каримович Каримов

(1896 – 27.04.1938)

И.В.Сталин ва В.М.Молотов 1937 йил 9 июлда Учлик таркибини ўзгартиш тўғрисида Тошкентга, Ўзбекистон (Компартияси) Марказий Комитети секретари Икромовга йўллаган 906/ш-сонли телеграммада шундай дейилган: «Учликка Каримовнинг ўрнига бошқа бир кишини кириштишни таклиф қиламиз. Сўнгги маълумотларга қараганда, у Файзулла Хўжаевнинг советларга қарши гуруҳи аъзоси ҳисобланади. Халқ Комиссарлари Совети раислигига Каримов номзоди-

ни бошқа бир сўзсиз ишончли номзод билан алмаштирсангиз яхши бўлади. Сталин. Молотов». Бу шифртелеграммага ёзма белги қўйилган: «Каримов ва Болтабоевлар эмас, балки Тўрабековдир.»¹

Қўлимизда ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети Раиси Абдулла Каримовни айблаш бўйича 962731-сонли архив-тергов ишининг умумий маълумотномаси. Унга кўра, гўё Каримов ўз олдига Совет ҳокимиятини ағдариб, Ўзбекистонни СССРдан ажратиб олиб, унинг ҳудудида буржуа-демократик давлат тузишни ўз вазифаси қилиб олган аксилинқилобий миллатчи ташкилотнинг раҳбарларидан биридир.

СССР Ички ишлар халқ комиссарлиги ва ВКП(б) Марказий Комитети секретари номига 1937 йил 22 сентябрда ёзилган аризада Каримовнинг аксилинқилобий ташкилотга қарашли экани ва унинг қўпоровчилик ишида қатнашаётганлиги акс эттирилган. Каримов «18 лар гуруҳи» иштирокчиларидан – собиқ ЎзССР молия халқ комиссари Исломов Акбар ва КП(б) Фрунзе райони комитетининг собиқ котиби Тошмуҳаммедов Абдулла номларини кайд этган.

1937 йил 21 сентябрдаги терговда Каримов аксилинқилобий ташкилот – «Миллий истиқлол»нинг раҳбарлик таркибига кирганини кайд этган, бу ташкилотнинг ўзига таниш бўлган иштирокчиларидан Тошмуҳаммедов Абдулла ва Исломов Акбарни эслаб ўтган.

Каримов аксилинқилобий ташкилотнинг амалий фаолияти ҳақида кўрсатма бера туриб, ташкилот ўз олдига Ўзбекистондаги партия ва совет органларида раҳбарлик лавозимларини эгаллаб олишни мақсад қилганини айтган.

Совет ҳокимиятига қарши қуролли курашни ташкил этиш учун исёнчи ходимларни танлаб олиш билан машғул бўлган.

«Ўнглар» ва троцкийчилар билан жиной алоқада бўлган. Ўзбекистон халқ хўжалигида зараркунандачилик билан машғул бўлган. Каримов Ўзбекистон пахтачилик саноатида зараркунандачилик билан шуғулланаётган шахслар қаторида Пахта тайёрлаш трестининг

собиқ бошқарувчиси Гуревич номини тилга олган. Муҳиддин Эрматов, Мирмуслим Шермуҳаммедов ва Акмал Икромов билан юзма-юз учраштирилганда Абдулла Каримов ўз кўрсатмаларини тасдиқлаган.

СССР Ички ишлар халқ комиссарлиги номига 1937 йил 7 декабрда йўллаган аризасида Каримов шундай ёзган: «Икромов билан юзлаштириш жараёнида Икромов тамоман тергов олдига иложсиз қолди».

Каримов аввалги берган кўрсатмаларидан воз кечди, бироқ ўз хулқини ёмон деб ҳисоблади, у ўзининг айбдорлигини тан олди ва ўз кўрсатмасида асосан миллатчи ташкилотнинг советларга қарши фаолиятини амалда акс эттирди, айрим масалалар бўйича у етарли даражада кўрсатма бермади, аммо бундан кейинги тергов жараёнида батафсил, ошкора кўрсатма беришни ваъда қилди.

1938 йили 27 апрелда Москва шаҳрида СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси кўчма сессияси жараёнида Абдулла Каримов ўзига қўйилган айбларни тан олмади.

Икромов, Шермуҳаммедов, Тожиев А. ва Болтабоевларнинг кўргазмаларидан сўнг судланувчи Каримов бу кўрсатмаларнинг ҳаммасини ёлғон, деб ҳисоблади. Унинг бу кишиларга нисбатан шахсий адовати бўлмаган, лекин нима сабабдан улар унга нисбатан кўрсатмалар берганлигини тушунтиришнинг иложи йўқ.

Суд Абдулла Каримовни РСФСР Жиноят кодексининг 58-1 «а», 58-7, 58-8, 58-9 ва 58-11 моддалари бўйича олий жазо – отувга ҳукм қилди. Ҳукм ўша куниёқ ижро этилди.

Абдулла Каримов Аббосхон Саидхоновга нисбатан ҳеч қандай кўрсатма бермаган. Мазкур ҳужжат ЎзССР Министрлар совети қошидаги Давлат хавфсизлиги комитети биринчи тергов бўлими катта терговчиси, катта лейтенант Коршунов томонидан 1956 йил апрелида Тошкентда имзоланган.

Абдулла Каримовнинг ўзи ким эди? Шу ҳақда 1926 йил 2 февралда тўлдирилган шахсий варақа ва интернетга² жойланган ҳужжатлар асосида бу қатагон қурбонининг босиб ўтган ҳаёт

¹ Россия XX век. Документы. Лубянка. Сталин и главное управление госбезопасности НКВД, 1937-1938, - М., 2004. - С.240

² <https://cenrasif.org/person/php?st=1684070166>

йўлидан айрим лавҳалар келтиришни лозим деб билдик.

У 1896 йили Қўқон шаҳрида ҳунарманд оиласида таваллуд топган. Янги усулдаги бошланғич мактабни битирган, Қўқондаги рус-тузем мактабида (1912 – 1915 йиллар), педагогика бўлимида ўқиган, 1918 – 1919 йилларда бошланғич совет мактабида ўзбек тили, арифметика ва жисмоний тарбия бўйича ўқитувчилик қилган. Қўқон уезди халқ таълими бўлими коллегияси аъзоси, Қўқон уезд-шаҳар касаба уюшмасида маданият бўлими мудир, бир вақтнинг ўзида Қўқон шаҳар халқ хўжалиги маҳаллий саноат бўлими мудир вазифаларида хизмат қилган. Айни вақтда Қўқон шаҳар ўқитувчилар иттифоқида ижтимоий таъминот бўлими мудир, Қўқон уезд-шаҳар касаба уюшмасининг раиси лавозимларида фаолият кўрсатган. Фарғона область касаба уюшмаси раиси, Қўқон уезд-шаҳар ижроия комитети раиси, уезд-шаҳар партия комитети аъзоси бўлган. 1921 – 1922 йилларда Фарғона область партия комитети масъул котибининг ўринбосари вазифасида ишлаган, босмачилар қўмондони бўлган Шермуҳаммадбек билан 2 марта музокара олиб борган, 1921 йил июлида Фарғона область партия комитети ижроия бюроси аъзоси сифатида фаолият кўрсатган. 1922 йили Фарғона области ишчи-деҳқон милицияси бошлиғи, Фарғона области давлат хавфсизлиги бошқармаси бошлиғи вазифасида фаолият кўрсатган, 2-сон отлик бригадаси штаби ҳузуридаги «Бешлик» штаби раҳбари сифатида Шермуҳаммадбек (Кўршермат)ка қарши 1922 йил август-сентябр ойларида Марғилонда ҳамда Андижонда Аҳмад полвон, Қозоқбой қўрбоши ва Ислонқул қўрбошилар билан биргаликда кураш олиб борган.

А.Каримов 1924 йил январидан августига қадар Фарғона область партия комитети маъул котиби вазифасида, 1923 йили Фарғона области бўйича босмачиларга қарши кураш фавкулдда комиссияси раиси, Туркистон АССР Халқ маорифи халқ комиссарининг ўринбосари, 1924 йил 16 январдан 20 августгача Фарғона область партия комитети маъсул котиби лавозимларида ишлаган.

У 1924 – 1925 йиллари Москвада ўқиган, ўқишдан келгач, 1925 йилдан 1927 йил мартига қадар Фарғона област партия комитети секретари лавозимида фаолият кўрсатган. 1922 йил 3 мартдан ЎзССР Халқ Комиссарлари Совети раисининг ўринбосари, Ўзбекистон Компартияси Марказий назорат комиссиясининг раиси, Ўрта Осиё иқтисодий кенгаши раисининг ўринбосари, ЎзССР Халқ Комиссарлар Совети раисининг ўринбосари, Давлат план комиссияси раиси, 1937 йил июль-август ойларида Ўзбекистон ССР Халқ Комиссарлари Совети раиси бўлиб хизмат қилган.

«Катта террор» даврида, аниқроғи, 1937 йил 3 августда у Халқ комиссарлари Совети раислигидан ва ЎзКомпартия Марказий Комитети бюроси аъзолигидан озод қилинган, 1937 йил 5 сентябрда ЎзКомпартия Марказий Комитети бюроси А.Каримовни халқ душмани сифатида партия сафидан чиқарган.

1937 йил 2 август куни И.В.Сталин Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетига 1167/ш-сонли шифртелеграмма йўллаб, унда Каримов Халқ Комиссарлари Совети раислигига муносиб эмаслиги, бу ҳақда илгари хабар қилингани, ВКП(б) МК Каримов бошқа номзод билан алмаштирилишини сўрагани, Болтабоевни Халқ Комиссарлари Совети раислигига кўтариш мумкин эмаслиги, чунки унга қамоқдаги Рисқулов, Хўжанов, Отабоев, Файзулла Хўжаевлар туҳмат қилганликларини кўрсатиб ўтган.¹

Хуллас, юқорида таъкидланганидек, Абдулла Каримов Жиноят кодексининг бир қатор моддалари билан айбланиб, халқ душмани сифатида олий жазога ҳукм қилинди. Эндигина 42 ёшга кирган таниқли партия ва давлат арбоби Абдулла Каримов сиёсий қатағоннинг ўтқир тиғидан ҳалок бўлди. Бизнингча, А.Каримов туғилиб ўсган Қўқон шаҳрида унинг хотирасини абадийлаштириш мақсадга мувофиқ бўлади.

¹ РГАСПИ – Российский Государственный архив социально – политической истории (Россия ижтимоий-сиёсий давлат архиви-РИСДА)558-фонд, 11-рўйхат, 57-иш, 11-бет.

ҲОДИЕВ (БОТУ) МАҲМУД МАҚСУДОВИЧ

(1904 – 1938)

Ихтиёримизда ЎзССР маориф халқ комиссари ўринбосари Ҳодиев (Боту) Маҳмудни айблаш бўйича 962941-сонли архив-тергов иши. Унда Ҳодиев Боту 1930 йил 23 июлда бошқа миллатчилар қаторида ҳибсга олингани ва

аксилинқилобий «Миллий истиқлол» ташкилотига мансублиги учун жиноий жавобгарликка тортилгани қайд этилган.

Ҳодиев (Боту) дастлабки терговда ўзининг қисман айбдорлигини тан олган ва 1933 йил 31 майдаги ОГПУ Коллегиясининг қарори билан олий жазо 10 йил меҳнат тузатув лагерига алмаштирилган.

1937 – 1938 йиллардаги тергов жараёнида келтирилишича, Ҳодиев (Боту) Маҳмуд аксилинқилобий, миллатчи ташкилот – «Миллий истиқлол»нинг раҳбарларидан бири сифатида ўз олдига Ўзбекистонни СССРдан ажратиб олиш, совет ҳокимиятини ағдариш ва буржуа давлатини яратишдек мақсадни қўйган.

Амалий фаолият масаласида Боту қўпоровчилик, зараркунандалик ишларини ташкил қилганликда ва олиб борганликда, аксилинқилобий ташкилотта янги аъзоларни ёллаб, террорчилик гуруҳига раҳбарлик қилганликда айбланган.

У миллатчи ташкилотнинг бошқа иштирокчилари қатори Исломов Акбарни ҳам қайд этиб шундай ёзган:

«Икромов 1925 – 1927 йиллар даврида Москвадан Ўзбекистонга қайтиб келиб советларга қарши ишни авж олдириб юборган.

У ўз атрофида миллатчи кайфиятдагилар, ўзига содиқ кишилардан Абдулла Каримов, Абдулҳай Тожиев, Маннон Рамзи, Ҳаниф Бурнашев, Комил Алимов, Қори Олим Шокиров, Акбар Исломовларни ўз атрофида жипслаштиришга ҳаракат қилган.

Мен 1927 йил бошларида ўқишдан Тошкентга келганимда юқорида қайд этилган кишилардан Икромов тузган буржуа миллатчи гуруҳлар тайёр турганлигининг устидан чиқдим».

1938 йил 9 майдаги СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси йиғилишида Ҳодиев Маҳмуд (Боту) ўзини айбдор деб ҳисоблади, аввалги тахминий терговларда берган барча кўрсатмаларни тасдиқлади.

Суд Ботуни РСФСР Жиноят кодекси 58-2-, 58-7-, 58-8- ва 58-11-моддалари билан айблаб олий жазо – отувга ҳукм қилди. Ҳукм Тошкент шаҳрида 1938 йил 9 майда ижро этилди.

Боту 1937 – 1938 йиллардаги терговда иштирок этган шахслар – Шодиева Тожихон, Саидхонов Аббосхон, Гуревич Н.Я., Муҳаммедов Восиқ, Тошмуҳаммедов Абдулла, Ҳожиметов Носир ва Солиев Булатни санаб ўтган, лекин баённомада улар келтирилмаган.

Ҳодиев Маҳмуд (Боту) тўғрисидаги 962941-сонли шахсий архив-тергов иши ССР Иттифоқи ҳузуридаги Давлат хавфсизлиги қўмитаси Ҳисоб-архив бўлимида сақланмоқда.

Ҳодиев Маҳмуд (Боту) 1904 йил 16 майда Тошкент шаҳри Шайхонтохур даҳасининг Қатортерак маҳалласида туғилган. Унинг 1929 йил 10 мартда ёзган таржимаи ҳолида шундай дейилган: «Менинг отам 2 ёшлигида отасидан ажралиб, 8 ёшгача камбағал онаси қарамоғида бўлган. Моддий аҳволи жуда оғирлиги туфайли этикдўз устахонасига ишга кириб, 8 йил ёланиб ишлашга мажбур бўлган. Оғир меҳнат

шароити ва моддий таъминланмаганлиги учун уни Тошкентдаги бойлардан бирига хизматкор қилиб беришган. Бу бойда отам топширилган қора ишларни бажариб юрган. 18 йил ўтиб бу бойдан кетиб, инқилобдан бир неча йил илгари вақтгача бўз тўқиш ва тўшак сотиш билан кун кечирган.

1917 йил октябрь инқилобидан сўнг у Тошкентда саррожлар – эгар тўқувчилар уюшмаси ташкилотида иштирок этади. Бир неча ойдан сўнг отам деҳқонлар уюшмасини ташкил этишда қатнашади ва унда ишлай бошлайди. Тошкентда тўқувчилар уюшмасини ташкил этишда ҳам хизмат қилган ва масъул лавозимларда (уюшма раиси ўринбосари, котиб, кооператив мудир ва бошқа) 1922 йилга қадар фаолият юритган. Уюшма ишлари билан бир қаторда 1919 йилдан 1921 йилгача у партия ишини олиб борган (ячейка котиби бўлиб). 1921 – 1922 йилларда оғир касалликдан Компартиядан чиқиб кетган. 1923 йилдан Тошкентда «Бирлашув» уюшмасида инструктор бўлиб ишлаган.

Мен 1904 йили туғилганман. 1917 йилги инқилобга қадар ҳам ўқиб, ҳам отамга ёрдам бериб турганман. 1919 йил Коммунистик ёшлар союзига кирдим ва турли ишларда иштирок қилдим. 1919 йилдан 1920 йилгача «Изчи» ташкилотига аъзо бўлдим.

Биз (мен, ўрт. А.Икромов ва айрим ўртоқлар) унинг миллатчилиқ руҳида бўлган раҳбарларига нисбатан бефарқ қараб турмадик. Шиддатли курашлардан кейин бизлар бу ташкилотдан ташқарида қолдик. Ўрт. Икромов Наманганга юборилди, мен Тошкентнинг янги шаҳрига ўтиб олдим. 1920 йили мен Бухоро Компартиясида журнал редакцияси таҳририят аъзоси сифатида ишладим. 1921 йил Фарғона обком партия органи «Фарғона» газетасининг муҳаррири бўлдим ва бир неча ой Тошкентда комсомоллар газетасига муҳаррирлик қилдим. Ўқиш билан ишни бирга олиб бориш мен учун жуда оғир кечди, шу боис 1922 йили бошларида Туркистон Компартияси Марказий Қўмитаси мени Москвага ишчи факультетига юборишди. Ишчилар факультетини битирганимдан кейин 1-Москва давлат университети

ижтимоий факультети иқтисод бўлимига кирдим, уни 1926 йили битирдим. Бу ўқув юртларида бўлган вақтларимда комсомол ишларини олиб бордим.

Мен 1924 йил октябридан партия аъзосиман. **Маҳмуд Мақсудович Ҳодиев (Боту)».**¹

Архивда сақланаётган партия аъзоси Маҳмуд Мақсудовичнинг шахсий варақасида у 1927 йили Самарқандда, ЎзКомпартия Марказий Қўмитасида матбуот бўлимида ишлагани, Марказий статистика бошқармаси коллегияси аъзоси бўлгани, 1928 йили Самарқанд область партия қўмитасида тарғибот ва ташвиқот бўлими мудир бўлиб ишлагани қайд этилган.

Унинг ҳаёт йўли, ижоди «Шаҳидлар хотираси» хайрия жамғармаси, «Қатағон қурбонлари хотираси» музейи ходимлари Наим Каримов, Шерали Турдиевлар нашрга тайёрлаган китобда ўз ифодасини топган.² Жумладан, китобда шундай ёзилади: «Боту тахаллуси билан ижод қилган Маҳмуд Ҳодиев (1904 – 1938) ўтган асрнинг 20-йилларида халқимиз ўртасида нафақат шоир, балки ҳар томонлама билимли, истеъдодли ва фидойи жамоат арбоби сифатида ҳам танилган. У, айниқса, ёшлиқ нашидаси билан суғорилган, тенгдошларининг олийжаноб интилишларига руҳ ва куч бағишлайдиган шеърлари билан ёш авлоднинг меҳр-муҳаббатини қозонган эди.

Боту 26 ёшида «аксилинқилобчи», «миллатчи» ва «халқ душмани» сифатида қамоққа олиниб, ўн йиллик жазо муддатини ўташ учун дастлаб Соловец оролларида юборилади, сўнг 1938 йил 9 майда Москвада отиб ташланиши билан унинг порлоқ адабий истиқболига қонли нуқта қўйилади».³

(Давоми келгуси сонда...)

¹ ЎзР ПДА, 58-фонд, 79-руйхат, 231-иш, 173 – 190-варақлар.

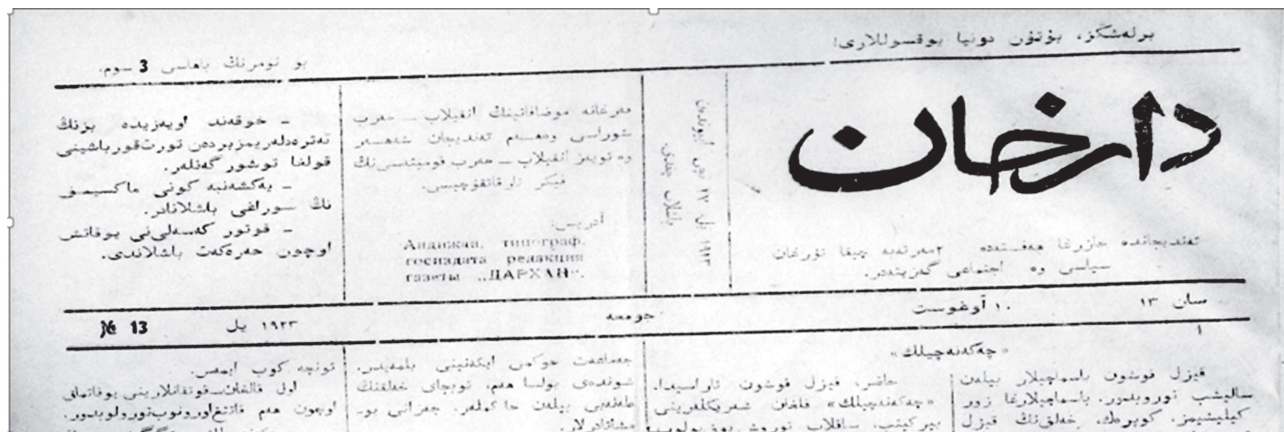
² Боту. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2004. – Б.192.

³ Боту. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2004. – Б.2; Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари (Биринчи китоб). – Тошкент: Шарқ, 2012. – Б.244 – 245.

«ДАРХОН» ГАЗЕТАСИ, 1923 ЙИЛ 10 АВГУСТ 13-СОН

Рустамбек Шамсутдинов, Шухратбек Қаҳҳоров

(1-бет)

«Чаканачилик»

Қизил қўшун босмачилар билан солишиб турбдур. Босмачиларга зўр келишимиз кўпрак халқнинг қизил қўшунга қилатурған маомиласига келиб боғланадир.

Халқнинг қизил қўшунга қилатурған маомиласи эса яна қизил қўшуннинг халққа қилатурған маомиласига, халқни ўз тарафига ағдариб тура олишига боғланиб қоладир.

Бу кейинги йиллардаги курашимиз; халқ билан қизил қўшун орасидаги яқинлик ва дўстлик алоқасини хайли кучайтирди.

Туркистон уруш майдони сиёсий идорасининг «Қишлоқ билан алоқани маҳкамламак!» деган шиори юзага чиқарилиб борадир. Бунинг ростлиғига қизил қўшун бошлуқларидан олиниб турған қучақ-қучақ маълумотлар билан қизил қўшуннинг ўзи томонидан ёзилиб турған ҳадсиз-ҳисобсиз хатлар гувоҳлик берадирлар.

Қишлоқ билан қизил қўшун орасидаги алоқа «жиддий ва давомлик» бўлуб боғланмоқдадир.

Локин қизил қўшун орасида ёмон ва ярамас бир иш бордурким, ул иш ҳали таги-томиридан қурумай турбдур. Туркистон уруш майдонининг дам у бурчагида, дам бу бурчагида гоҳ-гоҳ

бўлуб қоладир. Ул ёмон ишга қизил аскарларнинг ўзлари «чаканачилик» (барахольство) деб исм қўйганлар.

«Чаканачилик» деб, хоҳ нозик, уруш бор вақтларда бўлсун ва хоҳ тинч, уруш йўқ вақтларда бўлсун, халқнинг мол-мулк, рўзгор, муйим-сайимига қўл узатишни айтиладир.

Ўзлари ёш бўлсалар ҳам, ақллари балоғатга етиб қолган қизил аскарларнинг жамияти «чаканачилик» деган нарсани қоралаб, булғаб қарор чиқарди.

Ҳозир қизил қўшун орасида «чаканачилик» қилган шерикларини беркитиб, сақлаб туруш йўқ бўлуб кетди. Бир оила, бир рўзгор, бир уй ичидек бирлашкан, бир бўлган қизил қўшун (бизнинг орамизда «чаканачилар»га жой йўқ!) деб турадир.

Ҳарбий жазо маҳкамаларининг «чаканачилик» тўғрисида қилган ҳукмлари жуда қаттиғ ва маҳкамдир.

Маҳкаманинг ҳукминдан ҳам, қизил қўшуннинг ўз ҳукми, кўпчилик ҳукми жуда қаттиғ ва ёмондир. Манави кейинги ойнинг ичида қизил қўшун ўзи кўп «чаканачилар»га жамоат ҳукми – суди қилди. Баъзида бу ҳукмлар, бу сўроғлар қишлоқларда, бозорларда, мингларча тубжой халқнинг кўз олдида бўлуб ўтди.

«Чаканачилар»ни қоралаб чиққувчи жамоат даъвогарларининг сўзларини қизил аскарлар ҳаммалари бирдан қарсак уруб қарши оладирлар. Ўзларини оқлашқа ҳаракат қилган «чаканачилар»нинг гапларини, қаҳқаҳа билан кулуб, масхара қилиб қарши оладирлар.

«Отилсун!»

Мана, «чаканачилар» тўғрисида чиқарила турган ҳукм!

Ҳукмнинг бошидан то охиригача бутун савол-жавоблар тубжой халқга таржима қилиниб бериладир. Қишлоқ халқи, шаҳар аҳолиси ҳукмнинг қаттиғлигини билгандан кейин, ҳукм ҳайъатига мурожаат қилиб, «жазонинг юмшатилишини» талаб қила бошлайдир. Халқ, албатта, бу ҳукмни чин ҳукм деб ўйлайдир. Бу адаб бериш учун, «чаканачилик»нинг ёмонлигини билдириш учун қилинган жамоат ҳукми эканини билмайдир. Шундай бўлса ҳам, тубжой халқнинг талаби билан ҳокимлар, жазони юмшатадирлар.

«Чаканачилик»нинг қолган-қутқани унча кўб эмас. Ул қолган-қутқанларини йўқатмоқ учун ҳам қаттиғ урунуб турулубдур. «Чаканачилик» тугагандан сўнг босмачини йўқатиш ҳам осон бўлур!

ШАРҚ

Лўзан – Туркиянинг енгизиши

Маскав, 3 август. РосТАнинг Маскав муҳбири, Туркиянинг Маскав сафири Мухторбек билан гаплашди. Мухторбек РосТА муҳбирига дедиким: Лўзанда Туркия билан иттифоқчилар ўртасида боғланган яраш шартномаси Туркиянинг енганини кўрсатадир. Туркия шул енган вақтидан бошлаб сиёсат ва иқтисод вазҳидан буткул ўзига ўзи эга бўладир.

Мамлакатнинг хўжалиқ ва иқтисод ишларини гуллатмак учун ёш Туркия ажнабий дастмоясига муҳтождир. Локин ажнабий дастмоясини мамлакатга киргизишда Туркия ҳам Русиянинг тутқан йўли билан бориб Туркия билан ажнабийларнинг ҳақ-ҳуқуқи тенг бўлса ёки миллий дастмоя ажнабийниқидан баланд турсагина ажнабий дастмоясига йўл бергусидир. Амриқолиқ адмирал Честерга берилган

имтиёз ҳам бу қоидадан ташқари эмасдир; Нимага десангиз, ул дастмоя шу вақтгача Туркияга қарши қаттиғ ёмонлиқ қилмаган бир давлатнинг дастмоясидир.

Мухторбек сўзида давом қилиб дедиким, Бўғозлар тўғрисидаги шартномага Русиянинг қўл қўйишқа рози бўлушини Туркия халқи шодлиқ билан қарши олди. Мазкур шартномага Русия ҳукумати қўл қўймас, шунинг билан Туркия-Русия ораси бузулур деб умид қилган иттифоқчи давлатлар алданиб қолдилар.

Сафирнинг умиди шулдурким, бошларидан энг оғир кунлар ўтуб турган вақтда бир-бирига дўстлиқ қўлини чўзган икки давлат, яъни Туркия билан Русия мундан кейин ҳам бордикелдини қалинлатиб, яхши самараларни кўрурлар. Туркия халқи ва Туркия ҳукуматининг умиди ҳам шулдир. Туркиянинг мақсадлари ҳам Русияники билан бирдир; Бунинг учун Туркия ўзини кўб бахтлиқ санайдир.

Япўния дўстлигининг сабаби

Тўкиў, 26 июл. Русия билан бордикелди қилишқа илгари қийиқлиқ қилиб, унамай келган Япўния уруш аҳллари, бордикелди қилишнинг кераклигига энди унаб қолдилар.

Япўния ҳукуматини Русия билан бордикелди қилишқа тортаётқан бирмунча сабаблар бор. Ул сабабларнинг бири – Амриқо денгиз кучининг кўпайиши; Иккинчиси – Япўниянинг қитиғига тегатурган ерларга Англия уруш кемаларининг уя қурмоқ эҳтимоллари; Учинчиси – Англия вакилларининг Хитой ичига кириб олиб, Япўния зарарига иш юргузишларидир.

Ҳиндистонда тўпаланг

Хабарларга қарағанда, Ҳиндистоннинг Алигар шаҳрида мусулмон олий мактаб талабалари билан полисия орасида қонли тўқунишлар¹ бўлган. Талабалардан 13 киши қаттиғ ярадор бўлган.

(2-бет)

¹ Тўқнашувлар маъносида.

ЖАЗО МАҲКАМАЛАРИДА

10 нчи ҳайъатда

Акрамқул Муҳаммадбой ўғли. Андижон уези Майгир бўлуси, Кўгай Чувама қишлоқ фуқароси Акрамқул Муҳаммадбой ўғлининг 1920 нчи йилда Маҳкам ҳожи тўдасига йигит бўлуб аралашқани тўғрисидаги иши қаралди. Мазкур Муҳаммадбой ўғли ҳақиқатда Маҳкам ҳожи тўдасига аралашқан бўлса ҳам, нодонлик ва билмаслик билан аралашқан; тўданинг ичида юрганда ҳам кўп қаттиғ, ихлос билан ишламаган; тўдани тезгина ташлаб кетган ва кетганидан кейин ундай ёмон ишларга аралашмаган.

Мана шуларни кўзда тутуб жазо маҳкамаси мазкур Муҳаммадбой ўғлини синаб кўруш шарти билан 3 йил қамоққа ҳукм қилди.

Абдуллоҳжон Ғафур ўғли. Андижон эски шаҳар фуқароси Мулла Абдуллоҳжон Мулла Абдулғафур ўғлининг босмачиларга ёрдам қилганлиги тўғрисидаги иши қаралди. Ишни ҳақиқат қилганда билиндиким, мазкур Абдуллоҳжон Қосим Понсотга халқдан озуқ-овқат ва пул йиғиб берган. Шунини кўзда тутуб жазо маҳкамаси мазкур Абдуллоҳжонни 5 йил қамоққа ҳукм қилди. Мол-мулки ҳукумат қўлига олинур.

Тўлак Тошмат ўғли. Андижон шаҳари Шаҳидтепа маҳалла фуқароси Мулла Тўлак Мулла Тошмат ўғли ўзи Шўролар ҳукуматининг хизматида бўлуб туруб босмачиларга ёрдам қилгани ва уларнинг бешотарини сақлагани, тегишлик гувоҳ ва исботлари билан собит қилинғандан сўнг отилишқа ҳукм қилинди.

Бўтақоралиқлар

Андижон уези Бўтақора қишлоғининг фуқаролари: Уста Раҳмонберди Маманиёз ўғли, Машраббой Рустамбой ўғли, Ўрунбой Мирзақосим ўғилларининг босмачиларга йигит бўлуб юрганлари тўғрисидаги ишлари қаралди. 1920 нчи йилдан тортиб то ушланган кунларигача йигитлик қилганлиқлари собит бўлуб, учаласи ҳам отилишқа ҳукм қилинди. Ҳукм жойига келтирилган.

Камолжон Зокирбой ўғли. Андижон шаҳарининг фуқароси Камолжон Зокирбой ўғлининг иши қаралди. Мазкур Камолжон ўзи бош мелиса бўлгани ҳолда ҳукумат томонидан берилган милтиқ ва ўқлари билан бирга босмачиларга қўшулуб кетиб, ушбу йил 23 нчи июлгача йигит бўлуб юрган; мазкур тарихда қўлга тушган. Бутун айб ва гуноҳлари исбот қилинғандан сўнг отилишқа ҳукм қилинди. Ҳукм жойига қўйулган.

Абдурраҳмон Абдулвали ўғли. Андижонлик Абдурраҳмон Абдулвали ўғлининг босмачиларга алоқа қилганлиги тўғрисидаги иши қаралиб, унга қўйулган айблар исбот қилинмади. Локин, шундай бўлса ҳам, бу кишининг ижтимоий зарари бўлушини кўзда тутуб икки йил миддат билан Туркистон тупроғидан бадарға қилишқа ҳукм қилинди. Бадарға вақти ҳукм бўлган кундан, яъни 26 нчи июл 1923 нчи йилдан ҳисобланадир.

Иминохун Боротохун ўғли. Қашқар (Хитой) фуқароси бўлуб Андижон шаҳарида туратурган Иминохун Боротохун ўғлининг босмачиларга қўшулуб, йигитлик қилиб юрганлиги тўғрисидаги иши қаралди. Ҳақиқат қилинғандан кейин собит бўлдиким, мазкур Иминохун дарҳақиқат икки мартаба босмачиларга йигит бўлуб юрган экан. Биринчисидан Абдурахим қўрбошига, иккинчисидан Билол қўрбошига. Шуларни кўзда тутуб мазкур Иминохун отилишқа ҳукм қилинди. Унга қарашлиқ мол-мулк тортиб олинур. Ҳукм ижро қилинди.

Ака-укалар. Марғилон уези Шаҳрихон қишлоқ фуқаролари ака-ука Муҳаммаджон ва Кўр Саид Тўрахўжа ўғлиларининг босмачиларга йигит бўлуб юрганликлари тўғрисида ишлари қаралди. Мазкур ака-укаларнинг Фозил қўрбоши тўдасига аралашиб юргани, Андижон шаҳари фуқароларидан бир неча кишининг рўзгорини талагани исбот қилинғандан кейин мазкур ака-ука Тўрахўжа ўғлиларини отишқа ҳукм қилинди. Ҳукм жойига қўйулган.

Навбатдаги сўроғлар

(Инқилоб-ҳарб жазо маҳкамасининг 10 нчи ҳайъат бошлуғи ўртоқ Рўмансеф билан гаплашиш)

Инқилоб-ҳарб жазо маҳкамасининг 10 нчи ҳайъати томонидан яқин кунларда бирмунча қўрбошиларнинг ишлари қаралғусидир. Шулардан бир бўлагининг иши 12 нчи август якшанба кун ишлари қаралатурган гуноҳкорлар 12 киши бўлуб, булардан 3 таси Максимиф, Аҳмат Қозоқ, Рустам қўрбошилардир.

Илгари Андижон шаҳар ва уезининг уруш камисарига маовин бўлган Максимиф; Шўролар ҳукуматининг жавобгар бир кишиси бўлгани ҳолда, шўро ишида юрган бошқа баъзи бир кишилар билан биргалашиб, доим босмачилар билан алоқа қилишда ва улар фойдасига ишлашда айбланадир. Бу Максимиф бир вақтларда Рустам қўрбоши билан тиллашиб уруш камисарлиги биносини бостурган ва ул ердан бирмунча милтиқларни олдириб, Аҳмат Қозоққа бердиришга сабаб бўлган. Максимифнинг ўғрилиқ ишлари ҳам қўб.

Рустам қўрбоши Максимиф билан тиллашиб милтиқ ўғурлашда, уруш камисарлиги биносини босишда айбланадир.

Аҳмат Қозоқ бўлса Максимифдан бир неча йилдан бери асбоб олиб келган. Уруш камисарлигидан босиб олинган асбоблар ҳам мазкур Аҳмат Қозоққа топширилган. Аҳмат Қозоқ бу йил бизга қўшулган эди. Бизга ўткандан кейин ҳам ҳалиги бўлган ишларни бизга айтиб бермасдан яшириб юрган. Мана шундан билинадирким, Аҳмат Қозоқнинг бизга қўшулуши астайдил (аз тахти дил)¹ бўлган эмас.

Қолган 9 кишининг бир қисми босмачи йигитлар бўлуб, уруш камисарлиги биносини босишқа аралашқан деб айбланадирлар. Қолганлари Максимиф ва бошқаларга ёрдам бериб келганлар.

Булардан сўнг навбат билан Мирзо Тоға, Турғун ва бошқа қўрбоши ҳам йигитларнинг ишлари қаралғусидир.

Қўтур киши билан қўл бериб кўрушсак касали юқуб қоладир, қўл бериб кўришма.²

МАРКАЗДА

Туркистон масъаласи

Зарарлик қуртлар билан кураш

Экинларга зарар бергувчи қуртлар билан курашмак учун Марказдан Туркистонга мол баҳоси билан 160 000 сўм пул юборилган. Чигиртка билан курашиш учун ул ақча етмайди; Келгуси йилга ҳозирлик кўруш учун Туркистон ерсув камисарлигининг маблағи йўқ. Шунини кўзда тутуб Туркистон жумҳуриятининг Маскавдаги вакили яна 160 000 сўм пул сўраб мурожаат қилган.

Молия қўмитаси кейинги 160 000 сўмни бергали унамаган; «Ҳали ҳам Туркистон жумҳурияти бошқа жумҳуриятлардан кўра кўпрак олди», – деган.

Маскав вакилимиз бу жавобни олгандан сўнг яна ҳужжатлик, дастаглик³ маърузалар ёзиб, энг юқори маҳкамаларга, шу жумладан, Меҳнат ва мудофаа шўроси (СТО)га⁴ мурожаат қилган. Шўро бу масъалани яқин ўртада қарайди.

Фарғонага ёрдам

Фарғонага от-мол (улов) олиш учун ёрдам қилиши масъаласи ҳам Молия қўмитасида қаралган. Масъала қаралгандан сўнг от сотиб олоқ учун Фарғонага ёрдам қарз бериш лозим топилган. Ҳозирга Савнаркомнинг ўз пулидан кумуш билан 200 000 сўм пул чиқарилган. Ке-

² Ушбу жумла газетада ҳам қорайтирилган ҳарфлар билан ажратиб кўрсатилган. Ўша вақтда қўтир касали кенг тарқалиб кетгани сабабли, огоҳлантириш мақсадида шундай эслатмалар қилиб турилган.

³ Дастак – тарихий ҳужжат тури бўлиб, унда молиявий масалалар, харажатлар рўйхати ёзилган.

⁴ Совет труда и обороны – Шўролар ҳукумати бошланғичида РСФСРнинг, кейинчалик СССРнинг фавқулодда олий органи бўлган. У хўжалик соҳаси ва мудофаа ишларини бошқаришга масъул эди.

¹ Чин кўнгилдан маъносида.

йинча бу пулни бир миллионгача етказмакчи бўлунган. Бу пуллар беш йил миддат билан қарзга бериладир.

Мактабларимиз

Маскавдаги Марказ маориф камисарлиги ўқуш мавсими (таҳсил)нинг аввалидан бошлаб Туркистондан ўз ҳисоб ва таъминотига ушбу қадар мактабларни ўтказадир: ҳар бўлусда биттадан жами 492 мактаб: ўтроқ халқ учун ҳар шаҳарда 5 тадан жами 150 бошланғич мактаб; кўчма халқ учун 100 кишилиқдан интернатлари билан 30 мактаб.

(3-бет)

БОСМАЧИЛИҚ БИЛАН КУРАШ

Бирдан тўрттаси!

Ислом қўрбошига қарашлиқ қўрбошилардан Худойқул, Шермат, Эрмат ва Аҳматали деганлар 15 та йигитлари билан Хўқанд уези Қозиқбуз деган қишлоқда кенгаш қуруб ўлтурган эканлар. Бундан бизнинг аскарларимиз хабар топиб қолиб, 6 нчи августда бир кичкинагина фирқамиз ҳалигиларни ўраб олган. 4 қўрбоши, 14 йигит яроғлари тортиб олиниб, боғланганлар. 16 та бешотар, бир англиз ва бир «Гра» милтиғи; 1275 та бешотар ўқи, 51 та бошқа хил ўқлар; 10 та ҳар хил тўппонча, 30 та тўппонча ўқи, 20 та от қўлга тушкан.

Шу ширин базм бузулган вақтида Исломқулнинг ўзи ўшал жойдан икки чақирим наридаги қишлоқда икки йигити билан турган экан. Атраднинг¹ келишидан хабар топиб қолиб, кечанинг қоронғилигидан фойдаланиб пиёда қочиб кеткан. Икки отини қўлга тушурдик.

Қоча берсун, «Тулкининг айланиб-айланиб келатурган жойи яна пўстинчининг дўконидир».

Қўтур одамнинг кийими, нарсалари, кўрпа-тўшаги орқали соғ кишиларга ҳам қўтур юқуб қоладир.

¹ Отряд маъносида.

Осмон балолари

Наманган уезининг Бешқитъасида катта ҳалокат бўлуб ўтди. Чуст, Ашт, шаҳар теваараги, Янгиқўрғон ва Нанай деган жойларда кундузи соат 3 дан тортиб дўл аралаш ёғмур ёққан; бу ёғмур кегинча селга айланиб кеткан.

Бу ҳалокат билан ҳаммаси бўлуб 16185 таноб экин, 661 хонажой хароб бўлган. Бу хонажойлар шаҳар теваараги, Чуст, Ашт ва Янгиқўрғон мавзеларидандир. 16185 таноб ернинг 3060 таноби пахталиқ ерлардир.

Борзин бўлусида дўл билан 10 ва 13 ёшларида икки подачи бола ўлган, 5 бола қаттиғ ярадор бўлган. Дўлдан кейинги сел шунча қаттиғ бўлганким, Каркидон билан Варзек деган қишлоқларнинг ораси (10 чақирим жой) дарёга айланиб кеткан. 100 лаб хонажой, кўб муйим-сайим, аллақанча майда ҳайвонот дарёга оқиб кеткан. Кўпруклар, сепоя² ва тўғонларни сув оқизиб кеткан.

Энг оғир зарар кўрган жой Каркидон ва Варзек жамоаларидир; ул ерларда ҳамма экинлар оқиб кеткани каби, дарахтларнинг барглари ҳам битта қолмай қуйулуб тушкан. Дўл жуда оғир, йўғон, зўр бўлуб тушди.

Чустда дўл билан ёғмур бир соат давом қилиб, экинлар ва узумларнинг 40 фоизини йўқ қилиб кеткан. Ёғмурдан сўнг сел келди; бунинг билан 200 хонажой, рўзгор асбоблари, майда ҳайвонот, кўпрук, тўғон ва сепоялар оқиб кетди. 1500 таноб ҳар хил экин ҳалок бўлди. Сел сувининг бўйи (чуқурлиғи) 3 газдан 10 газгача етди.

Халққа еткан зарар жуда кўб. Бутун халқ кўчаларда оч-ялангғоч қолди.

Қўтур бўлсанг, бепарволик қилма, дарҳол дўқтурға бор: табиб-мабибларга бориб юрма!

² Сепоя (форс-тожикча, се – уч ва поя) – тўғон, дамба қуришда, дарё ва анҳорларнинг қирғоқларини сув ювиб кетишидан сақлашда ишлатиладиган мослама.

Зўр сўроғ

Якшанба куни 12 нчи августда масжиди Жомеъ саҳнида Андижон уезининг ҳарбия камисари Максимиф, қўрбоши Аҳмат Қозоқ, Рустам Ботур ўғли ва бошқа босмачилиқ ишларига алоқадор 12 кишининг сўроғи бўладир. Кўрушни хоҳлаганлар учун эшик очиқ.

Қўтур билан кураш

Босмачилардан қутулган қишлоқлардаги аҳоли юқимлиқ касаллардан бўлган қўтур касалидан жуда ёмон қийналмоқдадир. Тезлик билан тегишлик тадбир ва чоралар қилиниб, бу касалнинг олди олинмаса, аҳолига кўб ёмон натижалар бериши мумкиндир.

Шунинг учун Фарғона қўшунининг инқилоб-ҳарб шўроси бу тўғрида ҳам халқга ёрдам бериб, шаҳар ва қишлоқ аҳолисини қўтур балосидан қутқармоққа бел боғлади. Шу мақсад билан қўтурга суркайтурган дори олмоқ учун 24000 сўм пул чиқарди; бу пулга ҳозир 6 пут 10 қадақ дори олиниб, Қизилоёқ, Заврақ ва Асака қишлоқларига бўлиниб бериладир.

Ўшал қишлоқларда ва уларга қарашлиқ жойларда турган қизил аскарларнинг дўқтур ва фелдшерлари, ўшал жойлардаги аҳолининг касалларини қарар ва дориларини бўлиб берарлар.

Ул қишлоқларнинг аҳолиси мана шул чора ва тадбирларни билсун ва қўтурдан қутулмоқ учун ўзи ҳам чинакам ҳаракат қилсун. Лекин қишлоқ аҳолиси яхши билиб олсунким, қўтурни йўқ қилмоқ учун энг яхши йўл тоза, покиза бўлмоқлиқдир.

Қани энди, деҳқон биродарлар, келинг, шу қўтур балосидан ҳам сизни қутқарайлиқ!

Никалайуф

АНДИЖОНДА

Маориф ишлари

Тиётр, қулуб ва бошқа шунингдек тамошо жойлари ҳисобқа олинди. Мундай жойлар бутун шаҳарда 6 та бўлуб, ҳаммасида ҳам маориф-маданият ишлари юргизилмақдадир.

Шаҳардаги қироатхоналарнинг ҳисоби олинди. Шаҳарда ҳаммаси бўлуб 5 та қироатхона бор экан. Уларни яхшилаш, бой қилиш учун чоралар кўрулди. Марказдан мусулмон ва рус тилларида китоблар сўратилди.

Каппон бозорида «Деҳқонлар уйи» очиш учун исмета тузулди. Бир қадар асбоб-ускуна ҳозирланди. Бу уйни очишқа сиёсий саркотиблик (Посекр) ҳам ёрдам берадир.

Янгидан 15 та қизил чойхона очилди.

Савдосизлиқни тугатиш камисияси томонидан сиёсий идораларнинг ёрдами билан шаҳарда 10 та савдо мактаби очилди. Ул мактабларда 513 кишининг 47 таси хотун-қиздан.

Уезда 3 та савдо мактаби очилди. Ўқуғучилар 80 киши. Болалар учун 2 та мактаб очилди.

«Кўмак» камисияси ишда

«Кўмак» уюшмасини тиргизиш¹, бошқа шаҳарлардаки андижонлиқ талабаларга ёрдам бериш ишларини қарайтурган камисиянинг биринчи мажлиси бўлуб ўтди.

Мажлис «Кўмак» ва «Нашри маориф» уюшмаларининг букунги ўлик ҳоллари тўғрисида бирмунча гаплашиб, кенгашкандан сўнг, шул икки жамъиятнинг идора ҳайъатларидан ҳисоб олмоқ ва ул жамъиятларнинг кўргулуғини бир тараф қилмоқ учун икала жамъият аъзоларининг ёппа мажлисини чақирмоққа қарор берди.

Ёппа мажлис ушбу жума куни соат 4 да эски шаҳар тиётру биносига чақириладир.

Талабаларга ёрдам тўғрисида

«Кўмак» камисиясининг мажлисида талабаларга ёрдам масъаласи қаралиб, тезлик билан ёрдам қилмоқ учун бирмунча чоралар, ундан кейин доимий ёрдам бериб туруш учун ҳам бирмунча йўллар чизилиб, инқилоб-ҳарб қўмитаси қарамоғига топширилди.

¹ Жонлантириш, ривожлантириш маъносида.

Алихўжаеф интернати

Андижондаги биринчи ўзбек болалар интернати ўртоқ Алихўжаеф исмига қўйулган. Фарғонада маориф ишларининг юксалишига фавқулодда зўр ғайрат қилиб турган ўртоқ Алихўжаеф учун бу ҳурмат лойиқдир. Олқишлаймиз.

(4-бет)

МАОРИФ ИШЛАРИ ТЎҒРИСИДА КЕНГАШ

Ушбу август ойининг 4 нчи куни (шанба куни) эски шаҳар тиётри биносидида шаҳаримизнинг ҳамма масъул ишчилари, маориф ходимлари ва маорифсевар ёшларининг ёппа йиғини бўлди.

150 – 200 лаб киши аралашқан бу йиғинда Андижоннинг сустлаб кеткан маориф ишлари тўғрисида кенгашиб, шунга чоралар изланмакчи эди.

Мажлис соат 4 ларда ўртоқ Алихўжаеф раислиги, ўртоқ Ҳамид Сулаймон саркотиблиги билан очилди.

Ўртоқ Алихўжаеф мажлисининг мақсадини қисқагина аңлатиб ўткандан сўнг, Андижон маориф назоратининг ишлари тўғрисида маъруза қилмоқ учун маориф нозири ўртоқ Касаткинга сўз берди.

Ўртоқ Касаткин узоққина чўзулган сўзидида Андижон маориф назорати қарамоғидида бўлган бутун муассасалар билан танишдириб, назоратнинг шу кунда қилиб турган ишларини санаб кўрсатди. Маърузачига кўб саволлар берилди. Маъруза тўғрисида сўз олиб гапирган Ҳамид Сулаймон, Мирзаеф ва Алихўжаеф ўртоқлар маориф назоратининг камчиликларини кўрсатиб, танқид қилдилар. Танқиднинг энг кучлик нуқтаси, маориф назоратининг маорифсевар ёшлар ва эски муаллимлар (1918 – 1922 нчи йилнинг муаллимлари) билан самимий алоқа қилиб, уларни ишка сола олмаганлиги устида бўлди.

Маориф назоратидида ишлагувчи ўртоқ Камаефнинг сўнгсўзидан кейин қуйидидаги қарорлар қабул қилинди:

Андижон маориф назоратининг ишлари тўғрисида қарор

Маориф назорати ҳақиқатан жумҳуриятнинг энг ёмон молия танглиги вақтида ишлаган; шу учун, албатта, кўб нарса ишлай олмаган. Шундай бўлса ҳам, маориф назоратининг ўзини бир нечта тугал бўлмаган мактаблари билан бирга яшатиб келган. Назоратнинг фаолиятида кўрулган бир камчилиги эски муаллимлар, эски маориф аҳллариини ўз теграсига тўплай олмаганидир. Андижонда маориф ишларининг тарақламаслиғига¹ моддий жаҳат билан бирга шу жаҳат ҳам кўб сабаб бўлган. Шу учун маориф назоратининг фаолияти тўғрисида шундай бир фикрга келмак мумкин: **маориф шуъбасининг ишлари унча ҳам қаноат қилгундай эмас.** Шу жаҳатдан, шаҳаримизда маориф ишларини яхши йўлга қўймоқ учун қуйидидаги ишларни қилмоқ керак:

1. Маориф назоратига бурунги маориф ходимларидан ва шаҳаримизга келган меҳмонлардан ишламак учун кишилар киргизилсун.

2. Маориф назорати янгидан-янги мактаблар очиб, уларни беҳуда кўпайтиш йўлига кирмасдан, оз бўлса ҳам мавжуд мактабларнинг моддий ва маънавий жаҳатларини яхшилаш йўлини қарасун.

3. Шаҳаримиздаги ўрта мактаб (техникўм)га тубжой халқдан тезлик билан талабалар киргизилсун.

4. Вақф шуъбаси билан «биргалашиб ишлаш» (кантакт) асосидида алоқа қилинсун. Маориф назорати вақф шуъбасига тобе бир муассаса қаторидида қарамасун.

5. Маориф назоратига қарашлиқ киримлик жойлар, дўконлардан бошқалари, назорат қўлида қолдирилсун. Бу тўғрида инқилоб-ҳарб қўмитасига мурожаат қилинсун.

6. Қироатхонани кучайтмак, унга янги китоблар олмоқ учун жиддий ҳаракат қилинсун.

7. Маориф мудирига топширилсунким, оталиқ (шефство) ишини яхши йўлга қўйуш тўғрисида ўз фикрини ёзиб, бир ҳафтанинг ичида инқилоб қўмитасига топширсун.

8. Таълим-тарбия қўрсларининг маънавий ёғина аҳамият берилсун.

¹ Ривожланмаслиғига маъносида.

Талабаларга ёрдам тўғрисида

Хўқанд, Тошкант, Самарқанд, Маскав, Боку ва бошқа ерлардаги андижонлиқ талабаларга ёрдам тўғрисида ўртоқ Ҳамид Сулаймоннинг маърузасини эшиткандан кейин мажлис шу иш билан шуғулланиши лозим бўлган «Кўмак» жамъийятини тиргизмак¹ ва бу тўғрида чоралар топиб инқилоб қўмитасига арз қилмоқ учун қуйидаги тўрт кишидан иборат бир камисия тузумака қарор беради: 1-Абдулҳамид Сулаймон, 2-Насриддин Қоризода, 3-Абдулхай Аййуб, 4-Абу Шоҳ Аҳмадиф.

Таълим-тарбия курси тўғрисида

Андижонда ўлка маориф камисарлигининг буйруғи билан ёзлик таълим-тарбия курси очилган экан. Бу курсқа Маориф камисарлиги ўзи на моддий ва на маънавий сира ёрдам қилмаган. Озгина юборган ёрдамлари ҳам Фарғона музофот маориф нозири тутуб олиб қолиб, бошқа ерларга сарф қилиб юборган. Курс шу кунгача қисман Андижондаги интернатлар ҳисобиға ва қисман вақф шуъбанинг ёрдами билан яшаб келган. Энди бўлса интернатлардан бир нарсани олиб бўлмайди; вақф ҳам марказдан сўрамай ҳеч нарсани бера олмайди; назоратда ҳеч нарсани йўқ. Шунинг учун курснинг ёпилмоқ эҳтимоли бор.

Бу ҳақда маориф вакилининг маърузасини эшиткандан сўнг мажлис шу қарорни беради:

1. Инқилоб қўмитасидан сўралсунким, тезлик билан курснинг бир ойлик таъминотини топиб берсун. Шу билан баробар, вақф шуъбаси ҳам яна ёрдамда бўлсун.

2. Курс талабаларига ўз районларидан келтирилган ёрдамлар уларнинг ўзларига берилмасдан, ҳамма талабалар учун умумий дастмоя ўлароқ сарф қилинсун ва ул ёрдамлар маориф назорати орқали ўтсун.

Ташаккурлар

Мажлис маориф ишлари тўғрисида жиддий ҳаракат қилаётган ўртоқ Алихўжаефга ва бошқа бутун меҳмон ўртоқларга самимий ташаккурини билдиради.

Маориф назоратининг биринчи ўзбек интернати Алихўжаеф ўртоқ исмига қўйгани тўғрисидаги қарори олқишлар билан қарши олинади.

Мажлис юртни тинчлатишда зўр ғайрат кўрсаткан ботур қизил қўшун билан қизил меласага ва унинг бошлиқлариға чин кўнгилдан ташаккур билдириб, шўролар ҳукуматининг юртни тинчлатиш тўғрисидаги ҳаракатларини олқишлар билан қабул қилади. Шунинг билан баробар, таътил вақтларида Фарғонага келиб, сиёсий ва илмий ишларда зўр фидокорлиқлар кўрсаткан қизил талабалар ва курсантларға ҳам ташаккур билдиради.

Тилчи.

Билдиришлар:

Маҳалла хўжалиқ шуъбасидан

Шаҳар ва уез маҳаллий хўжалиқ шуъбаси, ушбунинг баробарида шаҳар ичида ер экан аҳолиға таклиф қиладиқим, ушбу билдириш чиққан кундан бошлаб бир ҳафтанинг орасида ўшал экан экинларининг ҳосилидан 7 дан бирини келтириб топширсунлар.

Қийиғлиқ қилган кишилардан икки баробар қилиб олинур. Экинлар эски шаҳарда оқ масжиддаги семун иморатдан жума кунидан бошқа ҳар кун эрта билан соат 8 дан кундузи соат 2 гача қабул қилинур.

Шуъба мудирини учун: Устиниф.

Шаҳар хўжалиқ мудирини: Лояниф.

Орифбой Ҳасанбой ўғли; Ўрта Осиё Темир йўлининг 18 нчи кантўридан олган 100 нчи сонли гувоҳномасини йўқатқан. Бекардир.

«Кўмак» ва «Нашри маориф» аъзоларига

Бу кун (жума куни) кундуз соат 4 да эски шаҳар тиётрида иккала жамъиятнинг ёппа йиғини бўлади. Масъала ул жамъиятларни бор ё йўқ қилиш тўғрисида. Ҳамма аъзоларға ҳозир бўлмоққа таклиф қилинади.

«Кўмак» камисияси.

¹ Жонлантормоқ, ривожлантормоқ маъносидан.

ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК АВИАЦИЯСИ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ТАРИХИДАН

Азизбек Маҳкамов, АнДУ докторанти

Қизил армиянинг 43-ҳаво кучлари отряди Бухорони бомбардимон қилишга ҳозирланмоқда. 1920 йил. Бухоро

Марказий Осиёда фуқаролик авиациясини йўлга қўйишга бўлган дастлабки уринишлар кутилган натижани бермаган. Хусусан, совет ҳукумати томонидан 1918 йил май ойида бутун Марказий Осиёни Россия билан боғлаш мақсадида Тошкентда бир неча аэропландан иборат махсус ҳаво кучлари отряди – «Туркистон авиацияси»ни тузиш режалаштирилган эди. Бироқ Россиядаги фуқаролар уруши ортидан Оренбург, Каспийорти, Еттисув фронтларининг вужудга келиши туфайли бу аэропланлар фронт ишларига жалб этилган. Бундан ташқари, совет ҳукумати Ўрта Осиёдаги ҳарбий жараёнларда ҳаво кучларидан фаол фойдаланган эди. Айниқса, 1920 йил август-сентябрь ойларида қизил армия томонидан Бухоро амирлиги ҳудудларига қилинган ҳужум чоғида айнан аэропланлардан аҳоли узра авиабомбаларнинг ёғдирилиши жангнинг қизил армия фойдасига ҳал бўлишида муҳим роль ўйнаганди. Кейинчалик ҳам совет ҳукумати томонидан «истиклолчилик» ҳаракатига қарши курашнинг турли босқичларида аэропланлардан фақатгина ҳарбий мақсадларда фойдаланилди.

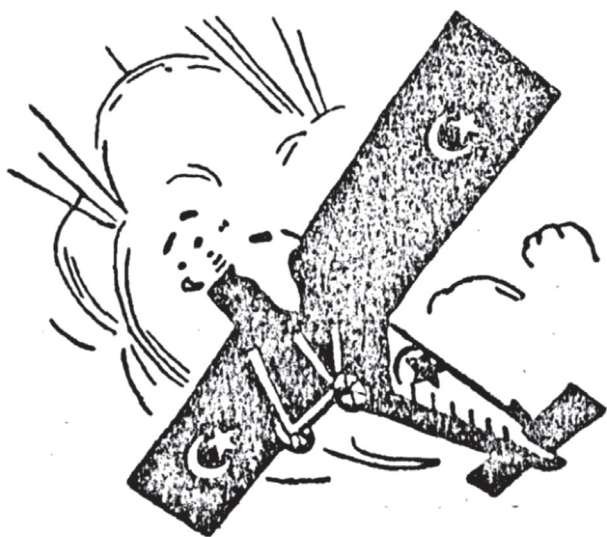
Мустақил Бухоро Халқ Совет Республикасининг (1920 – 1924) тараққийпарвар давлат ва жамоат арбобларидан Файзулла Хўжаев, Абдураҳим Юсуфзода, Мирзо Муҳиддин Мансуров, Хўжа Мирзабой ҳамда Устанур Саидмуродов фуқаролик авиациясининг иқтисодиёт учун муҳим эканлигини англаб етган ҳолда бу вазифани амалга ошириш учун махсус ташкилот – «**Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти**»ни тузишга муваффақ бўлганлар.

Ташкилотнинг мақсади ҳақида матбуотда қуйидагича маълумот берилган: «**Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти**» меҳнат шўрси ва Бухоро савдогарларининг ташаббуси билан очиладур. 9нчи июнда жамиятнинг бюроси тузулди. Бюрога қуйидаги ўртоқлар кирди: раиси Мирза Муҳитдин Мансуров, аъзолари: Хўжа Мирзабой, Устанур, Жўра Карвон, ҳукумат тарафидан Саидхонов ва Кампинус. «**Ҳаво флоти дўстлари**» жамиятининг асосий мақсади 4 та ҳаво кемаси сойтиб олмоқ учун ақча тўпламоқдир (Давлат банкиси курси билан 140 минг сўм бўладур).

Бунинг учун икки турлик йўл белгиланди. Бир тарафдан, ҳукумат муассасалари, хусусий ташкилот ва шахслардан маошлар тўпланса, иккинчи тарафдан, халқ ўртасига «**Ихтиёрий ҳаво флоти жамияти**»нинг акция(пай)лари тарқатиладур. Акциялар 1 сўм ва 10 сўм қийматда чиқарилиб, олгон кишига маълум миқдорда фойда келтирадур. Ойликлар пул ва нарса билан (ҳар нимаики бўлса) қабул этиладур.¹

Ташкилот ишида республика раҳбари Файзулла Хўжаевнинг ўрни катта бўлган. У таш-

¹ 4 та ҳаво кемаси // Бухоро ахбори. 175-сон. 1923 йил 19 июнь.

Ўрта Осиёдаги илк фуқаролик авиациясига доир ташкилот – «Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти»нинг белгиси. 1923 йил

килот тузилишидан бир оз аввал, яъни 1923 йил апрелда Москвага бориб, ҳаво флоти учун

аэропланлар харид қилиш масаласи билан шахсан ўзи шуғулланган эди. Бу ҳақда «Бухоро ахбори» газетасида қуйидаги хабар берилган: **«Нозирлар шўросининг раиси биродар Файзулла Хўжа Масковда вақтида Бухоро, Хива ва Туркистон жумҳуриятларида аэропланлар (учғич машиналар) воситаси билан ҳавода юриш тўғрисида келишув ясаган. Аэропланлар Бухоро, Душанбе, Хива, Тошканд, Олмаота ўрталарида юрарлар. Бу ишнинг муассислари Русия шўролар жумҳурияти ва пахта қўмитасидир. Бухоро томонидан олтин ҳисоби билан 5 минг сўм пай пули бериладур. Бу масала 12нчи апрелда меҳнат шўросида қаралуб, қабул этилади ва Масковга хабар берилади».**¹

1923 йил 18 июнда Бухородаги «Файзулла Хўжа» клуби биносида «Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти»нинг биринчи умумий мажлиси бўлиб ўтган. Унда ташкилотнинг мувақ-

Бухоро Халқ Совет Республикаси ҳукумати вакиллари. 1923 йил

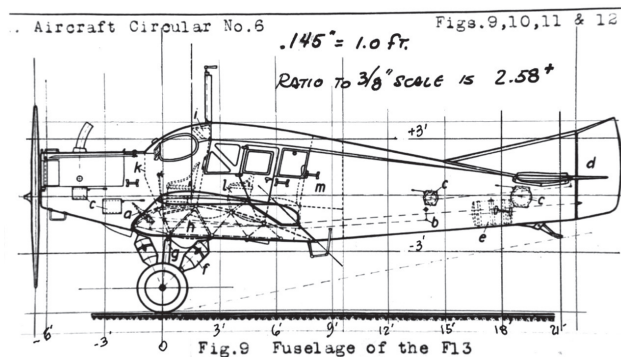
¹ Ҳавода учиб ишлари // Бухоро ахбори. 166-сон. 1923 йил 5 май.

кат ҳайъати сайланган. Ташкилот бюросининг раиси Мирзо Муҳитдин Мансуров ҳаво флотининг тижорат ишларида тутган аҳамияти ҳақида маъруза қилиб, кун тартибига қуйидаги масалаларни қўйган: 1. «Ҳаво флоти дўстлари жамияти» ташкилоти бюросининг ишлари. 2. Ташкилотнинг келгусидаги иш плани. 3. Жамиятга аъзолар ёзиш. 4. Аъзолик бадалини белгилаш. 5. Вилоятларда жамиятнинг шуъбаларини очиш. 6. Ҳаво кемалари сотиб олиш учун ихтиёрий ионалар тўплаш. 7. Жамиятга муваққат ҳайъат сайлаш. Мажлис якунига кўра «Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти» Россиянинг «Добролёт» уюшмаси билан алоқа ўрнатиб, унинг ёрдами билан БХСРда фуқаролик авиацияси соҳасини йўлга қўйишга келишиб олинган.

1923 йилдан бошлаб Москвадаги «Добролёт» уюшмасининг акциялари СССРнинг барча республикалари бўйлаб очиқ савдога қўйилган эди. 1923 йил 19 июлда Тошкент шаҳрида ОДВФ (Общество друзей воздушного флота России – Россия ҳаво флоти дўстларининг жамияти) ва «Добролет» акциядорлик жамиятининг Ўрта Осиё республикалари авиациясига бағишланган илк қўшма йиғилиши бўлиб ўтади ва унинг ишида А.Любимов раислигида ўрта осиелик вакиллардан С.Жўрабоев, Р.Ёқубжонов, «Добролёт» ташкилотидан Мамаев, Миронов, Кравцов иштирок этадилар. Йиғилишнинг 1-сон қарори «б» банди Бухоро ва Хоразм Халқ Совет Республикаларига оид бўлиб, унда бу республикалар ҳудудида ҳам «Добролёт» ташкилотининг акцияларини сотувга қўйиш ва шу орқали аэропланлар сотиб олиш масаласи илгари сурилган. 2-сон қарорнинг «б» бандида эса тегишли мутахассисларни Бухорога ва Хивага хизмат сафарига юбориб, Чоржўйда қўниш майдони ва илк аэропортларни ташкил қилиш масалаларини ўрганиб чиқиш вазифаси қўйилган.¹

1923 йил 25 октябрда ОДВФ ва «Добролёт»нинг яна бир қўшма йиғилиши бўлиб, унда Ўрта Осиё бюроси ходимлари, Бухоро ҳукумати аъзоларидан Соколов, Абдуқодир Муҳитдинов, Бухородаги РСФСР консуллик вакили Зивиц,

Ўрта Осиё фуқаролик авиацияси учун харид қилинган «Junkers F-13» аэропланининг чизмаси

Хоразм консулиги вакили Р.Ёқубжонов иштирок этганлар. Йиғилишнинг 1-сон қарорида зудлик билан Бухорода ҳарбий ҳаво флоти тузиш, ОДВФ маблағлари ҳисобидан 8 та аэроплан ва Бухоро ҳукумати маблағлари ҳисобидан 4 та аэроплан буюртма қилишга қарор қилинган. Бундан ташқари, Бухоро ҳукумати бошқа харажатлар учун кўнгилли равишда «Добролёт» ташкилотига келгусида 65 000 олтин рубль беришга қарор қилган. Бу шартномани имзолаш вазифаси ўша вақтда БХСРнинг Москвадаги мухтор вакили Абдурахим Юсуфзода зиммасига юклатилган эди.

Бухоро Республикаси учун буюртма қилинган «Юнкерс» аэроплани. 1923 йил

1923 йил 31 октябрда Москва шаҳрида БХСР мухтор вакили А.Юсуфзода, Туркистон АССР вакили М.С.Исаев, ХХСР вакили М.А.Матчонбоев ва «Добролёт» вакили И.Девятковский ўртасида ҳамкорлик шартномаси имзоланиб, унга кўра 1924 йил 1 апрелдан «Добролёт» жамиятига Бухоро – Хива – Тошкент – Олмаота ва Бухоро –

¹ РГАСПИ, 62-фонд, 2-рўйхат, 40-иш, 12-варақ.

Хива йўналишларида йўловчи ва почта ташиш ҳуқуқи берилган.¹

Шартномага мувофиқ 1924 йил 3 майдан Тошкент ва Олмаота шаҳарлари ўртасида 813 километрлик авиақатнов йўлга қўйилган. Икки шаҳар ўртасидаги масофани босиб ўтиш йўли авваллари бир ойдан ошиқроқ вақтни олган бўлса, самолётда бу вақт 6 – 7 соатни ташкил қиладиган бўлди. Айни вақтда, «Юнкерс» самолётлари орқали Когон шаҳридан Хивагача 460 километрлик рейс ташкил қилинди.

1924 йил 2 июлда Бухоро шаҳрига «Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти» учун Германиядан дастлабки 4 дона 6 ўриндиқлик «Юнкерс Ф-13» аэроплани етказиб берилган.

1924 йил 3 сентябрда 730 километрдан иборат Когон – Душанбе янги маршрути йўлга қўйилди. Бу пайтга келиб «Добролёт» жамияти томонидан янги очилажак ҳаво йўлларини аниқлаш ишлари тугатилганди ва Ўрта Осиё бўйича узоқлиги 800 километр бўлган Тошкент – Авлиёота – Бишкек – Олмаота линиялари, узоқлиги 450 километр бўлган Бухоро – Оқтўғай – Дарғонота – Хива линиялари ишга туширилди. Бу ҳаво линиялари учун «Добролёт» томонидан «Юнкерс» фирмасидан махсус 6 та йўловчи самолёти харид қилинган.²

БХСР, ХХСР, Туркистон АССРдаги аҳоли ҳаво флоти тузиш ишларига бефарқ бўлмаган ҳолда мазкур жараёнга молиявий ёрдам бериш учун хайрия маблағларини тўплай бошлаган. Масалан, 1923 йил 26 май ҳолатига кўра самарқандлик уста-меҳнаткашлар ҳаво флоти фойдасига 50 сўмдан, оддий ишчилар 25 сўмдан, наشريёт ходимлари ойлик маошларининг 5 фоизини тақдим этиш йўли билан пул йиғиб, ҳукуматга топширганлар. Фарғона область озуқа ва зироат уюшмаси ҳамда пахта қўмитаси ўз кучлари билан битта аэроплан учун маблағ йиғишга муваффақ бўлганлар. Бухородаги иқтисод шўроси 1462 сўм маблағни мазкур иш учун йўналтирган.³

¹ ЎзМА, 48-фонд, 1-руйхат, 219-иш, 228-варақ.

² Соболев Д. А. «Добролет» – первое российское акционерное общество воздушных перевозок (1923 – 1929) // Вопросы истории естествознания и техники. 2019. Т.40. №4. – С.716 – 739.

³ Ҳаво флоти учун // Бухоро ахбори. 171-сон. 1923 йил 26 май.

Бухоро ҳукумати аэропланлар харид қилиб, минтақа шаҳарларини ҳаво йўллари орқали Совет Иттифоқининг бошқа шаҳарлари билан боғлаш мақсадида Москвадаги «Добролёт» уюшмаси⁴ билан ҳамкорлик шартномаси имзолашга қарор қилган. Шартномага мувофиқ «Бухоро ҳаво флоти дўстлари жамияти» учун Германияда ишлаб чиқарилган 4 дона «Юнкерс» самолёти харид қилинган.

Мазкур шартнома тафсилотлари ҳақида матбуотда «4 та ҳаво кемаси» сарлавҳали мақола эълон қилинган: **«Ҳавода учиб ишларини йўлга солмоқ учун Бухоро жумҳуриятининг иштироки билан «Ихтиёрий ҳаво флоти» (Добролёт) исми остида пайлик ширкат тузудди. Бухоро жумҳуриятининг пайи 50 минг сўм олтундир. Ширкат биринчи навбатда Тошканд – Олмаота – Бухоро – Хива ва Бухоро – Душанбе шаҳарлари ўртасида ҳаво кемалари юргизиш тўғрисида чора кўради. Бунинг учун Германиядан «Юнкерс» усулида ясалган 4 та ҳаво кемаси (тайёра) сотиб олинди. Буларнинг икkitаси биринчи августда Бухорога келиб етса керак. «Юнкерс» аппаратлари (ҳаво кемалари) маъдандан ясалган бўлиб, бошқа усул ҳаво кемаларидан ўзларининг маҳкамликлари билан ажралиб турадурлар.**

«Ихтиёрий флот ширкати» сотиб олгон аэропланларнинг ҳар қайсиси 85 от кучига молик моторлар билан ҳаракатга келтирилиб, соатига 120 километр тезлик билан уча олади.

Ҳар бири 2 ўринлиқ бўлиб, одамлардан бошқа яна 23 пуд юк кўтара олади. Бухоро билан Хива ораси 2 соат 15 дақиқада, Бухоро билан Душанбе орасини (Қарши, Карки ва Термиз орқали ўтканда 550 чақиримлиқ йўлни) 2 соат 20 дақиқада юради.

Мақолада, шунингдек, аэропланларнинг бошқа транспорт воситаларига нисбатан камхарж, тез ва хавфсиз эканлиги маълум қилинган.

⁴ «Добролёт» уюшмаси – РСФСРдаги илк ҳаво йўллари акциядорлик жамияти (1923 йил 17 мартда ташкил топган).

«Ҳаво кемаларида ҳаракат қилиш, бир тарафдан, ҳам қулай бўлса, иккинчи тарафдан, от ва арава, ҳатто автомобил билан юрганга қараганда хийла арзон тушадур. Масалан, Бухородан Хивагача одам бошидан 50 сўм олтин, юк ёхуд почтанинг пудидан 3-5 сўм олтин (давлат банкаси курси билан) олинур.

Ҳаво йўлининг савдо ишларида аҳамияти жуда катта, хавф-хатари эса автомобил ҳаракатига қараганда арзон бўлганига кўра келгусида ҳаво флотининг тараққийи учун Бухорода кўп имконият бор.

Бухоро ҳукумати жумҳурият ичидаги шаҳарлар орасида мунтазам равишда ҳаво кемалари юргузишни тезликда вужудга чиқармоқ учун ихтиёрий ҳаво флоти жамиятида

50 минг сўм олтин билан иштирок этадир ва халқнинг ўз ташаббуси билан тўпланган пулларга янги аэропланлар сотиб олишни қиладур».

Туркистон, Бухоро ва Хоразмнинг тараққий-парварлари томонидан юқоридаги саъй-ҳаракатлар туфайли 1924 йил 12 майда «Юнкерс Ф-13» самолёти илк бор Тошкент – Бишкек – Олмаота рейсини муваффақиятли амалга оширган. Шунингдек, 1927 йилда юртимизда айнан ўша самолётлар орқали илк халқаро парвоз, яъни Тошкент – Кобул рейси амалга оширилган. Шунинг билан БХСР ўз ҳаво йўлига эга бўлган оз сонли мамлакатлар қаторига киришга муваффақ бўлган. Бундан ташқари, бутун Ўрта Осиё республикалари ягона авиатармоқ орқали йўловчи ва юк ташиш имкониятига эга бўлганлар.

МЕСТО И РОЛЬ СИЛОВЫХ ОРГАНОВ ЦЕНТРА И РЕСПУБЛИКИ В ПРОВЕДЕНИИ «КУЛАЦКОЙ» ОПЕРАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ (1937 – 1938 ГГ.).

Р. Р. Шамситдинов, кандидат исторических наук, доцент

В статье рассматриваются вопросы проведения советской властью «кулацкой» операции во время Большого террора в Узбекистане. Анализируется роль силовых структур Центра и республики, их взаимодействия по претворению в жизнь политического решения руководства партии и правительства СССР. Даются политические, экономические и социальные факторы обусловленности репрессий в 1937 – 1938 г. и её трагические последствия.

Ключевые слова: «кулацкая» операция, Большой террор, НКВД, репрессия, арест, расстрел, ссылка.

Как известно, после установления советской власти в стране (на территории бывшей Российской империи) большевики начали воплощать в жизнь своих целей по строительству социалистического общества. Составной частью этой коммунистической программы являлись индустриализация, коллективизация и культурная революция. Обильная советская историография данного вопроса говорит только о больших, величайших достижениях аграрной политики советской власти. Только после распада СССР появились фундаментальные труды ученых постсоветского пространства, особенно российских¹, в том числе и

узбекских², основой которых стал новые подходы и концепции освещения истории советского периода, в том числе и проблемы раскулачивания. Они едины в том, что данная акция Советской власти была осуществлена бесчеловечно жестокими методами, в результате миллионы раскулаченные крестьяне были высланы в необжитые или мало населённые отдаленные регионы СССР, где были обречены на голод и бесправия. «В результате которого почти половина их погибла» [1. С.290]. Также, по их мнению, «ленинский план кооперации был извращен Сталиным, и его программа коллективизации сельского хозяйства была в корне трансформирована» [2. Том 1. С.9]. В этом достаточно вспомнить слова Ленина, что «Мы стоим за насилие против капиталистов, против помещиков, и не только за насилие,

² Аминова Р.Х. Из истории коллективизации в Узбекистане // История СССР. – М., 1991. №4; Еро же: Коллективизация в Узбекистане: как это было? // Коммунист Узбекистана. 1989. №9; Еро же: Возвращаясь к истории коллективизации в Узбекистане. – Ташкент: Фан, 1995; Шамсутдинов Р. Узбекистонда советларнинг кулоқлаштириш сиёсати ва унинг фожияли оқибатлари (Советская политика раскулачивания в Узбекистане и ее трагические последствия). – Ташкент: Шарқ, 2001; Еро же: Қишлоқ фожияси: жамоалаштириш, кулоқлаштириш, сургун (Ғрта Осиё республикалари мисолида) (Трагедия кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка (на примере республик Средней Азии). – Ташкент: Шарқ, 2003; Шамсутдинов Р., Мамажонов А. Шимолий Кавказ сургундаги юртдошлар қисмати (Судьба соотечественников, сосланных на Северный Кавказ). – Ташкент: Шарқ, 2005; Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка, 1929 – 1955 гг.: Документы и материалы. Т. I – III / Сост: Шамсутдинов Р.Т., Расулов Б.М. – Ташкент: Шарқ, 2006; Абдуллаев М.Ф. Узбекистонда советларнинг кулоқ қилиш сиёсати ва унинг фожияли оқибатлари (1929 – 1945 йиллар): Автореф. дис... кан. ист. наук. – Ташкент, 2002; Еро же: 1930 – 1940-yillardagi dehqonlar surgunining mafkuraviy, ijtimoiy-iqtisodiy omillari // Ilmiy xabarnoma. Seriya: Gumanitar tadqiqotlar – Scientific Bulletin. Series: Humanitarian Studies. 2023. 5 (73). – В.38 – 45; Мамажонов А. Высланные из сел Узбекистана на Северный Кавказ в процессе коллективизации: Автореф. дис... канд. ист. наук. – Андижан, 2005 и др.

¹ Данилов В. Коллективизация. Как это было // Страницы истории КПСС. – М., 1998; Иваницкий Н.А. Коллективизация и раскулачивание. – М., 1994; Самосудов В.М. Насильственная коллективизация и противодействие крестьянства сталинскому термидору. – Омск: ОГПУ, 1991; Еро же: Современная отечественная историография коллективизации (1980-е – середина 90-х годов). – Омск, 1998; Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание: Документы и материалы. 1927 – 1939. В 5 томах. – М.: РОССПЭН, 1999 – 2006; Юнге М. Вертикаль большого террора: история операции по приказу НКВД №00447 / М. Юнге, Н. Бродюков, Р. Биннер; Ассоц. Исслед. Российского о-ва (XXI). – М.: Новый хронограф, 2008. – 778 с. и др.

но и полную экспроприацию того, что ими накоплено, мы за насилие против кулака, но не полную его экспроприацию, потому что он ведет хозяйство на земле и часть накоплена им своим трудом. Вот это различие надо твердо усвоить» [3. С.19]. К сожалению, как пишут исследователи, даже в окружение Сталина этого различия никто не замечал. Хотя, результаты последних исследований проблемы показывают, что не только окружение, даже и сам Сталин знал и понимал трагичный исход данного мероприятия, но приоритет отдавалось к индустриализации.

Под лозунгом «ликвидация кулачества как класса» против крестьянства развернулось как судебное, так внесудебное преследование с конфискацией все: землю, скот, сельхозинвентарь, предметы личного пользования, с расстрелами, высылкой в отдаленные районы Урала и Сибири. Было принято решения окончательно ликвидировать этих «бывших людей», которых большевики считали угрозой для советской власти и её стратегическим целям. Кульминацией стал 1937 г., когда власть начинает массовый террор, «выкорчёвывание врагов, которые мешают пролетарской работе», реализуется операция против бывших кулаков и уголовников, о чем говорится в директиве ЦК ВКП(б) №863: «... взять на учёт всех возвратившихся на родину кулаков и уголовников с тем, чтобы наиболее враждебные из них были немедленно арестованы и были расстреляны в порядке административного проведения их дел через тройки, а остальные менее активные, но все же враждебные элементы были бы переписаны и высланы в районы по указанию НКВД...» [4]. Все категории «антисоветских элементов» из крестьян, которые были обозначены в приказе НКВД СССР №00447 от 30 июля 1937 года, «а также «единоличники» и колхозники составили (по разным регионам и в целом по стране) не менее 60% всех репрессированных по политическим мотивам в 1937 г. – первой половине 1938 г.» [8. С.34]. В результате, в годы Большого террора более 1,3 млн чел. подверглись репрессиям.

В Узбекистане, как и в других регионах страны, проведение «кулацкой» операции было обусловлено частично политическими, частично экономическими и социальными факторами. Политические факторы определяются тем, что советская власть стремилась укрепить свою силу и предотвратить возможные оппозиционные движения со стороны кулаков и других обеспеченных крестьян. Коллективизация сельского хозяйства сопровождалась насильственным присоединением крестьян к колхозам и конфискацией их земли и скота, что вызывало сопротивление и недовольство населения Узбекистана. Экономические факторы – тем, что целью «кулацкой» операции было ускорение процесса индустриализации и перехода к коллективному хозяйству. Советская власть стремилась избавиться от сопротивления крестьянского класса и получить доступ к их ресурсам и трудовым силам для развития промышленности страны. Социальные факторы – тем, что проведение «кулацкой» операции имело серьезные последствия для крестьянского населения. Массовые аресты, ссылки и суды приводили к разрушению семей, потере доходов и средств к существованию. Отрицательное воздействие на нравы и психологическое состояние населения было неизбежно.

«Кулацкая» операция в Узбекистане, осуществлявшаяся с применением жестких и бесчеловечных репрессивных методов, проходила непосредственно под руководством силовых органов Центра, которые, в т.ч. стремились обеспечить условия для быстрой коллективизации, искоренив предполагаемое сопротивление со стороны крестьян и ликвидировав экономическую самостоятельность сельского населения, подчинив его контролю централизованного государства. В этом особую и главную роль сыграл НКВД СССР и его территориальные органы.

Структура силовых органов Центра включала в себя:¹

¹ См. подробно: Руководители центрального аппарата НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/centr.htm>

Народный комиссариат внутренних дел СССР (сформирован в соответствии с Постановлением ЦИК СССР 10 июля 1934 г.; разделен на НКВД и НКГБ Указом Президиума Верховного Совета СССР 3 февраля 1941 г.):

Руководители подразделений госбезопасности (10 июля 1934 г. – 28 марта 1938 г.):

Руководители подразделений госбезопасности (28 марта 1938 г. – 29 сентября 1938 г.; новая структура НКВД СССР с упразднением ГУГБ была утверждена Решением Политбюро ЦК ВКП(б) П60/7 от 28 марта 1938 г. и сформирована в соответствии с приказом НКВД № 00362 от 9 июня 1938 г.) и другие их подразделения [5].

Силловые органы Центра активно взаимодействовали с силовыми органами республики в рамках проведения «кулацкой» операции и дальнейших репрессий 1937 – 1938 гг. Это взаимодействие было основано на идеологической и политической лояльности, а также на общей цели поддержания власти и подавления любых проявлений недовольства или подозрения на любое инакомыслие. Силловые органы Центра обеспечивали техническую и оперативную поддержку силовым органам республики, оказывая помощь в арестах, следственных мероприятиях и проведении допросов. В качестве примера можно привести дело Плетнева¹ Евгения Павловича, заместителя редактора республиканской газеты САВО «Красная Звезда», который на основе санкции 5-го отдела НКВД СССР за №290745 от 14 декабря 1937 года и постановлении УПР НКВД Ленинградской области об избрании меры пресечения и предъявления обвинения был арестован 27 декабря 1937 года в Ленинграде.² Он был направлен ближайшим этапом в город Ташкент, в распоряжение УНКВД УзССР. Его личное дело №1/1315

от 28.01.1938 года было направлено секретным письмом в распоряжение начальника 8-отдела УГБ НКВД УзССР [6, не нумерована]. А арестованных руководителей (Ф. Ходжаев, А. Икрамов и др.) республики направляли в распоряжения НКВД СССР, они были осуждены ВС СССР.

Они осуществляли координацию и планирование репрессивных операций и обменивались информацией с силовыми органами республики для обнаружения и задержания предполагаемых «врагов народа». Активно «сотрудничали» с силовыми органами республики в проведении судебных процессов и вынесении приговора, а также в рамках общей политической и идеологической платформы. Они действовали в соответствии с идеологией коммунистической партии, стремясь укрепить власть и нейтрализовать любые формы диссидентства или оппозиции.

В состав силовых органов Узбекистана входили:³

- НКВД Узбекской ССР (создан 13 июля 1934 г., в соответствии с приказом НКВД №001);

- УНКВД по Каракалпакской АССР (создано 13 июля 1934 г., в соответствии с приказом НКВД №001);

- НКВД Каракалпакской АССР (создан 9 июня 1937 г., в соответствии с приказом НКВД №00330);

- УНКВД по Бухарской области (создано 17 апреля 1938 г., в соответствии с приказом НКВД №00232);

- УНКВД по Самаркандской области (создано 17 апреля 1938 г., в соответствии с приказом НКВД №00232);

- УНКВД по Ташкентской области (создано 17 апреля 1938 г., в соответствии с приказом НКВД №00232);

- УНКВД по Ферганской области (создано 17 апреля 1938 г., в соответствии с приказом НКВД №00232);

- УНКВД по Хорезмской области (создано 17 апреля 1938 г., в соответствии с приказом НКВД №00232) [7].

¹ Плетнев Евгений Павлович, 1898 года рождения, уроженец деревни Козлова, Вишневого уезда, б. Тверской губернии, чл. ВКП(б) с 1922 г., русский, служащий, происходит из служителей религиозного культа, имеет воен. звание – батальонный комиссар, последняя должность зам. редактора газеты «Красная Звезда» (орган политуправления Среднеазиатского Военного Округа), обвинен в преступлениях, предусмотренных ст. 64 и 67 УК УзССР, приговорен в ВМН – расстрелу. Реабилитирован 26 сентября 1956 года [Архив СГБ Узбекистана, Папка 22942, л. 60 – 61].

² Ордер №11485 от 27.12.37.

³ См. подробно: Руководители территориальных органов НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/regiony.htm>

Силовые органы республики формировали основу системы политического контроля и репрессий на местах, играя ключевую роль в обеспечении выполнения политики сталинского режима и подавлении любых проявлений инакомыслия. Также (как и органы Центра) осуществляли широкий спектр функций, включая аресты, следствия, проведение судебных процессов; они планировали и координировали проведение репрессий, направляли оперативную работу и обменивались информацией с центральными органами власти и пр.

В то же время силовые органы на местах играли роль исполнителей политической воли центральных органов власти: они активно сотрудничали с силовыми органами Центра, обмениваясь информацией и согласовывая свои действия, что обеспечивало большие масштабы реализации «кулацкой» операции в Узбекистане. Все это приводило к дестабилизации регионального хозяйства и резкому сокращению народонаселения и в целом влияло на политическую, социальную и экономическую среду. После коллективизации и уничтожения кулаков, частная собственность на сельскохозяйственные предприятия была уничтожена. Не прекращались репрессии в отношении крестьян («бывших кулаков») и после принятия Конституции СССР 1936 г. Лишь за первые три месяца (январь – март) 1937 г. были высланы 9988 чел [8. С.34]. Это, в свою очередь, привело к потере мотивации у крестьян и снижению их производительности. Государственное управление сельским хозяйством оказалось неэффективным и не смогло обеспечить нужные объемы продукции, что привело к продовольственному кризису и голоду.

Как отмечает целый ряд ученых, исследующих сталинский период и его антинародную политику, большинство исторических документов, архивов, личных свидетельств явно свидетельствуют о том, что «кулацкая» операция в СССР, в том числе и в Узбекистане как массовый репрессивный акт имела четкую цель – уничтожение крестьянства и насильственная коллективизация сельского хозяйства, приведшая к арестам, депортациям и

расстрелам местных крестьян, которых режим считал «контрреволюционными элементами» или «кулаками».

Организация и координация действий силовых органов в проведении «кулацкой» операции в Узбекистане осуществлялись под руководством высших инстанций страны, что свидетельствует о систематическом и планомерном характере этой операции.

Изучение механизмов организации и координации действий силовых органов в проведении этой операции в Узбекистане позволяет осознать, каким образом советская власть систематически и целеустремленно действовала для достижения своих политических целей. В частности, установлено, что «кулацкая» операция в Узбекистане была спланированным и организованным мероприятием, в котором, как уже ранее отмечалось, принимали участие силовые органы центра и региона: НКВД, партийные и государственные структуры и пр. Операция была осуществлена в несколько этапов, начиная с проведения информационной кампании для создания общественного мнения о необходимости борьбы с «кулачеством» и противодействия «вражеским элементам». Далее происходили массовые аресты, местные комитеты НКВД принимали решения о расстреле, заключении в тюрьмы, ИТЛ (исправительно-трудовой лагерь) или ссылки подозреваемых. Возможность обжалования решений отсутствовала, что дало режиму возможность безнаказанно проводить репрессии и т.д. Соответственно, реализация механизмов организации и координации действий силовых органов в проведении «кулацкой» операции в стране (СССР), в том числе и в Узбекистане была обусловлена наличием следующих аспектов:

1. *Политическое руководство:* Операция проводилась под строгим контролем высшего руководства страны. Политические децизии¹ были приняты центральными органами власти, и это являлось отправной точкой для организации операции.

¹ Децизия (от лат. *decidere* – отрезать) – приговор / судебный приговор.

2. *Подразделения силовых органов:* Различные подразделения силовых органов, такие как НКВД, НКГБ и пр., были задействованы в проведении операции. Каждое подразделение выполняло свою роль в рамках общего плана операции и координировалось с другими подразделениями.

3. *Разведка и сбор информации:* Перед проведением операции была проведена разведка и сбор информации о возможных целях и объектах. Это позволило силовым органам определить места, где предположительно находились «кулаки», и спланировать их арест и дальнейшую ссылку.

4. *Планирование и оперативные действия:* Операция была хорошо спланирована, и каждое действие силовых органов было тщательно проработано. Это включало выбор мест концентрации «кулаков», маршрутов ссылки, мер безопасности и т.д.

5. *Выполнение операции:* Как только все предварительные мероприятия были завершены, силовые органы приступали к непосредственным действиям. Они арестовывали подозреваемых, проводили обыски, изымали имущество, после чего депортировали этих людей.

6. *Система контроля:* Во время выполнения операции использовалась система контроля, чтобы убедиться в полноте ее реализации и предотвратить возможные нарушения. Контроль осуществлялся через соответствующие отчеты и командиры подразделений, которые отчитывались в выполнении тех или иных поручений.

Данные механизмы позволяли обеспечить оперативное взаимодействие между различными силовыми структурами, что, в конечном итоге, определило массовость и масштабы арестов и ссылок крестьян, обвиняемых в противостоянии коллективизации и революционному преобразованию сельского хозяйства. Политика, базирующаяся на подобных механизмах и принципах, неизбежно привела к большому количеству жертв, массовому голоду в некоторых регионах СССР и разрушению сельской экономики. При этом, как уже неоднократно

отмечалось, многие из тех, кто стал жертвой «кулацкой» операции, были невинными людьми, не имевшими никакой связи с антигосударственной деятельностью или шпионажем. Отсутствие должного судебного процесса и вынесение решений на основе подозрений и политических мотивов способствовало тому, что многие невинные люди страдали и лишались своих прав и свобод.

Проведение «кулацкой» операции не учитывало гуманитарные аспекты и принципы защиты прав человека. Она оказала отрицательное воздействие на социальную структуру общества. Еще одним характерным аспектом «кулацкой» операции было отсутствие аккаунтабельности¹ и ответственности за произошедшие нарушения. Таким образом, в рамках «кулацкой» операции в Узбекистане Центр играл ключевую роль в организации и координации действий силовых органов, а также во взаимодействии с местными силовыми органами. Специфика данного взаимодействия включала несколько значимых особенностей:

1. *Планирование и координация:* Центр сотрудничал с местными силовыми органами для определения мест концентрации предполагаемых «кулаков» и выявления объектов для последующего ареста и ссылки. Он осуществлял планирование операции на местном уровне, учитывая особенности и потребности конкретных районов и общин.

2. *Информационный обмен:* Центр и местные силовые органы поддерживали постоянный обмен информацией, включая данные о предполагаемых «кулаках», их потенциальной опасности и местонахождении. Это помогало силовым органам определить приоритеты действий и обеспечивало оперативность и результативность операции.

3. *Ресурсное обеспечение:* Центр сотрудничал с местными силовыми органами для обеспечения необходимых ресурсов для проведения операции. Это включало предоставление

¹ В широком смысле под аккаунтабельностью понимается система и форма институционализации юридической ответственности как сущностной характеристики государства. В узком же смысле аккаунтабельность рассматривается в качестве системы условий и механизмов обеспечения ответственности и подотчетности государства.

транспорта, временных мест для содержания задержанных лиц, а также поддержку в организации процесса ссылки.

4. *Привлечение местных сил:* Центр сотрудничал с местными силовыми органами для привлечения местных сил и ресурсов для поддержки операции. Это могло включать местную милицию, государственные службы и другие организации, которые могли оказать помощь в проведении операции.

5. *Учет особых обстоятельств:* Центр и местные силовые органы сотрудничали для учета особых обстоятельств конкретных общин и групп населения. Они учитывали культурные, религиозные и социальные аспекты, которые могли повлиять на успешность операции и характер взаимодействия с местными жителями.

6. *Информационная поддержка:* Центр предоставлял местным силовым органам необходимую информацию и инструкции для проведения «кулацкой» операции. Он делился с ними целевыми данными, анализом ситуации и тактическими рекомендациями, чтобы обеспечить единое понимание и подход к проведению операции.

7. *Обратная связь и отчетность:* Центр поддерживал обратную связь с местными силовыми органами, принимая от них отчеты о ходе операции, проблемах, с которыми они сталкивались, и потребностях в дальнейшей поддержке. Это позволяло анализировать и оценивать результативность операции и корректировать подходы при необходимости.

При этом говорить о том, что все сотрудники НКВД были полностью марионетками или жертвами центрального руководства, на наш взгляд, будет не совсем верным подходом. Как правило, местные сотрудники НКВД действовали в полном осознании того, что они служат на благо родины, верили, что на них возложена великая историческая миссия – расчистить путь к коммунизму. Такая позиция может быть охарактеризована скорее, как «каратели по убеждению», так как большинство сотрудников НКВД исполняли свою работу с полной уверенностью в правильности своих действий.

Они были убеждены, что их деятельность направлена на защиту интересов государства и создание коммунистического общества. В своих действиях они стремились к достижению идеологических целей и не колебались при использовании суровых методов для достижения этих целей. Они видели себя как исполнителей великой миссии и были готовы пойти на любые жертвы во имя этой миссии. Таким образом, можно сказать, что эти сотрудники были преданными идеям коммунизма и с большим энтузиазмом, как свидетельствуют документы, использовали все возможные методы, чтобы наконец-то посчитаться с теми «элементами», которых до «кулацкой» операции им не так-то легко было привлечь к ответственности.

После проведения июньского пленума Центрального Комитета Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков) в 1937 г., сотрудники силовых органов получили четкое указание полностью уничтожить базу для потенциальной «пятой колонны». Власти детально объясняли, что невидимая война уже началась и из империалистических стран в СССР массово проникают террористы, шпионы и диверсанты. В связи с этим было необходимо задерживать не только их лично, но и изолировать всю базу, связанную с этими людьми. Руководство утверждало: «Не может быть, чтобы кулак, бывший торговец, офицер, каратель не являлся антисоветской личностью. Арестовывайте их. Мы обязаны здоровый организм Советского государства очистить от этого наноса» [9. С.276 – 284]. «Кулацкая операция» была осуществлена сотрудниками силовых органов с разными мотивациями: одни были полны энтузиазма и ждали вознаграждений и продвижения по карьерной лестнице, другие подчинялись атмосфере страха перед террором, которая царил в рядах НКВД. Поскольку силовой аппарат формировался из идейных коммунистов, профсоюзных и комсомольских активистов, а также военных ОГПУ¹... НКВД, все сотрудники с юных лет оказывались в ат-

¹ ОГПУ – Объединенное государственное политическое управление, специальный орган государственной безопасности СССР в 1923 – 1934 гг.

мосфере насильственного подавления общества и действовали в соответствии с ней. Они постоянно ощущали вражду со стороны значительной части населения и верили, что враги окружают их везде и всюду.

Значительная часть сотрудников силовых органов, была убеждена в «сакральной необходимости» физической ликвидации «кулаков» и других чуждых элементов, а награды за усердное проведение арестов, допросов, пыток воспринимались как должное. На все это указывает крайняя степень жестокости, с которой проводились репрессии, а также «чувство классовой ненависти», которое испытывали обвинители при массовых расправах [10. С.29 – 32]. Чем ниже был должностной уровень сотрудников силовых органов, тем чаще проявлялись колебания – однако лишь в методах, но не в целях. Сотрудники, которые испытывали сомнения в обоснованности массового террора, подчинялись руководству под страхом неминуемых репрессий в случае обвинений в «саботаже» операций. Тем не менее, грозные обвинения в неудовлетворительной борьбе с «врагами» настигли немалое число сотрудников НКВД. С особой жестокостью сотрудники силовых органов относились к арестованным «врагам народа» из собственных рядов.

В связи с этим необходимо выделить факторы, способствующие появлению и формированию так называемых «палачей-энтузиастов» в системе «центральный отдел НКВД → региональные силовые органы» в Узбекистане. На наш взгляд, это:

1. Низкий уровень образования: многие сотрудники НКВД имели недостаточное образование или ограниченные знания, что могло способствовать легкому внушению и манипуляции их убеждениями.

2. Привычка к абсолютному послушанию: внутри системы НКВД была распространена практика абсолютного послушания и подчинения руководству. Это могло повлиять на то, что сотрудники выполняли любые приказы, даже если они требовали нарушения прав человека.

3. Страх быть самым репрессированным: сотрудники НКВД могли испытывать личный страх быть подвергнутыми репрессиям, если не следовали приказам или не показывали достаточную жестокость. Это могло способствовать их собственной жестокости и желанию приспособиться к системе.

4. Психические девиации¹: некоторые сотрудники НКВД могли иметь психические отклонения или недостатки, которые могли влиять на их жестокое поведение и нежелание сопереживать жертвам.

5. Безнаказанность: в системе НКВД в принципе отсутствовала ответственность за нарушение прав человека. Сотрудники, совершающие преступления, оставались безнаказанными, что создавало впечатление безысходности и безнравственности.

6. Система привилегий: некоторые сотрудники НКВД могли получать привилегии и особые льготы за свою жестокость и преданность системе. Все это могло стимулировать их к совершению насилия и новых репрессий.

7. Клановость чекистов, а также длительная традиция репрессивной практики: была распространена культура и традиция жестокости и насилия внутри сотрудников НКВД. Уважение к такой культуре и давление со стороны своих коллег могли подталкивать сотрудников к проявлению новых жестоких действий.

Эти и многие другие факторы в сочетании могли создавать и укреплять убеждение у сотрудников НКВД в их роли как «палачей-энтузиастов», «карателей по убеждению», «стражей революции» и т.д. Однако справедливости ради следует отметить, что не все сотрудники НКВД испытывали радость или удовлетворение от своих действий. Некоторые все же были вынуждены выполнять приказы из-за страха перед репрессиями или потому, что считали свою работу необходимой для защиты государства и собственных интересов. Например, в документе от 20 июня 1956 года, составленный

¹ Психические девиации – это, во-первых, отклонения психопатического характера, вызванные явной или скрытой психопатологией. Во-вторых, это шаблон поведения, сформировавшийся под влиянием социальной среды.

старшим следователем КГБ при СМ КК АССР лейтенантом Шегеновым говорится: «... в своём выступлении на этом собрании¹ бывший работник НКВД КК АССР Чеботарев заявил: «До приезда Апресяна² в Узбекистан мы, следователи, допрашивали арестованных с соблюдением всех требований УПК (Уголовно-процессуального кодекса). После приезда Апресяна начались продолжительные допросы арестованных и протокол составлялся лишь после признания арестованного. Протокол следователем писался на черновике, а затем проходил целую литературную обработку и лишь после, в отпечатанном виде, его давали арестованному» [11. Л.104].

Взаимодействие Центра с местными силовыми органами в рамках «кулацкой» операции в Узбекистане отличалось своей спецификой и стимулировало совместные усилия для оперативной реализации репрессивных действий. Взаимодействие, основанное на информационной поддержке, согласовании и обмене всевозможными данными, способствовало единому пониманию и обеспечению реализации поставленных целей операции. Для руководства страны взаимодействие Центра с местными силовыми органами было необходимым, поскольку это позволяло ему координировать и контролировать все действия местных органов, в т.ч. планировать, организовывать и проводить различные мероприятия, учитывая специфику местных условий.

¹ Общее закрытое собрание парторганизации НКВД и прокуратуры Кара-Калпакской АССР, состоявшееся 13.01.1939 г. в г. Турткуле, на котором обсуждались Постановление Совнаркома СССР и ЦК ВКП(б) от 17 ноября и 1 декабря 1938 г. (Политбюро ЦК ВКП(б) опубликовало решение «Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия», где карательным органам постановлялось прекращение массовых операций (были также ликвидированы внесудебные органы, кроме Особого Совещания НКВД СССР).

² Апресян Дереник Захарович, 1899 года рождения, уроженец села Татлу, Армянской ССР, армянин, гражданин СССР, бывший член ВКП(б), до ареста – Нарком внутренних дел Узбекской ССР, арестован 21 ноября 1938 года НКВД СССР по обвинению в причастности к антисоветскому заговору в органах НКВД. 22 февраля 1939 года, при рассмотрении дела в Военной коллегии Верховного Суда СССР заявил, что «виновным себя не признает, показания свои на предварительном следствии не подтверждает. Они даны под физическим воздействием. Никогда заговорщиком не был и ни в каких антисоветских организациях не состоял». По статьям 58-8 и 58-11 УК РСФСР Апресян осужден к ВМН (высшей мере наказания – расстрелу), не реабилитирован [11. Л.62].

Все вышесказанное обусловлено в т.ч. региональной спецификой реализации «кулацкой» операции, которая выражалась в определенной дифференциации жертв «кулацкой» операции. В отношении «кулаков» и колхозников, которые составляли меньшую часть арестованных и осужденных, такие методы, как пытки и фальсификации были применены в меньшей степени, чем в отношении членов бывших социалистических партий, их сторонников, религиозных деятелей, «белых» и пр. При этом зачастую при обвинении «кулаков» не требовалось обязательного признания виновности, люди были осуждены без суда и следствия (местные «каратели» сами создавали «врагов» – весьма свободно толковали плановые задания Центра), что подчеркивает важность дифференцированного подхода к оценке собранных материалов по Узбекистану 1937 – 1938 гг.

Анализ документов и материалов позволил установить, что влияние силовых органов Центра на ход реализации «кулацкой» операции является преобладающим. Взаимодействие между силовыми органами Центра и местными органами в Узбекистане были весьма тесными. Приказы, директивы, меморандумы и циркуляры руководства НКВД незамедлительно находили свою реализацию в республике. Например, после того как 17 декабря 1937 г. последовал приказ³, в соответствии с которым необходимо было карать смертью все попытки побега из лагерей, он стал немедленно соблюдаться, вопреки предусмотренному в Уголовном кодексе наказанию за это преступление – максимум три года лишения свободы (в дополнение к уже имевшемуся сроку). Силовые органы Центра активно вмешивались в проведение «кулацкой» операции с помощью предписаний, имевших региональный «радиус действия». Локально ограниченные «карательные» инициативы

³ 17 декабря 1937 г. зам. наркома внутренних дел СССР Михаил Рыжов подписал и разослал по лагерным управлениям ГУЛАГа приказ: дела заключенных, заподозренных в подготовке побега, отныне предписывалось передавать на «тройку» и расстреливать их вне всяких лимитов. Всего по этому приказу №38671 от 17 декабря 1937 г. в лагерях НКВД было расстреляно более 7000 беглецов и лиц, записанных беглецами.

Центра также имели губительное воздействие: своими мероприятиями Центр поощрял уже имевшуюся в Узбекистане тенденцию, которая была направлена на расширение круга лиц, затронутых массовой «кулацкой» операцией (распространялось на родственников, соседей, знакомых и пр.).

Несмотря на то, что силовые органы Центра давали практически полную свободу действия местным органам, тем не менее, «кулацкая» операция находилась под полным контролем Центра. Это достигалось через использование различных инструментов управления на различных уровнях, таких как смещение и назначение членов троек, процесс одобрения запросов о повышении объемов ссылки и система регулярного представления отчетов и меморандумов. На республиканском уровне обязательное проведение следственных процедур служило контрольным механизмом государства, обеспечивающим «эффективность» проведения расстрелов, ссылок и депортаций. Отношения между силовыми органами Центра и республики сохранялись несмотря на то, что республика могла практически в любой момент проявлять свою независимую инициативу, «нейтральную» и строго иерархическую, при этом они были основаны на взаимовыгодном интересе (подобная ситуация наблюдалась и в других регионах страны¹).

¹ См.: Довбня О.А. Репрессии по партийной «окраске» в рамках «кулацкой операции» в Донецкой области / О.А. Довбня // Сталинизм в советской провинции: 1937 – 1938 гг.: массовая операция на основе приказа №00447 / Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации [и др.]; сост. М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер. – М.: РОССПЭН [и др.], 2009. – С.421 – 535; Кабацкое А.Я. Репрессии 1937 – 1938 гг. против рабочих Прикамья Свердловской области в рамках приказа №00447 / А.Я. Кабацкое // Сталинизм в советской провинции: 1937 – 1938 гг.: массовая операция на основе приказа №00447 / Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации [и др.]; сост. М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер. – М.: РОССПЭН [и др.], 2009. – С.177 – 198; Колдушко А.А. Роль партийных органов в осуществлении массовых репрессий в Свердловской области в 1937 – 1938 гг. / А.А. Колдушко // Сталинизм в советской провинции: 1937 – 1938 гг.: массовая операция на основе приказа №00447 / Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации [и др.]; сост. М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер. – М.: РОССПЭН [и др.], 2009. – С.663 – 673; Разгон В.Н. Репрессии против бывших «кулаков» в Алтайском крае в 1937 – 1938 гг. / В.Н. Разгон // Сталинизм в советской провинции: 1937 – 1938 гг.: массовая операция на основе приказа №00447 / Уполномоченный по правам человека в Российской Федерации [и др.]; сост. М. Юнге, Б. Бонвеч, Р. Биннер. – М.: РОССПЭН [и др.], 2009. – С.82 – 104 и др.

Специфика взаимодействия силовых органов Центра и республики проявилась и в ходе завершения «кулацкой» операции 17 ноября 1938 г., после того как были приняты и санкционированы решения о частичном завершении карательных акций. Массовость репрессий в Узбекистане в рамках «кулацкой» операции приобрела единичный характер по инициативе Центра, это, в т.ч. указывает на то, что «очистка» республики от так называемых «врагов народа» была просто формальной процедурой, без достаточных обоснований или реальных результатов. Вероятно, она не была осуществлена эффективно и была мотивирована политическими и экономическими интересами, а не истинной необходимостью защиты и безопасности страны. Это указывает на то, что данный процесс был скорее формальным и надуманным событием, где власти руководствовались политическими и экономическими интересами, более того, и собственными корыстными целями. Также стоит отметить, что силовые органы не обеспечили достаточное обоснование для проведения массовых репрессий. Вероятно, власти использовали репрессии в Узбекистане как инструмент для подавления политической оппозиции и для укрепления своей власти. Такое поведение говорит о деформации силовых органов Центра, которые вместо защиты и безопасности населения, занимались политическим террором.

К тому же важно указать, что, как правило, в число карателей входили не только местные органы НКВД, но и члены сельских и городских советов, большие и малые выгодоприобретатели колхозной системы, а также «заинтересованные в сохранении своих позиций руководящие партийные функционеры, которые и были основными зачинщиками репрессивной политики советской власти [12. С.418 – 419]. Представители именно этого круга широко привлекались органами НКВД и милиции, так как они активно сотрудничали если не по убеждению, то из лояльности к государственной власти и органам государственной безопасности. Местные «элиты» посредством

систематического участия в арестах и следствии стремились устранить из своей среды нарушителей спокойствия, саботажников, конкурентов и критически мыслящих лиц. Все это говорит о том, что чистка «снизу» (приказ №00447) использовалась как дополнительное мероприятие по консолидации уже неоднократно «почищенных» советских элит. В этом смысле мы имеем явные указания на то, что различные экономические проблемы, трудности функционирования сельскохозяйственных предприятий были важным мотивом преследования части простого населения Узбекистана. Есть все основания высказать данное предположение, так как НКВД и милиция выступали также как органы, которые осуществляют контроль за работой колхозов, совхозов, заводов и фабрик.

Заклучение

В результате исследования установлено, что влияние силовых органов Центра на ход реализации «кулацкой» операции было превалирующим и взаимодействие их местными органами в Узбекистане были весьма тесными. Приказы, директивы, меморандумы и циркуляры руководства НКВД незамедлительно находили свою реализацию в республике, так было и «кулацкой» операций.

Таким образом, «кулацкая» операция в Узбекистане, проведенная силовыми органами Центра и республики, имела серьезные последствия для политической, экономической и социальной обстановки в республике. Политические последствия: «кулацкая» операция была частью широкомасштабной кампании по укреплению власти и уничтожению политической оппозиции. Через преследования «кулаков» советская власть показывала свою решимость уничтожить любые формы имущественной и политической независимости. Операция кулаков сыграла роль в становлении абсолютной государственной власти и подавлении любых проявлений инакомыслия. Экономические последствия: массовая конфискация земли и скота у кулаков привела к се-

рьезным изменениям в сфере сельского хозяйства. Узбекистан как сельскохозяйственный район потерял много квалифицированных рабочих, что привело к сокращению производства и снижению качества сельскохозяйственной продукции. Это негативно повлияло на экономику страны и привело к ухудшению условий жизни местного населения. Социальные последствия: «кулацкая» операция привела к репрессиям, арестам и принудительной коллективизации, что имело разрушительное воздействие на жизнь множества семей и общества в целом. Многие крестьяне были лишены права на владение землей, выселены из своих домов, потеряли свое имущество. Местное население столкнулось с тяжелыми условиями жизни, экономическими трудностями, что привело к социальной нестабильности, распространению бедности и ухудшению условий жизни. Кроме того, из-за массовых арестов и репрессий, в т.ч. на основании фальшивых обвинений, множество невинных людей стали жертвами политического насилия и были отправлены в лагеря или расстреляны. Эти меры имели долгосрочный негативный эффект на развитие сельского хозяйства и экономику в целом, что привело к продовольственным проблемам и голоду во многих регионах СССР. В связи с этим реализация данной операции имела в т.ч. и психологические последствия: «кулацкая» операция оставила глубокий психологический след на самосознании как всего советского народа, так и узбекского народа. Она создала страх, недоверие и разобщение в обществе, так как люди стали бояться высказывать свое мнение или проявлять какую-либо политическую или социальную активность, опасаясь попасть под подозрение и стать жертвой репрессий.

Список использованных источников и литературы:

1. Ивницкий Н.А. Судьба раскулаченных в СССР / Н.А. Ивницкий. – М.: Собрание, 2004. – 294 с.
2. Ленин В.И. Доклад о внешней и внутренней политике Совета Народных Комиссаров. Соч. Т. 38. – С.19.

3. Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка, 1929 – 1955 гг.: Документы и материалы. Т. I – III / Сост.: Р.Т. Шамсутдинов, Б.М. Расулов; под ред. Д.А. Алимовой. – Т.: Шарк, 2006. – 656 с.

4. Директива ЦК ВКП(б) №863. Галерея документов // Бессмертный барак. – URL: https://bessmertnybarak.ru/article/direktiva_tsk_vkp_863/ (дата обращения: 20.12.2023).

5. Руководители центрального аппарата НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/centr.htm>

6. Архив Службы государственной безопасности (СГБ) Узбекистана, П-26223, том 3. нумерации нет.

7. Руководители территориальных органов НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/regiony.htm>

8. Бердинских В.А. Система спецпоселений в советском союзе 1930 – 1950-х годов / В.А. Бердинских, И.В. Бердинских, В.И. Веремьев; науч. ред. И.Л. Жеребцов. – Сыктывкар: ИЯЛИ Коми НЦ УрО РАН, 2015. – 244 с.

9. Тепляков А.Г. Управление НКВД по Новосибирской области накануне и в начальный период Великой Отечественной войны / А.Г. Тепляков // Западная Сибирь в Великой Отечественной войне (1941 – 1945 гг.). – Новосибирск, 2004. – С. 276-284.

10. Расулов Б.М. Политические репрессии в период коллективизации в Узбекистане в 20 – 30-е годы XX века / Б.М. Расулов // International scientific review. – 2017. – №3 (34). – С. 29-32.

11. Архив СГБ Узбекистана, П-26223, том 2.

12. Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг фожияли оқибатлари: (Биринчи китоб) / Р. Шамсутдинов: «Мерос» халқаро илмий-амалий экспедиция хайрия жамғармаси, Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидаги Андижон давлат университети: маъсул муҳаррир Б.В. Ҳасанов. – Тошкент: Sharq, 2012 – 432 б.

The place and role of law enforcement agencies of the Center and the Republic in the «kulak» operation in Uzbekistan (1937 – 1938)

Ravshan R. Shamsitdinov, Andijan State University, 129 str. Universitet, Andijan, Uzbekistan. E-mail: agsu_info@edu.uz

Keywords: «kulak» operation, Great Terror, NKVD, repression, arrest, shooting, exile.

The article deals with the issues of the Soviet government's «kulak» operation during the Great Terror in Uzbekistan. The article analyzes the role of power structures of the Center and the republic, their interaction in implementing the political decision of the leadership of the Party and government of the USSR. It gives political, economic and social factors of conditionality of repressions in 1937 – 1938 and its tragic consequences.

In Uzbekistan, as in other regions of the country, the «kulak» operation was conditioned partly by political, partly by economic and social factors. Political factors are determined by the fact that the Soviet authorities sought to strengthen their power and to prevent possible opposition movements by kulaks and other well-to-do peasants. Collectivization of agriculture was accompanied by the forcible incorporation of peasants into collective farms and the confiscation of their land and livestock, which caused resistance and discontent among the Uzbek population. Economic factors – the fact that the purpose of the «kulak» operation was to accelerate the process of industrialization and the transition to collective farming. The Soviet authorities sought to get rid of the resistance of the peasant class and gain access to their resources and labor forces for the development of the country's industry. Social factors – the fact that the «kulak» operation had serious consequences for the peasant population. Mass arrests, exiles and trials led to the destruction of families, loss of income and livelihood. The negative impact on the morals and psychological state of the population was inevitable.

The «Kulak» operation in Uzbekistan, which was carried out with the use of harsh and inhuman repressive methods (land and livestock were forcibly seized from peasants, «unreliable elements» were subjected to political and economic repression, mass arrests, exiles, shootings, etc.), was carried out directly under the direction of the security agencies of the Center, which, among

other things, sought to ensure conditions for rapid collectivization and eradicate the supposed resistance of peasants and eliminate economic resistance from peasants), was carried out directly under the direction of the Central security agencies, which, among other things, sought to ensure conditions for rapid collectivization by eradicating the supposed resistance of the peasants and eliminating the economic independence of the rural population, subjecting it to the control of the centralized state. The NKVD of the USSR and its territorial bodies played a special and major role in this.

The organization and coordination of the actions of the security agencies in carrying out the «kulak» operation in Uzbekistan were carried out under the direction of the highest authorities of the country, which testifies to the systematic and systematic nature of this operation.

Thus, the «kulak» operation in Uzbekistan, carried out by the security agencies of the Center and the Republic, had serious consequences for the political, economic and social situation in the republic. Political consequences: «kulak» operation was part of a large-scale campaign to consolidate power and destroy political opposition. Through the persecution of the «kulaks» the Soviet authorities showed their determination to destroy any form of property and political independence. The operation of the kulaks played a role in establishing absolute state power and suppressing any manifestations of dissent. Economic consequences: the mass confiscation of land and livestock from the kulaks led to serious changes in agriculture. Uzbekistan, as an agricultural region, lost many skilled workers, which led to a reduction in production and lower quality of agricultural products. This had a negative impact on the country's economy and led to a deterioration in the living conditions of the local population. Social consequences: «kulak» operation led to repression, arrests and forced collectivization, which had a devastating effect on the lives of many families and society as a whole. Many peasants were disenfranchised, evicted from their homes, and lost their property. The local population faced harsh living conditions and economic hardship, which

led to social instability, widespread poverty and deteriorating living conditions. In addition, due to mass arrests and repressions, including those based on false accusations, many innocent people became victims of political violence and were sent to camps or shot. These measures had a long-term negative effect on the development of agriculture and the economy as a whole, which led to food problems and famine in many regions of the USSR. In this regard, the realization of this operation had, among other things, psychological consequences: The «kulak» operation left a deep psychological trace on the self-consciousness of both the Soviet people and the Uzbek people. It created fear, mistrust and disunity in society, as people became afraid to express their opinions or show any political or social activity for fear of being suspected and becoming a victim of repression.

References:

1. Ивницкий Н.А. Судьба раскулаченных в СССР / Н.А. Ивницкий. – М.: Собрание, 2004. – 294 с.
2. Ленин В.И. Доклад о внешней и внутренней политике Совета Народных Комиссаров. Соч. Т. 38. – С.19.
3. Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка, 1929 – 1955 гг.: Документы и материалы. Т. I – III / Сост.: Р.Т. Шамсутдинов, Б.М. Расулов; под ред. Д.А. Алимовой. – Ташкент: Шарк, 2006. – 656 с.
4. Директива ЦК ВКП(б) №863. Галерея документов // Бессмертный барак. – URL: https://bessmertnybarak.ru/article/direktiva_tsk_vkr_863/ (дата обращения: 20.12.2023).
5. Руководители центрального аппарата НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/centr.htm>
6. Архив Службы государственной безопасности (СГБ) Узбекистана, П-26223, том 3. нумерации нет.
7. Руководители территориальных органов НКВД СССР: 10 июля 1934 г. – 26 февраля 1941 г. – URL: <http://old.memo.ru/history/nkvd/kto/regiony.htm>

8. Бердинских В.А. Система спецпоселений в Советском Союзе 1930 – 1950-х годов / В.А. Бердинских, И.В. Бердинских, В.И. Веремьев; науч. ред. И.Л. Жеребцов. – Сыктывкар: ИЯЛИ Коми НЦ УрО РАН, 2015. – 244 с.

9. Тепляков А.Г. Управление НКВД по Новосибирской области накануне и в начальный период Великой Отечественной войны / А.Г. Тепляков // Западная Сибирь в Великой Отечественной войне (1941 – 1945 гг.). – Новосибирск, 2004. – С.276 – 284.

10. Расулов Б.М. Политические репрессии в период коллективизации в Узбекистане в 20 – 30-е годы XX века / Б.М. Расулов // International scientific review. 2017. №3 (34). – С.29 – 32.

11. Архив СГБ Узбекистана, П-26223, том 2.

12. Шамсутдинов Р. Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг фожиаи оқибатлари (Биринчи китоб) / Р. Шамсутдинов: «Мерос» халқаро илмий-амалий экспедиция хайрия жамғармаси, Заҳириддин Муҳаммад Бобур номидаги Андижон давлат университети: маъсул муҳаррир Б.В. Ҳасанов. – Тошкент: Sharq, 2012. – 432 б.

Сведения об авторе:

Шамситдинов Равшан Рустамбекович – кандидат исторических наук, доцент, декан исторического факультета Андижанского государственного университета. E-mail: ravshanbek.sham@gmail.com

ФАЙЗУЛЛА СУЛТОНОВ – «КАТТА ТЕРРОР» ҚУРБОНИ

Рустамбек Шамсутдинов, Марказий Осиё фан, маданият ва санъат академияси академиги

Академик Комил Яшин (1909 – 1997)

Академик, ёзувчи Комил Яшин ўзининг 1989 йили нашр этилган «Ёд-нома» хотира китобида шундай ёзади: «Миркомилбойга қарашли кенг-кўлам ҳовлида деҳқон ёшларга аталган мактаб очилди. Кўп ўтмай мени ҳам ўша мактабда дарс беришга таклиф этишди. Йўқ демадим. Ўша мактабда таниқли олим ва драматург Иззат Султоннинг акаси Файзулла Султонов ҳам ишларди. У киши билан жуда иноқлашиб кетдик. Ўзи ҳам жуда билимдон, яхши ва ажойиб инсон эди.

Файзулла Султонов Бокуда ўқиб келган, кўп нарсадан хабардор ва етук одам бўлганидан менга анча ёрдам берди. Унда педагогик тажриба катта, ўзи шаҳардаги техникумда ҳам ўқитувчилик қилганидан зиёлилар орасида яхшигина обрў орттирган эди. Менга берилган фойдали маслаҳатлари педагогик фаолиятимда жуда ҳам асқотди» (136-бет).

Таниқли олим, адиб марҳум Шерали Турдиев ўзининг «Файзулла Султонов қисмати» номли мақоласида («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2000 йил 25 август сони) биринчи марта эндигина 32 ёшни қаршилаган қатағон қурбони Файзулла Султоновнинг ҳаёти ва фаолиятини қисқача бўлса-да қимматли манба ва материаллар асосида ёритишга эришган эди.

Бизнинг рус тилида 2007 йили нашр этилган «Репрессия. 1937 – 1938 гг. Документы и материалы Выпуск 3. Жертвы Большого террора из Узбекистана. 1937 год, ноябрь» китобимизнинг 9-бетидagi ЎзССР НКВД «Училиги»нинг 1937 йил 13 ноябрдаги 33-сонли баённомасида

СУРАТДА: Файзулла Султонов рафиқаси Зумрад Мирзобоева билан. 30-йиллар

шундай ёзилган: «16) Султонов Файзулла Ўш шаҳрида волость бошқарувчисининг ўғли, 1905 йили туғилган, «Миллий иттиҳод» аксилинқилобий миллатчи ташкилотининг аъзоси, шу ташкилот маблағи ҳисобидан 1923 йили Туркияга ўқишга юборилган, бироқ бунинг имкони бўлмагач, Бокуда ўқий

бошлаган, 1931 йили маиший жиноятлар учун судланган. Ҳибсга олинган вақтда ўқитувчи бўлган. Совет ҳокимиятига қарши душман кайфиятида бўлган аксилинқилобий йиғилишлар иштирокчиси бўлганликда, ўқитувчи бўла туриб ёшларни миллатчилик, советларга қарши руҳда тарбиялаганликда, ЎзССР Жиноят кодексининг 66-модда 1-банди ва 67-моддаси билан айбланган. Ҳукм: Султонов Файзулла ўн йил меҳнат тузатув лагерига ҳукм қилинсин».

Шундан бери орадан 17 йил ўтди. Биз яқинда Ўзбекистон Республикаси прокуратура тизимида фаолият кўрсатиб, қатағон қилинган прокуратура ходимларининг фожиали ҳаёти ва тақдири ҳақида «Тарихий хотира беқиёс» китобни чиқариш жараёнида кўплаб ноёб ҳужжат ва материалларни жамлаган эдик. Улар орасида 1937 йил 13 ноябрда 10 йил муддатга ҳукм этилган Файзулла Султоновни ҳозиргача эълон этилмаган фожиали ўлимига доир ноёб ҳужжат топилди. Биз уни ўзбек тилига ўгириб, сиз азиз муштарийларга тақдим этишни лозим билдик.

Ўзбекистон ССР Олий Совет Президиуми раиси ўртоқ Охунбобоевга Султонов Файзуллодан

АРИЗА

Мен 1905 йили Қирғизистон ССР Ўш шаҳрида туғилганман. Отам – тикувчи, бундан ташқари, 5 таноб ери бўлиб, ер бобом томонидан онамга берилган. Отамнинг отаси бобом Ўш шаҳридаги шаҳар бошқармаси канцеляриясида мирзалик қилган (шу боис унинг номи Султон Мирзо деб аталган). Бобом 1917 йили вафот этган, отам эса 1919 йилда вафот этган. Отам ҳаётлиги даврида онам томонидан чўпонликка берилганман, кейинчалик темирчига шогирд бўлганман. Шундан кейин мени совет ҳокимияти ўз тарбиясига олган: болалар уйи ходимлари кўчадан олишган ва интернатга жойлаштиришган. Болалар уйида 1922 йил июлигача тарбияландим. Бу ерда бошланғич маълумотни олдим. 1922 йили Андижон шаҳар халқ маорифи бўлими мени Бокуга ўқишга юборди, у ерда ўрта маълумотга эга бўлдим. 1926 йил мен Андижонга қайтиб келдим ва шаҳар маориф бўлими мудир ва ўқитувчи бўлиб ишладим. 1929 йили САГУга (Тошкент) ўқишга кирдим, бу ерда 1931 йилгача ўқидим, уни тугатмасдан оилавий аҳволим туфайли Андижонга қайтиб келдим. Андижонда Қишлоқ хўжалиги техникумида 1937 йил сентябрь ойигача (яъни қамоққа олинишимга қадар) дарс бердим.

Менинг ишим тўғрисидаги барча материаллар (тақризлар, тавсифномалар) шахсий ишимда бор (уларнинг барчасини НКВД вакиллари тинтув қилиш ва қамоққа олишда олиб қўйишган).

Менинг қисқача таржимаи ҳолим шундан иборат. Бу маълумотларни мени билган Андижон коммунистлари, мен туғилган қишлоқ совети, Ўш шаҳридаги шаҳар ва район совети тасдиқлайди.

Аммо мен қандай қилиб қамоққа тушиб қолдим?

Мен пасткаш халқ душманлари ва уларнинг бўҳтонлари натижасида ҳибсга олиндим.

1926 йили шаҳар маориф мудир бўлиб ишлаётганимда, мафкуравий фронтда кескин кураш кетаётган эди. Келиб тушган материаллар асосида мактаб ўқитувчиларининг айримлари совет ҳокимиятига қарши душманона

муносабатда бўлгани ва уларга қарши кураш бошлаганини билдим. Ўқитувчилар сафидан миллатчилар бўлган Машраб Бурҳоний, Саллоҳ Сайфий, Баҳром Сайфий, Аюбов ва бошқа 18 кишини ишдан бўшатдим. Улар, табиийки, мендан қасос олиш ва менга қарши бўҳтонлар уюштиришни бошлашди. 1929 йили Андижон ўқитувчилар конференциясида улар шундай деб чиқишди: «Султонов бизнинг аксилинқилобий ташкилотимизга хайрихоҳлик билдирди. У бизнинг ташкилотимизга шунинг учун аъзо бўлмаган эдики, уни ёшлиги учун ташкилотга аъзо қилмаган эдик». Мен исбот талаб қилдим. Улар айтдики, гўё мен 1922 йили уларнинг ташкилотидан моддий ёрдам сўраган эканман. Мен тергов органлари олдида зудлик билан бундай аризани текшириб чиқиш масаласини қўйдим. Натижада ҳеч қандай исбот бўлмади.

Аммо душманлар бошқа усулни ўйлаб топди: мен гўёки мингбоши (волость бошқарувчиси)нинг ўғли эканман, бироқ текширувда бу ҳам ёлғонлиги маълум қилинди.

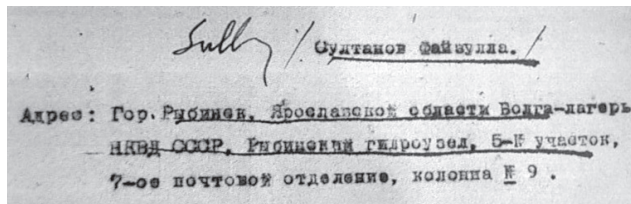
1937 йили юқорида зикр этилган шахсларнинг барча таркиби қамоққа олинди, турмада ўтириб улар яна менга қарши бўҳтонлар бошлашди ва менинг қамоққа олинишимга эришишди. Улар айтишдики: «Султон Файзулла бизнинг ташкилотимиз аъзоси бўлган, уни Бокуга бизнинг ташкилотимиз юборган ва шу ташкилот унга ойига 350 рубль бериб турган. Таътил вақтларида у бизга Бокудан советларга қарши адабиёт келтирган». Мени тергов қилиш даврида бундай даъволарнинг ёлғонлигини исботладим. Стипендияни менга шаҳар ижроия кўмитаси президиумининг қарори бўйича ўша вақтда вақф бўлими берган. Стипендия миқдори 35 сўм бўлган. Буларнинг барчасини архив материаллари бўйича аниқ исботлаш мумкин. Мен текширишни талаб қилганман. Бирон киши текширмаган. Мен ҳақимда бўҳтон кўрсатмалар берган кишилар билан юзлаштиришни талаб қилдим. Тергов менинг тақдиримга бефарқ қаради. Айблов хулосасида отам гўёки «мингбоши» деб кўрсатилган – бу лавозимни аввал аниқ тасдиқлаш мумкин эди.

Бирон-бир киши томонидан менга қўйилган айблар исботланмади. Гўёки мен «Яҳудийлар –

ахлоқ халқ» ва «Совет ҳокимияти аҳолини нон билан таъминлашни хоҳламаяпти ва унинг урдасидан чиқа олмайди» деган эканман.

Бундай ёлғон кўрсатмаларнинг биронтаси тасдиқланмади, камига, мен 9 ойдан бери Андижон турмасида ўтирдим, эндиликда лагерларда бўлиб қолдим. Ҳозирда Рибинск гидроу-

Султонов Файзулла (имзо)

Академик Иззат Султон
(1910 – 2001)

зелида ишламоқдаман. Кундузги нормани 120 дан то 196 фоизгача бажармоқдаман. Яқинда машина аварияси натижасида оёғимдан жиддий яраландим, аммо ҳукумат ғамхўрлиги туфайли омон қолдим. Мен яна меҳнат фронтига қайтишга тайёрман.

Бор кучим билан совет ҳокимиятига ишлашга тайёрман, чунки у мени ўстирди, бироқ мен адолатсизлик оқибатида халқ душманлари сафида бўлишни ҳеч истамайман.

Менинг ишимни қайта кўриб чиқишни қатъият билан илтимос қиламан. Султонов Файзулла (имзо).

Бу ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати архивида сақланмоқда ва биринчи бор эълон қилинмоқда.

Аммо Файзулла Султоновнинг ушбу хатига жавоб келган-келмагани ҳозирча маълум эмас.

Қамоқ муддатини ўташ учун у Ярослав области Рибинск шаҳридаги меҳнат тузатув лагерига этап қилинган. Бу қамоқхонада Файзулла Султонов «халқ душмани» тамғаси остида юришга бардош беролмай, 1939 йили қатор органларга ариза билан мурожаат қилган. Ишни қайта кўриб чиқиб, адолат тикланишини, қамоқдан озод этилишини талаб қилган. Лекин ҳеч қандай ижобий натижа бўлмаган. Унинг укаси академик Иззат Султон ўз хотираларидан бирида шундай ёзади: «Қамоқ жазосини Файзулло Рибинск гидроузелида ўтказган. У гидростанцияда навбатчилик қилаётган чоғида ўзини машина ременига ташлаб ҳалок бўлган. Бу ҳақида менга уруш йиллари қамоқдан қайтган ва Файзуллонинг ҳалокатига гувоҳ бўлган киши айтган эди. У адолатсизликка чидай олмай ўзини ўлдирган. Файзуллодан уч бола етим қолган эди. Энг катта ўғли Умидни синглим Саодатхон ва куёвимиз Акмал Музаффаров боқиб олган. Умид Андижонда мусиқа мактабида ўқиди, кейин Москвада олий маълумот олиб, ҳарбий оркестр дирижёри бўлди. Ҳозир нафақада. Файзуллонинг уч яшар қизи Раъно менинг тарбиямда қолди. Уни Тошкентга олиб келиб ўқитдим, олий маълумотли бўлди. Рус мактабларида ўзбек тилидан дарс берди. У ҳам ҳозир нафақада.

Рафиқаси Зумрад бир яшар боласи билан қолди. Бола уч ёшда ўлди...»

Ҳа, Файзулла Султонов истибдод тузуми даврида, унинг адолатсизликларига қарши курашчилар сафида бўлди ва шу адолатсизликнинг бегуноҳ қурбонига айланди.

Биз бор-йўғи 32 йил умр кўрган маърифатпарвар, жадиличлик ҳаракатининг фаолларидан бўлган ватанпарвар Файзулла Султоновнинг хотирасини абадийлаштириш мақсадга мувофиқ деб биламиз.

ТАЪЛИМ ВА ФАН ИНТЕГРАЦИЯСИНИНГ ЁРҚИН ИФОДАСИ

М.М.Исҳоқов, т.ф.д, профессор, Р.Р.Алимова, т.ф.н, доцент.

Чандан ўннга: ТДШУ ректори Г.Р.Рихсиева,
ЎзФА Тарих институти директори,
академик Азамат Зиё

2024 йилнинг 25 апрелида Тошкент давлат шарқшунослик университети «Манбашунослик ва тасаввуф герменевтикаси» ва «Марказий Осиё халқлари тарихи ва этнологияси» кафедралари биргаликда тайёрлаган «Манбашунослик, тарихшунослик ва тарих тадқиқоти методи ва методологиясининг долзарб масалалари» мавзусидаги йиллик анъанавий илмий конференциянинг навбатдаги 16-анжумани бўлиб ўтди. Анжуман республиканинг барча вилоятлари олий таълим муассасалари илмий тадқиқот марказларининг вакиллари ўз атрофида бирлаштирган ҳолда бешта шуъбада иш олиб борди. Конференциянинг ялпи мажлисида республикаимизнинг таниқли тарихчи ва манбашунос олимларидан тарих фанлари доктори, ЎзР ФА Тарих институти директори, профессор Азамат Зиё, Вазирлар Маҳкамаси қошидаги Қатағон қурбонлари хотираси музейи директори, тарих фанлари доктори, профессор Бахтиёр Ҳасанов, ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти директор ўринбосари, тарих фанлари доктори, профессор Сурайё Каримова, Андижон давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Р.Т.Шамсутдинов, Қорақалпоғистон

давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Бахит Кошчанов, Бухоро давлат университети профессори, тарих фанлари доктори Ҳалим Тўраев ва бошқаларнинг маърузалари тингланди. Рустамбек Шамсутдиновнинг «Қатағон қилинган жадидлар ва уларнинг тақдири» ҳақидаги маърузаси ҳозиргача тарих фанида қайд этилмаган муҳим янгилик бўлди. Бахтиёр Ҳасановнинг «Қодирийни озарбайжон тилида «гапиртирган» жадид Холид Саид (1888 – 1937)» номли ахбороти, Сурайё Каримованинг Ўзбекистон манбашунослиги соҳасидаги ютуқлар, муаммолар ва истиқболдаги режалар тўғрисида маърузаларида муҳим масалалар олиб чиқилди.

Конференция дастуридан тўртта шуъба бўйича Мирзо Улуғбек номидаги ЎзМУ, Андижон, Фарғона, Самарқанд, Бухоро, Қарши, Термиз, Нукус давлат университетлари олимларининг тарихий манбашунослик, тарихшунослик, тасаввуф тарихи ва манбашунослиги, этнология ва умумий тарих масалалари бўйича 60 дан ортиқ маърузалари ўрин олди. Уларнинг аксариятида манбашунослик, тарихшунослик, айниқса, тасаввуф тарихи ва унинг манбашунослиги билан боғлиқ муҳим муаммолар ўртага қўйилди.

Хусусан, «Тарихий манбашуносликнинг долзарб масалалари» шуъбасида ТДШУ профессори, тарих фанлари доктори М.М.Исҳоқовнинг суғдий тил фонетик тизимининг тарихий асослари ҳақидаги, Ўзбекистон Халқаро ислом академияси доценти, т.ф.б.фалс.д. Р.Уразованинг «Марказий Осиё халқлари эътиқодий қарашларида мифологик образлар талқини» мавзусидаги, ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти катта илмий ходими, тарих фанлари номзоди Ш.Қўлдошев

Ўнгдан чапга: тарих фанлари докторлари, профессорлари Мирсодиқ Исҳоқов, Рустамбек Шамсутдинов, Эркин Охунжонов

нинг «Таворихи хамсаи шарқий» – Қўқон хонлиги тарихига оид муҳим манба», «Тасаввуф тарихи, манбашунослиги, фалсафаси ва герменевтикаси» шуъбасида ТДШУ профессори, фалсафа фанлари доктори Жаъфар Холмўминнинг «Қиёсий тасаввуфшунослик: ваҳдат ул-вужуд фалсафаси, платонизм ва неоплатонизм» мавзусидаги маърузалари катта қизиқиш билан тингланди.

Анжуман иштирокчиларидан бир гуруҳи

«Тарихшунослик, тарих тадқиқотлари методологияси ва тарихнинг умумий масалалари» шуъбасида ТДШУ профессори, т.ф.д. Э.Ахунжановнинг Ўзбекистон тарихини илмий тадқиқ этишнинг асосий йўналишлари

мавзусидаги, «Этнология ва этнографиянинг назарий ва амалий масалалари» шуъбасида Ўзбекистон Республикаси Маданият вазирлиги ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар қўмитаси маркази раҳбари, т.ф.д., доцент С.Т.Давлатованинг замонавий этнологияда миллатлараро муносабатларни ўрганишнинг назарий-концептуал жиҳатлари мавзусидаги маърузалари фан олдида турган муҳим масалаларга бағишланди.

Конференция якунида тингланган маърузалар бўйича ҳисоботлар тингланди. Бир қатор муаммоли масалалар бўйича таклиф ва мулоҳазалар ўртага қўйилди, улар устида тарихчи олимларнинг навбатдаги вазифалари белгиланди.

Конференция Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Тарих институти, Санъатшунослик институти, Ўзбекистон тарихи, Темурийлар тарихи музейлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қатағон қурбонлари тарихи музейи кабилар билан ҳамкорлик асосида уюштирилмоқда. Бу ҳол таълим ва фан интеграциясининг ёрқин ифодасидир.

ТУРКИСТОН МАЪРИФАТПАРВАР ЗИЁЛИЛАРИГА ЭҲТИРОМ

Д.Ж.Раҳматова, Қарши давлат университети тузилмасидаги Қатағон қурбонлари хотираси музейи директори, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD), доцент

Бугунги кунда жаҳондаги глобаллашув жараёнлари ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбида миллий ғурур туйғуларини шакллантириш давлат ва жамият олдида турган долзарб вазифалардан бири эканлигини кўрсатмоқда. Бу вазифаларни амалга оширишда XIX аср охири ва XX аср бошларида бир қатор шарқ ва мусулмон мамлакатларида вужудга келган, Туркистон минтақасида кенг қулоч ёйган жадидчилик ҳаракати намояндалари танлаган маърифатпарварлик йўли дастуриламал бўла олади. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг бу ҳаракат намояндаларининг фаолияти ҳақида билдирган қуйидаги фикрлари айтилиши ҳақиқатдир: **«Агар жадидларимиз қирғин қилинмаганда эди, уларнинг билими, уларнинг илми билан катта кашфиётлар қилинарди». «...тарихда икки буюк Ренессансга замин бўлган минтақамизда учинчи Ренессансни айнан жадид аждодларимиз амалга оширишлари мумкин эди».**

Жадидлар илм-фанни тараққиётнинг ва фаровонликнинг асосий йўналтирувчи кучи ҳамда жаҳолатга қарши курашнинг бирдан-бир воситаси, деб ҳисобладилар. Улар халқни дунёвий билимлар билан қуроллантириб, унинг маънавиятини юксалтириш орқали миллий мустақилликка эришиш мумкин, деб билдилар. Бу улуғ мақсад йўлида уларнинг мардона кураши ва фидойилиги янги Ўзбекистонни қуришда барчамиз, аввало, ёшларимиз учун чинакам ибрат мактаби бўлиб хизмат қилади. Шу боисдан республикаимизнинг турли таълим муассасаларида бу мавзуга бағишланган

кўплаб конференция ва анжуманлар ўтказилмоқда. Хусусан, Қарши давлат университети тузилмасидаги Қатағон қурбонлари хотираси музейи ташаббуси билан 2024 йилнинг 21 – 22 май кунлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 8 октябрдаги «Қатағон қурбонларининг меросини янада чуқур ўрганиш ва уларнинг хотирасини абадийлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Ф-5598-сон фармойиши асосида тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда халқаро ва республика миқёсида ўтказиладиган илмий ва илмий техник тадбирлар режаси»да белгиланган вазифаларни амалга ошириш мақсадида «Туркистон маърифатпарвар зиёлилар меросининг фан, адабиёт, маданият ҳамда маънавият тараққиётидаги ўрни» мавзусида республика илмий-амалий конференцияси бўлиб ўтди.

Конференцияда қуйидаги масалалар муҳокама қилинди:

– XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистондаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий шароит ҳамда таълим тизимини ислоҳ қилиш ғоясининг туғилиши, унинг сабаб ва манбалари;

– Туркистон жадидларининг маориф соҳасидаги ислохотлари: янги усул мактабларининг ташкил қилиниши, янгича ёндашувдаги дарсликларнинг яратилиши;

– миллий матбуотнинг вужудга келиши ҳамда 1906-1917 йилларда нашр этилган жадид матбуотининг асосий йўналиши, мақсад ва вазифалари;

– янги ўзбек адабиётининг майдонга келиши. Жадид адабиёти намояндаларининг ижо-

дида ватанпарварлик, эрк ва ҳуррият ғояларининг куйланиши;

– жадид театрининг жаҳолатга қарши ҳамда миллий тараққиёт учун курашдаги аҳамияти;

– чор Россияси мустамлакачилиги ҳамда совет мустабид тузуми даврида жадид маърифатпарварларига бўлган муносабат;

– Туркистондаги миллий уйғониш ҳаракати тарихи ва намояндалари фаолиятини ўрганишнинг ҳозирги кундаги ижтимоий, маданий ва тарбиявий аҳамияти.

Анжуманда Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Қатағон қурбонлари хотираси» давлат музейининг етакчи мутахассислари, олий таълим муассасалари тузилмасидаги Қатағон қурбонлари хотираси музейлари илмий ходимлари ва республикамиздаги олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари, иқтидорли ёшлари ҳамда тадқиқотчилари, шунингдек Қашқадарё вилояти ички ишлар бошқармаси ходимлари иштирок этишди.

Конференция Қарши давлат университетининг илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректори Илҳом Бекпўлатовнинг табрик сўзи билан очилди. У ўз нутқида XIX аср охири ва XX аср бошларида бир қатор шарқ ва мусулмон мамлакатларида вужудга келган жадидчилик ҳаракати Туркистон ўлкасида теран тарихий илдизларга эга эканини, Туркистон маърифатпарвар зиёлилари бизга қолдирган бебаҳо маънавий ҳамда илмий меросни ўрганишга бағишланган ушбу илмий-амалий анжуманнинг аҳамиятини қайд этиб ўтди. Жадид маърифатпарварларининг ҳаёти, ижтимоий-сиёсий фаолияти ва илмий-ижодий меросини ўрганиш, уларнинг халқимиз озодлиги йўлидаги кураши ва бу йўлда чеккан заҳматлари, хайрли ишларини чуқур, режали тадқиқ этиш бугунги ва келажак авлодлар учун бениҳоя аҳамиятли эканлигига ҳам алоҳида тўхталиб ўтди.

Дарҳақиқат, жадидчилик ҳаракати XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистонда ҳукм сурган фавқулодда қолоқ иқтисодий, ижтимоий ва маданий шароитда яшаётган халқларни маърифатли қилиш, жамият ҳаётида ижтимоий ва маданий ислохотлар ўтказиш, пироварида миллий мустақиллик ғояларини

ҳаётга татбиқ этиш мақсадини ўз олдига қўйган ҳаракат сифатида тарихий вазият тақозоси билан майдонга келди.

Ватанни озодликка, миллий мустақилликка етаклашдек муқаддас ғоя энг илғор қарашли жадид зиёлиларнинг фикрида бўлгани ҳолда, мавжуд тарихий шароит, сиёсий вазият уларни ўз мақсадларига эришишига изн бермасди. Жадидлар юрт истиқлолини ва тараққиётини замонавий билимлар билан қуролланган етук мутахассисларсиз тасаввур эта олмаганлар. Шу муносабат билан улар асосий эътиборни маҳаллий халқ болаларидан илғор фикрли, билимли кадрлар тайёрлашга қаратганлар. Улар бу вазифаларни амалга ошириш учун мактаб-маориф ишларини яхши йўлга қўйишни ва ёш авлод таълим-тарбиясини биринчи навбатдаги масала, деб билдилар. Улар чин мусулмон бўлиш учун диний билимлар билан бирга дунёвий билимларни, айниқса, математика, физика, кимё, тиббиёт, тарих ва бошқа фанларни билиш зарур, деб ҳисоблаганлар. Буни муқаддас Қуръон оятлари ва ҳадислар асосида исботлаганлар.

Туркистон жадидлари маърифатни омма орасида кенг ёйиш учун барча имкониятларни ишга солдилар. Мактаб-маориф, матбуот, бадий асарлар, театр санъати орқали ўз ғояларини тарғиб қилдилар. Миллатни иқтисодий, сиёсий, маиший турмуш соҳасида маърифатли қилишга интилиб фаолият олиб бордилар. Улар ўз маърифий фаолияти билан жамият тараққиётига тўсиқ бўлаётган ҳар қандай ҳолатга қарши муросасиз кураш олиб бордилар.

Бугун мамлакатимизда миллат қаҳрамонлари бўлмиш жадид маърифатпарварларимизнинг табаррук номини оқлаш, хотирасини абадийлаштириш ва маънавий-марифий меросини ўрганишга жиддий эътибор қаратилмоқда. Буюк маърифатпарвар боболаримиз томонидан олға сурилган ғоявий-сиёсий, ижтимоий-маърифий ва ҳуқуқий-ахлоқий қарашлар, турли миллат ва элатлар ўртасида бағрикенглик ҳамда ҳамжиҳатлик тамойилларини қарор топтириш билан бирга миллий манфаатларни ҳимоя қилишга қаратилган интилишлар ҳозирги мураккаб ва таҳликали

Фарғона давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси» музейи директори, профессор вазифасини бажарувчи С.Сиддиқов.

Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) М.Дармонова

замонда барчамиз, аввало, ёшларимиз учун чи-накам ибрат намунасидир. Уларнинг ҳаёти ва жасорати бугунги тинч ва осойишта кунларга осонлик билан эришилмаганини эслатиб, мил-лий истиқлолимизни, жонажон Ватанимизни кўз қорачиғидай асрашга доимо даъват этиб туради. Шундай экан, бугунги анжуман муҳ-тарам Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан олиб борилаётган ислохотларнинг амалий на-тижаларидан бир кўриниш бўлиб, ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга хизмат қилади, деб биламиз»¹, дея анжуман ишига му-ваффақият тилади.

Анжуманда Ўзбекистон Республикаси Ва-зирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Қатағон қур-бонлари хотираси» давлат музейи директори, «Шаҳидлар хотираси» жамоат фонди раҳбари, тарих фанлари доктори, профессор Б.В. Ҳаса-нов мамлакатимизда тарихий адолат ва ҳақи-қатнинг тикланиши, юрти учун жонини берган миллатимиз қаҳрамонлари ҳақида тўхталиб,

совет ҳокимиятига қарши фаолият юритган муҳолифатдаги ташкилотлардан бири «Мил-лий иттиҳод» ташкилотининг Жиззах шўъбаси раҳбари Туроббек Тўрабеков сиёсий фаолияти юзасидан қилган маърузаси анжуман қатнаш-чиларида катта қизиқиш уйғотди.

Анжуман ишини юксак баҳолаб, онлайн ало-қа орқали Андижон давлат университети ту-зилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси» музейи директори, Марказий Осиё фан, мада-нийат ва санъат академияси академиги, тарих фанлари доктори, профессор Шамсутдинов Рустамбек Темирович жадиदчилик ҳаракати-нинг Ўрта Осиё минтақаси, балки бутун мусул-мон олами ва туркий дунё тарихида чуқур из қолдирганини алоҳида қайд этиб, конферен-ция ташкилотчиларининг ишларига омад ти-лади. Анжуманда, шунингдек, Фарғона давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбон-лари хотираси» музейи директори С.Сиддиқов, Қашқадарё вилояти ИИБ бошлиғининг ўрин-босари, подполковник З.М.Хўжанов, Қашқада-рё вилоят суди раиси А.Маҳкамов, Ўзбекистон

¹ <https://kun.uz/kr/news/2021/01/30/agar-ota-bobolarimiz-qirilmaganda-edi-ularning-bilimi-ilmi-bilan-katta-ashfiyotlar-qilinardi-shavkat-mirziyoyev#!>

«Адолат» социал-демократик партияси сиёсий кенгаши раиси Р.А.Маҳмудова (онлайн таъриқ), Шаҳрисабз шаҳар давлат қўриқхонаси директори, тарих фанлари доктори Н.О.Хушвақтов ҳам сўз олиб, анжуман ишига зафарлар тиладилар.

Шундан сўнг, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги «Қатағон қурбонлари хотираси» давлат музейи бош илмий ходими, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) Б.Ирзаев **«Қашқадарё воҳаси ички ишлар тизимида фаолият олиб борган ходимлар ва уларнинг қатағон этилиши тарихидан»** мавзусида маъруза қилди.

Бухоро давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси музейи» директори, тарих фанлари номзоди, доцент А.Хамраев

Шунингдек, анжуманда тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) М.Дармоновнинг **«Миллий адабиёт: тарихи ва жадидлар мероси»** мавзусида, давлат музейи етакчи илмий ходими тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) М.Алижановнинг, **«Муҳожир жадидларнинг «Ёш Туркистон» журнали ва Мустафо Чўқай»** мавзусида, Бухоро давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси музейи» директори, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) А.Хамраевнинг **«Миллат фидойилари орзунтилишларининг ҳамон долзарблиги»** мавзусида, Қорақалпоқ давлат университети ҳузуридаги «Қатағон қурбонлари хотираси» музейи директори, тарих фанлари номзоди, доцент А.Кудияровнинг, **«Қорақалпоғистон маданий-маърифий муассасалари ва 1930-йиллардаги сиёсий қатағон»**, Урганч давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси музейи» директори, тарих фанлари номзоди, доцент Ю.Раҳмоновнинг **«Советлар қўрққан адлия халқ комиссари, жадид Султон қори Жуманиёзов»**, Жиззах давлат университети тузилмасидаги «Қатағон қурбонлари хотираси музейи» директори Б.Эргашеванинг **«Жиззахлик жадидчилар»**, Қарши давлат университети докторанти Н.Суяровнинг **«Миллат фидойиларининг бугунги ёшларга тарбиявий аҳамияти»** мавзусида қилинган маърузалари анжуман қатнашчиларида катта қизиқиш уйғотди.

Анжуман доирасидаги ушбу маърузаларда жадид маърифатпарварларимизнинг Ватан озодлиги йўлидаги шонли курашларининг у ёки бу жиҳатлари ёритиб ўтилдики, зеро бу ёш авлодда Ватанга муҳаббат, юртга садоқат руҳини шакллантиришга хизмат қилиши шубҳасиздир.

БАҲОДИР ЖЎРАЕВИЧ ЭШОВ

60 ЁШДА!

Ҳошимов Соибжон Абдураззақович
З.М.Бобур номидаги Андижон давлат университети
Ўзбекистон тарихи кафедраси мудири, тарих фанлари доктори

Профессор Баҳодир Жўраевич Эшов

Бугунги кунда янги Ўзбекистон ёшларини ҳар томонлама билимли, зукко қилиб тарбиялаш, Ватан тараққиёти йўлида фидойи, комил инсон қилиб тарбиялашда қадим ва шонли тарихимизни чуқур билиш муҳим аҳамиятга эгадир. Бу борада Ўзбекистон цивилизациясининг нафақат Марказий Осиёда, балки бутун жаҳон цивилизациялари тизимида тутган ўрни ва мавқеига баҳо бериш, илмий асосланган тадқиқотлар олиб бориш, фандаги инновацияларни илмий муомалага киритиш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, ўзбек халқи ўзининг бой тарихи ва юсак маданиятига эга бўлганлиги унинг цивилизациялар тизимидаги мавқеидан далолат беради. Бугунги кунда Ўрта Осиё халқларининг жаҳон цивилизациясига қўшган муносиб ҳиссаси тарихини ил-

мий жиҳатдан чуқур тадқиқ этиш борасида кенг кўламли илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Қарши давлат университетида 2024 йилнинг 21 – 22 май кунлари ўтказилган тарих фанлари доктори, профессор Баҳодир Жўраевич Эшов таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб халқаро миқёсда ўтказилган «Жаҳон цивилизациялари тизимида Ўзбекистон тарихи ва маданияти» мавзусидаги халқаро конференция бу борадаги амалий ишлардан биридир.

Конференцияда ўзбекистонлик етакчи олимлар қаторида ёш ҳамда иқтидорли тадқиқотчилар ҳамда Хитой, Россия, Тожикистон Қозоғистон ва Қирғизистонда фаолият юритаётган мутахассис олимлар ҳам иштирок этдилар. Ўзбекистон тарихи ва маданиятининг турли йўналишлари ҳамда соҳаларининг мутахассислари бўлган ушбу олимлар ўз илмий изланишлари доирасида қуйидаги шўъбаларда маърузалар қилдилар:

1-шўъба – Ўзбекистонда илк давлатчилик ва шаҳарсозлик анъаналарининг ривожланиш босқичлари ҳамда эволюцияси;

2-шўъба – Ўзбекистон археологияси, этнологияси ва нумизматикасининг долзарб масалалари (янги тадқиқотлар асосида);

3-шўъба – Ўзбекистонда кечган қадимги ва замонавий тарихий-маданий (ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маърифий, миграция, этномаданий) жараёнлар;

4-шуъба – Совет ва мустақиллик даврида Ўзбекистон тарихи ҳамда маданияти: ютуқлар, муаммолар, истиқболлар;

5-шуъба – Туризм ҳамда музей маданиятини ривожлантиришда Ўзбекистон тарихи ва маданиятининг ўрни.

Шуни ҳам қайд ўтиш жоизки, бугунга қадар республикаимиздаги қадимшунос олимлар Ўзбекистон тарихи ва маданияти тараққиётида қадим аجدодларимизнинг бунёдкорлик фаолияти, цивилизация тараққиётида ички омил-

бири эканлиги, бу цивилизация Қадимги Шарқ цивилизацияси билан узвий ривожланганлиги хусусида фикр юритиб, анжуман фаолиятига муваффақият тилади.

Конференциянинг ялпи мажлиси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги, тарих фанлари доктори, профессор Анатолий Сагдуллаевнинг «Ўзбекистон цивилизациясининг долзарб масалалари» мавзусидаги маърузаси билан бошланди. А.Сагдуллаев ўз маърузасида қадимги Шарқ цивилизацияси

Конференция иштирокчиларидан бир гуруҳи. Қарши. 2024 йил 20 май

ларнинг аҳамиятига асосий эътибор қаратиб, ташқи таъсир ва омилларнинг ҳам ўта муҳимлигини бироз эътибордан четда қолдирдилар.

«Жаҳон цивилизациялари тизимида Ўзбекистон тарихи ва маданияти» мавзусидаги ушбу конференциядаги кўпчилик мақолалар айнан цивилизациялар тараққиёти, ўзаро иқтисодий ва маданий алоқалар, қадимги халқаро йўллар ва йўналишлар, миграциялар ҳамда этномаданий муносабатлар, турли этник гуруҳларнинг ўзаро таъсири, миллатлараро муносабатлар масалаларига бағишланган. Муаллифлар қўйилган масалани янги илмий маълумотлар асосида ёритишга ҳаракат қилдилар.

Конференцияни Қарши давлат университетининг ректори Набиев Дилмурод Ҳабибуллаевич табрик сўзи билан очди. Нотиқ ҳозирги Ўзбекистон Республикаси ҳудудлари қадимги инсоният цивилизациясининг бешикларидан

билан узвий равишда бирин-кетин ривожланган Ўзбекистон цивилизациясининг ривожланиш босқичларига алоҳида тўхталиб ўтди. Қадимги цивилизациянинг ривожланиш босқичлари юзасидан ўзининг янги илмий қарашларини баён этди.

Хитойнинг Сиань шаҳридаги Шэньсий педагогика университетининг Марказий Осиё институти катта ўқитувчиси, PhD Кан Линанинг маърузаси ҳам конференция қатнашчиларида катта қизиқиш уйғотди. У ўз маърузасида XVI – XVII асрларда Бухоро хонлигининг Россия империяси билан Оренбург орқали олиб борган савдо алоқаларининг ривожланиши тарихига алоҳида урғу берди.

Конференцияда, шунингдек, Тожикистон Республикасидаги Панжикент педагогика университети профессори, тарих фанлари доктори Воҳидов Шодмон Ҳусейнович «Мирзо Салимбек

ва унинг «Тарихи Салимий» асари» мавзусида, «Шахрисабз» давлат музей-қўриқхонаси бош директори, тарих фанлари доктори Хушвақов Наби Олимович «Оқ кийимлилар» қўзғолони ва Муқанна қалъасининг ўрни» мавзусида, Шэньсий педагогика университетининг Марказий Осиё институти директори, профессор Ли Ци Ўзбекистон ва Хитойнинг таълим соҳасидаги ҳамкорлик алоқаларига доир, Қирғизистон Республикаси «Сулайман Тоо» миллий тарихий-археологик музейлар бирлашмаси бош директорининг илмий ишлар бўйича ўринбосари, социология фанлари номзоди Ибайдуллаев Хайрулло Ҳабибуллаевич «Некоторые проявления культурно-просветительской деятельности музеев Кыргызстана» мавзусида, Қозоғистон Республикаси Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон Миллий университети профессори М.Н. Ибрагимов «Works of the Temurids – a source on the history of Moghulistan» мавзусида, Россия Федерацияси Узоқ Шарқ федерал университети доценти, сиёсатшунослик фанлари номзоди Ольга Федоровна Лейченко «Принципы формирования межкультурной эмпатии и коммуникативной компетентности при обучении русскому языку (на примере узбекских студентов)» мавзусида маърузалар билан чиқишлар қилдилар.

Шундан сўнг конференциянинг табриклар қисми бошланди. Дастлаб профессор Б.Ж.Эшовнинг бугунги кунгача илм сўқмоқларида босиб ўтган йўлига тўхталиб ўтилди.

1964 йил айна баҳор фаслининг 21 май санасида сўлим Шахрисабзнинг Янги қишлоғида яшовчи Жўра бобо ва Шарофат аяларнинг хонадониди еттинчи фарзанд дунёга келди. Яхши ниятда унга Баҳодир дея исм қўйдилар.

У Янгиқишлоқдаги мактабда 3 йиллик бошланғич таълим олиб, сўнгра 2,5 км узоқликда жойлашган қўшни Чоштепа қишлоғидаги 10 йиллик мактабда таҳсил олди. Баҳодир ёшлигида онасидан тинглаган сеҳрли эртақлар оғушида вояга етган ва шу туфайли бўлса керак, тарих ва адабиётга қизиқади. Қишлоқ клубидаги кутубхона, колхоз шийпонидаги ва мактаб кутубхонасидан ҳамма тарихий-бадий асарларни кerosин чироқ ёғдусида иштиёқ би-

лан ўқиб, китобни дўст деб билди. Тарих фани ўқитувчиси Қурбон Бердиев, адабиёт фани ўқитувчиси Ҳалим Каримов, рус тили ўқитувчиси Қудрат Жўраев, математика ўқитувчиси Амир Эшовларни панд насиҳатларини олди. Синфда олдинги партада ўтирар, барча синфдошлари билан аҳил дўст, уларни «Хотира дафтарлари»га ўзининг дастлабки ижодий фикрларини ёзган. Балки ёшлиқда адабиётга ва тарихга ошно бўлиш, хотиралар ва кундаликлар ёзиш, келажакда тарихчи бўлиб етишига асос-пойдевор бўлгандир?!

Ҳар қалай, у 1981 йилда ўрта мактабни яхши баҳоларга тугатди. 1980-йиллар бошқа соҳалар каби олий таълим тизимида коррупция, порахўрлик авжига чиққани кўпчиликка маълум. 1982 йилда Тошкент давлат университетининг Тарих факультетига ўқишга учун уриниш, 1984 йилги омадни синаш бесапар кетди. Аммо, собит иродаси туфайли орзусидан воз кечмади. Бу орада отаси Жўра бобо ёнида собиқ Калинин номли хўжаликлараро чорвачилик фермасида ишчи сифатида, 1982 – 1984 йилларда армия сафида хизмат қилди. Қозоғистон, Украина ва Туркменистон ҳудудларида ҳарбий хизматда бўлди.

Баҳодир Эшовни илмий тадқиқот ишлари Археология кафедрасидаги СНАК (Студентский научный археологический кружок)ка аъзолиги давридан бошланган. Унинг дастлабки илмий оммабоп мақоласи «Темир дарвозани излаб» IV курсда ўқиётганда Сурхондарё экспедицияси таассуротлари асосида «Ёш ленинчи» газетасида, кейинги мақоласи эса «Ёш куч» журналинда «Кўзимга нур бўлиб кирсин, бу Тарих» деган сарлавҳа остида чоп этилган. Илмий мақолаларида қадимги Сўғдиёна тарихи ҳақидаги маълумотлар баён қилинган.

1989 – 1991 йилларда археология соҳасидаги устозлари Н.П.Столярова, О.Лушпенко раҳбарлигида Яккабоғдаги Култепа (илк ўрта асрларга оид) ёдгорлигидан кўплаб археологик ашёларни топиб, моддий материаллар асосида «Илк ўрта асрлар қишлоқ қўрғонлари тарихи ва маданияти» (Култепа мисолида) мавзусида диплом ишини муваффақиятли тарзда ҳимоя қилади. 1993-1995 йиллардаги республика ил-

мий-амалий анжуманларида иштирок этиб, фундаментал илмий фаолиятга киришди. Устози академик А.Сагдуллаев раҳбарлигида Узунқир ва Қизилтепадаги археологик қазилмаларда ишлади, академик Э.Ртвеладзе ҳамда Ш.Пидаев раҳбарлигида Далварзинтепада олиб борилаётган археологик тадқиқотларда фаол қатнашди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган 1991 йилдан бошлаб, янги илмий педагогик фаолиятга дадил қадам ташлади. Унинг илмга чанқоқлигини инобатга олишиб, ўзи таҳсил олган Тошкент давлат университетининг «Ўзбекистон халқлари тарихи» кафедрасига ўқитувчи – педагог сифатида ишга қабул қилишди. 1995 йилдан эса университетнинг «Факультетлараро Ўзбекистон тарихи кафедраси»да катта ўқитувчи лавозимида ишлай бошлади.

Б.Эшов 1999 йилда ТошДУ қошидаги Ихтисослашган кенгашда академик А.С.Сагдуллаев раҳбарлигида «Милоддан аввалги VII – IV асрларда Сўғдиёна тарихи ва маданияти» мавзuida номзодлик, 2008 йилда эса ФА Тарих институтидаги Ихтисослашган кенгашда «Ўрта Осиёда илк шаҳар маданиятининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи» мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди. 2010 йилда доцентлик, 2012 йилда профессорлик илмий даражасига эга бўлди. Ҳозирга қадар илмий ишлари 300 га яқин бўлиб, жумладан, якка муаллифликда 4 та дарслик, 1 та ўқув қўлланма, 4 та монография, ҳаммуаллифликда 20 га яқин дарслик ва ўқув қўлланма, 2 та монография чоп эттирди. Мақолалари Россия, Ҳиндистон, Корея, АҚШ, Англия каби давлатларда нашр этилган.

2000 йилда «Ўзбекистон тарихи» деб номланган дастлабки жамоавий ўқув қўлланмаси учун Ўзбекистон ОТВ нинг «Олий таълим аълочиси» кўкрак нишони билан тақдирланди. Ҳозирги кунга қадар 13 нафар шогирди PhD, 1 нафари DSc даражасини ҳимоя қилган бўлса, 7 нафар шогирди PhD, 4 нафари DSc ҳимояси устида ишламоқда.

2015 йил август ойидан бошлаб, 2021 йил июнга қадар ҚарДУ Тарих факультетида декан, 2021 йил сентябридан ҳозирги кунга қадар «Ўз-

бекистон тарихи» кафедраси профессори лавозимида фаолият кўрсатиб келмоқда. Турли йилларда (2010 йилдан бошлаб) ЎзМУ, СамДУ, ТАҚИ, ТерДУ ва Археология маркази қошидаги Ихтисослашган кенгашлар аъзоси, 2021 йилдан бошлаб ҚарДУ қошидаги PhD03/27.02.2021. Tar.70.05 рақамли Илмий кенгаш раиси сифатида ҳам фаолият юритиб келмоқда. Илмий-педагогик фаолияти жараёнида сеvimли ва меҳрибон устозлари, академик Анатолий Сагдуллаевич Сагдуллаев, профессор Раҳбархон Ҳамидовна Муртазаева, устозлари – академиклар Э.В.Ртвеладзе, Ю.Ф.Буряков, Ў.И.Исломов, А.Р.Муҳаммаджонов, А.А.Асқаров, профессорлар Р.Х.Сулаймонов, Т.Ш.Ширинов, Ў.М.Мавлонов ва А.А.Раимқулов каби етук олимлардан кўплаб илмий-амалий, педагогик маслаҳатлар олиб, бугун 60 ёшга етди.

Баҳодир Эшов ҳақида сўз кетар экан, серқирра олимнинг сийрати ва сурати ҳақида нафақат шогирдлар, балки унинг устозлари, ҳамкасблари ҳамда дўстларининг фикр-мулоҳазаларига эътибор қаратиш жоиз. Хусусан, устози – Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг академиги, тарих фанлари доктори, профессор Анатолий Сагдуллаевнинг Б.Эшов ҳақидаги фикрлари эътиборга молик: «Дала археология амалиётидаги қазилмаларда, курсдошлари меҳнат жараёнида табиий чарчаб, ҳордиқ чиқараётган пайтда ҳам Баҳодир тинимсиз ишлар эди. Ёшлиқда ота-она томонидан руҳиятига сингдирилган меҳнатсеварлик ва ғайрат Баҳодирнинг университетда ўқиш пайтида ва илмий-педагогик фаолияти давомида ютуқларга эришишида ҳал қилувчи аҳамият касб этган.

Баҳодир Эшов нафақат Узунқир ва Қизилтепада, балки Зарафшон ва Ҳисор тоғлари ёнбағирларидаги изланишларда, қадимги Сўғд ҳамда Бақтрия чегараларида жойлашган ва ёзма манбаларда эслатилган Темир дарвоза даразида, шунингдек, Кўхитанг адирларида тадқиқот ишларида фаол эштирок этди. Натижада у 1999 йилда «мил. авв. VII – IV асрларда Сўғдиёна тарихи ва маданияти» мавзусида номзодлик ишини, 2008 йилда эса Ўрта Осиёнинг катта ҳудуди археологик маълумотлари талқинини

қамраб олувчи «Ўрта Осиёда илк шаҳар маданиятининг шаклланиши ва ривожланиши тарихи» мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди».

Шундан сўнг, Б.Ж.Эшовнинг фаолияти ҳақида Ўзбекистон миллий университети профессори, Ўзбекистон Олима аёллар уюшмаси раиси Р.Ҳ.Муртазаева, Қарши давлат университети профессори О. Бўриев, Тошкент давлат техника университети профессори Р.Э. Холиқова, т.ф.д. Б. Аминов, Андижон давлат университети Ўзбекистон тарихи кафедраси мудири, т.ф.д. С.А.Ҳошимов, Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти Ўзбекистон тарихи кафедраси мудири, тарих фанлари доктори, профессор Ю.А. Эргашева, т.ф.д, профессор Ш.Ҳайитов,

т.ф.д, профессор Ш.Ҳ.Воҳидов (Тожикистон), «Шаҳрисабз» давлат музей-қўриқхонаси бош директори, тарих фанлари доктори Н.О.Хушвақов, Қашқадарё вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи директори Б. Мамадиев сўз олиб, Баҳодир Эшовнинг илмий фаолияти, у эришган илмий муваффақиятлар, ундаги юксак инсоний хислатларга тўхталиб ўтдилар.

Хуллас, Қарши давлат университетида шу йил 20-21 май кунлари тарих фанлари доктори, профессор Баҳодир Жўраевич Эшов таваллудининг 60 йиллигига бағишлаб ўтказилган «Жаҳон цивилизациялари тизимида Ўзбекистон тарихи ва маданияти» мавзусидаги халқаро конференция жуда юқори савияда ташкил этилди.

ЖАДИДЧИЛИК ТАРИХИГА ОИД АСАР ҲАҚИДА МУЛОҲАЗАЛАР

Бахтиёржон Расулов, Андижон давлат педагогика институти ректори,
тарих фанлари доктори, профессор,

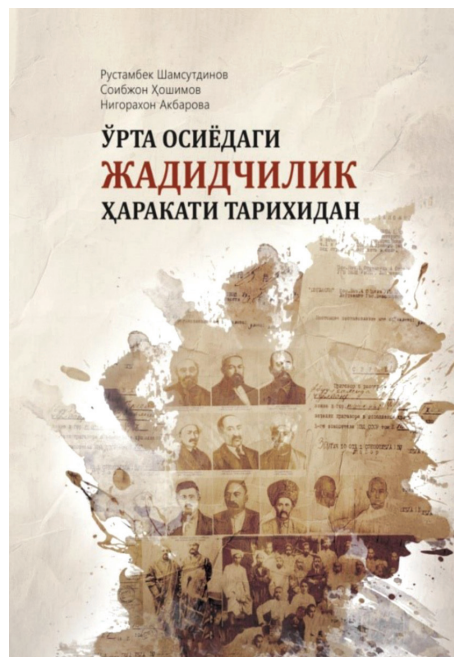
Музробжон Абдуллаев,
Андижон давлат университети Ўзбекистон тарихи кафедраси
профессори в.б, тарих фанлари доктори

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда совет ҳокимияти даврида республикада амалга оширилган қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари масаласини ўрганиш тарихшуносликнинг ажралмас қисмига, унинг алоҳида тадқиқот йўналишига айланди. Бу кенг қамровли муаммонинг турли жиҳатларини ёритувчи ўнлаб монографик тадқиқотлар, архив ҳужжат ва материаллари тўпламлари, китоб-альбомлар нашр этилди, уларда мустабид тузумнинг турли иллатлари, миллий республикаларда, хусусан, Ўзбекистонда олиб борилган сиёсат ва унинг моҳияти, оммавий сиёсий қатағонлардан кўзланган мақсад, қатағонлар кўлами ва оқибатлари каби масалалар ўзининг ҳолисона ечимини топган. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 22 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи ва ҳудудлардаги олий таълим муассасалари тузилмасида Қатағон қурбонлари хотираси музейларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори катта аҳамиятга эга бўлди. Қарорда эл-юрт озодлиги, эркинлиги ва мустақиллиги учун олиб борилган машаққатли курашлар тарихини ҳаққоний ва тўлақонли акс эттириш, мустабид тузум даврида ноҳақ қатағон қилинган юртдошларимиз номларини абадийлаштириш, бу мақсадга хизмат қилувчи янги манбаларни излаб топиб, нашр этиш вазифалари ҳам қўйилган эди.

Тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

Р.Т.Шамсутдинов, тарих фанлари доктори, доцент С.А.Ҳошимов ва тадқиқотчи Н.Акбаровалар томонидан тайёрланган, Ўрта Осиёда XIX аср охирларида марифатпарварлар ҳаракати сифатида майдонга келган жадидчилик ҳаракати тарихига бағишланган «Ўрта Осиёдаги жадидчилик ҳаракати тарихидан» номли монографик тадқиқот ҳам ватанимиз тарихининг XIX асрнинг охирлари ҳамда XX асрнинг биринчи ярми тарихини ёритувчи муҳим хайрли изланишлардан биридир. Монографияда дастлаб маърифатпарварлик ҳаракати сифатида майдонга келган, 1917 йил февраль воқеаларидан сўнг сиёсий ҳаракатга айланган жадидчилик ҳаракати ва унинг йирик намояндалари фаолияти тарихи, «Миллий иттиҳод», «Миллий истиқлол» ташкилотлари таркибида фаолият олиб борган жадид зиёлилари ва уларнинг ижтимоий-сиёсий фаолияти ва «Катта қирғин» даврида (1937 – 1938 йиллар)ги фожиали қисмати каби масалалар батафсил ёритилган.

Жадидчилик XIX аср охири – XX аср бошида Туркистон, Кавказ, Қрим, Татаристон ҳаётида муҳим аҳамият касб этган ижтимоий-сиёсий, маърифий ҳаракат бўлиб, дастлаб XIX асрнинг 80-йилларида Қримда Исмоилбек Гаспринский (1851 – 1914) раҳбарлигида қрим татарлари ўртасида вужудга келган. Исмоилбек 1893 йилда Тошкентга келади ва зиёли уламолар билан учрашади. Самарқандда бўлади. У ердан Бухорога бориб, амир Абдулаҳадни жадид мактаби очишга кўндиради ва бу ерда дастлабки янги усул мактабини очади. Бу мактабга «Музаффария» деган ном берилади.

Туркистонда жади́дчи́лик ғоялари XIX асрнинг 90-йилларидан ёйила бошлади. Бу ҳаракат XX асрнинг 30-йиллари охирларигача ўлка ижтимоий-сиёсий ҳаётида муҳим роль ўйнади. Бугунги кунда республикаимиз тарихчи олимлари жади́дчи́лик ҳаракатида қуйидаги учта босқични фарқлашмоқда: 1) XIX аср охирларидан 1915 йилгача – маърифатчилик; 2) 1915 йилдан 1918 йил февралигача – мухториятчилик; 3) 1918 йил февралидан 20-йиллар охирларигача – мустабид советлар давридаги фаолияти.

Туркистонлик зиёилилар жади́дчи́ликни ёқлаб маорифни ислоҳ қилиш, «усули жади́д» мактабларини ташкил этишга киришадилар. 1893 йили Самарқандда, 1898 йили Қўқонда, шу йили Тўқмоқда, 1899 йили Тошкентда, Андижонда жади́д мактаблари очилди. Кейинги йилларда жади́д мактаблари ўлканинг бошқа шаҳарларида ҳам очилиб, уларнинг сони тобора кўпайиб боргани, бу мактабларнинг ўқувчилар қамрови ҳам кун сайин ошиб боргани китобда аниқ мисоллар билан қайд этилган. Хусусан, 1917 йил бошларида ўлкада 100 га яқин жади́д мактабларида 5 мингдан зиёд ўқувчи бўлган.

Жади́д мактабларида диний ва дунёвий таълим-тарбия ҳамда илм ўзаро уйғунлаштирилиб, мактабдаги якка ўқитиш усулидан

синфда дарс бериш усулига ўтилган, синфларда парталар, география хариталари, глобус ва бошқа кўргазмалар қўроллар бўлган. Уларда хат-савод болаларнинг она тилида товуш усули – усули савтияда ўргатилган. Жади́д мактабларида Қуръони карим, математика, география, она тили, рус, араб тиллари, ашула, ҳатто жисмоний тарбия ўқитила бошланган.

Монографияда келтирилишича, жади́д мактабларининг очилишига рус амалдорлари, маҳаллий мутаассиблар қаршилиқ қиладилар. Жади́длар катта матонат ва фидойилик билан эски мактабларга тегмай намуна сифатида жади́д мактабларини ташкил этиб, омма орасида катта обрў қозондилар. Жади́д мактаблари қатъий низом, дастур ва дарсликларга асосланди. Тарихда биринчи бўлиб жади́длар ўқувчиларга кундалик, чорак ва йиллик баҳолар қўйишни жорий этдилар. Мактаб очган жади́длар дастур, қўлланма ва дарсликларни ҳам ўзлари яратдилар.

Жади́дчи́лик шаклланиб келаётган миллий буржуазия муҳитида вужудга келган. Жади́дчи́лик ҳаракати намояндалари кўпинча ўзларини тараққийпарварлар, кейинчалик жади́длар деб аташган. Тошкент, Фарғона, Бухоро, Самарқанд ва Хивада ҳур фикрли ва тараққий-

парвар кишиларнинг айрим гуруҳлари томонидан очилган маданий-маърифий йўналишдаги жамият ва уюшмалардан жади́дчи́лик ҳаракати шаклланди. У ўша даврда Туркистондаги миллий-озодлик ҳаракатининг мафкураси – Туркистон миллий мустақиллик мафкураси вази́фасини бажарди. Китобда қайд этилишича, жади́дчи́лик ўз тарихида икки босқични босиб ўтган. Биринчиси – маърифатчи́лик босқичи ва иккинчиси – сиёсий босқич.

Монографияда жади́дчи́ликнинг асосий ғоя ва мақсадлари қуйидагича кўрсатиб ўтилади:

Туркистонни ўрта асрчи́лик, феодал қолоқлик, хурофотлардан озод қилиш;

«Усули қадим»ни инкор этган ҳолда ўлкани, халқни, миллатни замонавий мутараққий йўлга олиб чиқиш;

Миллий давлат бунёд этиш;

Конституцион, парламент ва президент идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш;

Туркий тилларга давлат тили мақомини бериш;

Миллий пул бирлиги ва миллий қўшин тузиш.

Бу ғоя ва мақсадлар 1917 – 1920 йилларда Туркистон мухторияти, Бухоро ва Хоразм Халқ республикалари даврида қисқа муддат ва қисман бўлса-да амалга оширилди.

Туркистонда жади́дчи́лик ҳаракатини вужудга келтиришда Маҳмудхўжа Беҳбудий, Абдуқодир Шуқурий (Шақурий), Саидахмад Сиддиқий – Ажзий (Самарқанд), Мунавварқори Абдурашидхонов, Абдулла Авлоний, Убайдулла Асадуллахўжаев (Убайдулла Хўжаев), Тошпўлатбек Норбўтабеков, Тавалло (Тошкент), Фитрат, Файзулла Хўжаев, Усмонхўжа Пўлатхўжаев, Абдулвоҳид Бурҳонов, Садриддин Айний, Абдулқодир Муҳиддинов (Бухоро), Обиджон Маҳмудов, Исҳоқхон тўра Иброт, Ҳамза, Чўлпон, Муҳаммадшариф Сўфизода, Ашуралӣ Зоҳирӣ (Фарғона водийси), Полвонниёз Ҳожи Юсупов, Бобоохун Салимов (Хоразм) муҳим роль ўйнади. Ушбу сиймоларнинг саъй-ҳаракати билан жади́дчи́лик ҳаракати тараққий этди.

Ушбу асарда жади́дчи́лик ҳаракатининг иқ-

тисодий асослари хусусида ҳам тўхтаб ўтилган. Жади́длар ҳар хил хайрия ва бошқа маданий-маърифий жамиятларини ташкил этиш, бой ва бадавлат кишиларнинг ортиқча маблағларини миллат ва Ватан манфаати йўлида сарфлашга ҳам катта эътибор берганлар. Тошкентлик Сайидкарим Сайидазимбой ўғли, туркистонлик Саидносир Миржалилов (1884 – 1937), андижонлик Миркомил Мирмўминбоев (1882 – 1918) ва бошқа сармоядорлар жади́дчи́лик ҳаракатининг ривожланишига катта иқтисодий ҳисса қўшганлар.

Жади́дчи́лик ҳаракатида фаол иш олиб борганларнинг аксарияти шоиру ёзувчилар эди. Улар ўз асарлари билан тарихан янги миллий адабиёт яратдилар. Адабиётда маърифат ва озодлик ғоялари марказий мавзуга айланиб, давр воқеалари ўз аксини топди. Адабиётга «миллат» ва «ватан» тушунчалари кириб келди. Миллий шеърларга эътибор ва рағбат кучайди. Янги замонавий дostonчи́лик майдонга келди, публицистика (Беҳбудий, Фитрат, Мунавварқори, Мирмуҳсин) ривожланди, реалистик проза шаклланди.

Жади́д адабиётида драматургия энг сермахсул ва оммабop жанр сифатида алоҳида ажралиб туради. Жади́д ғояларининг халққа ёйилиши, сингиши ва амалий натижалар беришида драматургия ва театр санъатининг таъсири кучли бўлган. Шунинг учун ҳам жади́д ади́бларининг аксарияти ўз ижодий фаолиятини драма ёзиш ва театр билан боғлиқ ҳолда олиб борганлар.

Жади́дчи́лик ҳаракатининг яна бир муҳим томони миллий матбуот ва журналистикасига асос солиниши эди. Туркистон жади́длари рус демократик ва инқилобий ҳаракатининг ютуқларидан ҳам самарали фойдаландилар. Туркистон жади́длари, айниқса, Биринчи жаҳон уруши даврида ўз фаолиятини кучайтирганлар. Тараққийпарвар ўзбек зиёлиларининг етакчиси А.Убайдуллахўжа 1913 йилда Андижонда «Тараққийпарвар» деб ном олган зиёлиларнинг фирқасини тузади ва 1914 йилдан нашр этилган «Садои Туркистон», «Садои Фарғона» газеталари фирқанинг асосий тарғибот кучи бўлган.

Совет даврида жаидлардан чиққан миллий зиёлилар совет органларида фаолият кўрсатдилар ва халқ таълими, санъатини ривожлантиришга, маърифий ишларни тараққий эттиришга ҳаракат қилдилар. Жаидларнинг айримлари мустабид тузумнинг сиёсатига қўникмай хорижга чиқиб кетдилар, бошқалари эса истиқлолчилар ҳаракатига қўшилиб кетдилар. Истиқлолчилик ҳаракатига ғоявий раҳнамолик қилиш, айниқса, совет органларида ишлаб, миллий мустақиллик ғояларини тарғиб қилишдаги саъй-ҳаракатлари жаидларнинг советлар томонидан 1929, 1937 – 1938 йилларда оммавий қирғин қилинишига олиб келди.

1917 йилдан жаидчилик ҳаракати ўзининг янги босқичига қадам қўйган, большевиклар зўрлик билан ўрнатаётган совет ҳокимиятига қарши бўлган фидойи зиёлилар курашнинг янги йўлига ўтишини юзага келатган тарихий вазиятнинг ўзи тақозо этар эди. Ана шу зиёлиларнинг бир тоифаси совет ҳокимиятига қарши қуролли кураш қатнашчиларига раҳнамолик қилди, яна бир гуруҳи миллатни ягона мақсад йўлида бирлаштириб, мустамлакачи совет ҳокимиятига қарши онгли сиёсий курашга бошлаб боришга қодир сиёсий жамият ва ташкилотлар тузишга интилди. Бу амалдаги большевиклар партиясига қарши мухолифатдаги ташкилот ҳамда жамиятларни майдонга келтирди.

Туркистонда фаолият юритган миллий ташкилот ва сиёсий жамиятлардан «Шўрои Исломия» (1917 йил 14 март – 1918 йил сентябрь), «Шўрои Уламо» (1917 йил июнда «Шўрои Исломия»дан ажралиб чиққан, 1918 йил сентябрда большевиклар томонидан тугатилган) каби ташкилотлар, «Турк адами марказият фирқаси» («Туркистон федералистлар партияси», 1917 йил июлида «Шўрои Исломия»дан ажралиб чиққан), «Иттифоқи муслимин» (1917 йил сентябрда ташкил этилган), «Бирлик», «Миллий иттиҳод», «Миллий истиқлол», «Ботиргапчилар», «Темур гуруҳи», «Миллий бирлик қўмитаси», «Ғайратлилар» каби сиёсий ташкилот ва жамиятлар бўлган.

Асарда ана шундай мухолифатдаги ташкилотлардан бўлмиш «Миллий иттиҳод»,

кейинроқ «Миллий истиқлол» номи остида фаолият олиб борган, жаид тараққийпарварларидан Мунавварқори Абдирашидхонов томонидан ташкил қилинган сиёсий ташкилот ва унинг турли вилоятларидаги вакилларининг фаолияти изчил таҳлил этилган. Шунингдек, «Катта террор» (1937 – 1938 йиллар) даврида қатағон қилинган «Миллий истиқлол» ташкилоти таркибида фаолият кўрсатган 258 нафар жаид тараққийпарварларининг тақдири ҳақидаги янги маълумотлар ҳам ўрин олган.

Монографияда совет ҳокимияти томонидан биз юқорида таъкидлаган миллий сиёсий мухолифатда бўлган жамият ва ташкилотларнинг аъзолари сифатида, «аксилинқилобчи», «ўнлар», «сўллар», «миллатчи», «пантурк», «панислом» тамғалари остида бадном қилиниб, қатағон сиёсатининг қурбонига айлантирилган жаид тараққийпарварларининг реабилитация қилиниши масаллари ҳам ёритилганки, ўқувчини ноҳақ қатағон қилинган юртдошларимизнинг аянчли қисмати ҳақида кенг мушоҳада қилишга ундайди.

Китобда, шунингдек, Андижон шаҳридан чиққан улуғ сиймо, улкан шоир, ёзувчи, драматург, таржимон, истиқлол куйчиси, жасур курашчи, жаид зиёлиларининг йирик намоёндаларидан бўлмиш Абдулҳамид Сулаймон ўғли Чўлпоннинг фаолияти, Чўлпоннинг «Дархон» газетасидаги фаолиятига доир янги маълумотлар ҳам ўрин олган.

Умуман, Р.Т.Шамсутдинов, С.А.Ҳошимов, Н.Акбароваларнинг «Ўрта Осиёдаги жаидчилик ҳаракати тарихидан» номли монографияси илм-фан аҳли, ёш тадқиқотчилар ва кенг китобхонлар оммаси учун муҳим манба вазифасини бажаради. Бу китоб XIX аср охирларида марифатпарварлар ҳаракати сифатида майдонга келиб, кейин сиёсий кураш майдонига қўшилган жаидчилик ҳаракати тарихи, шунингдек, Ўзбекистоннинг XX асрнинг биринчи ярми тарихини ёритувчи, бу давр тарихи ҳақида китобхонларга янги маълумотлар бериш билан бирга мустабид совет тузумининг бутун кирдикорларини теранроқ англаб етишга хизмат қилади.

ЖАДИДЛАР

Маърифат чироғин ёққанлар,
Ҳаётга завқ билан боққанлар,
Ғайратли, фидойи чаққонлар,
Жадидлар, беназир жадидлар.

Бахт кулсин дея шу ўлкада,
Миллатнинг тақдири қўлида,
Ҳар йўлда бўлганлар шаҳидлар,
Жадидлар, билимдон жадидлар.

Ибратнинг меҳнати беҳисоб,
Беҳбудий таратди ҳур офтоб,
Авлоний яратди нур китоб,
Жадидлар, донишманд жадидлар.

Чўлпоннинг порлади юлдузи,
Қўлма-қўл «Кечаю кундузи»,
Мазмунга бой эди ҳар сўзи,
Жадидлар, бебаҳо жадидлар.

Абдулла Авлоний бир келди,
У билан ижодий гул келди,
Бир дунё жавоҳир, дур келди,
Жадидлар, беғубор жадидлар.

Мунаввар қорини ким билмас,
Анингдек Зокирий зот топилмас,
У тирик, кўзлари ёпилмас,
Жадидлар, хокисор жадидлар.

Фитратни унутмас халойиқ,
Хар қандай эъзозга у лойиқ,
Қаддини букмади кўп тазйиқ,
Жадидлар, хору зор жадидлар.

Ноақл, номардлар сотдилар,
Ёмонлар бирма-бир отдилар,
Чўлпонга ўқ етмай, чопдилар,
Жадидлар, чор-ночор жадидлар.

Истиклол қуёши порлади,
Илму фан бағрига чорлади,
Ҳаётни нурафшон айлади,
Жадидлар, аллома жадидлар.

Келажак қайғуси елкада,
Қуръону тиловат уларга,
Аталган бир жаннат уларга,
Маънавий мероси бизларга,
Жадидлар, чин мўмин жадидлар.

Ҳошимова Фаридахон Тоҳиржонова. 1958 йил 24 сентябрда Жалақудуқ тумани Ёрқишлоқ қишлоғида туғилган. 2022 йилда «Мўтабар аёл», 2024 йилда «Ибратли оила» кўкрак нишонлари билан тақдирланган.

